

ΑΡΙΣΤΟΦΑΝ ΚΟΜΕΔΙΙ

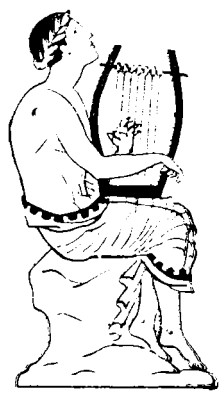
ΛΕΥΚΟΚΑΡΤΑ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

АРІСТОФАН

КОМЕДІЇ

Переклад з грецької
БОРИСА ТЕНА

Вступна стаття
дійсного члена Академії наук УРСР
О. І. БІЛЕЦЬКОГО

Державне видавництво
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
Київ - 1956

НЕПОВТОРНИЙ АРИСТОФАН

В 1955 році за пропозицією Всесвітньої Ради Миру прогресивне людство всіх країн відзначило ювілейну дату великого комедіографа античної Греції Аристофана. Твори Аристофана були таким чином віднесені до тієї культурної спадщини, яка «зберігає, протягом віків відбиток генія» і «дозволяє людям різних країн пізнавати один одного, схоплювати в сучасному зв'язуючу їх нитку... відкриває перед ними перспективи загальної згоди і розуміння... щохвилини стверджує в них віру в людину в той момент, коли більш ніж коли потрібне взаєморозуміння»¹.

Комедії Аристофана — найдавніші зразки комедійного жанру в літературах Європи. Але ми цінімо Аристофана не тільки як «батька комедії» (так назвав його Ф. Енгельс), не тільки як незрівнянного художника слова, але і як полум'яного агітатора за мир, як борця проти загарбницької війни. З глибини віків його голос приєднується до голосів багатьох мільйонів, які в наші дні протестують проти паліїв нової агресії, вимагають організації міжнародних відносин на основі взаємної поваги і справедливості. Багато тем, зачеплених Аристофаном, залишаються і в наші дні актуальними.

«Коли читаєш і перечитуєш Аристофана, — говорилося в одній із статей нашої преси 1954 року, — іноді починає здаватися, що перед тобою сучасний поет»².

Чи не перебільшено це? Невже й справді дві тисячі з лишком років не провели між Аристофаном і нами непрохідної межі, не перетворили його творчість в музейну цінність? З усіх видів дра-

¹ «Правда», 22 лютого 1952 р.

² «Огонек», 19 грудня 1954 р.

матургії комедія найщільніше зв'язана з злободенністю. Навіть сатиричні стріли Мольєра протягом трьох століть встигли притупитися, і половина його спадщини в наші дні належить історикам літератури і театрові, втративши своє живе звучання. Проте Мольєр жив і творив на початку того довгого шляху, який закінчує тепер зарубіжна буржуазія. Нашадки мольєрівських «міщан у дворянстві» засідають ще на нарадах різних «блоків» і або голосують за ремілітаризацію Німеччини, або полохливо утримуються від подачі голосу. Але сучасні Журдени і Жоржі Дандени забули свій родовід: їм не доводиться запобігати перед феодалами, вони почувають себе господарями і розпорядниками життя. Скарни Гарпагони давно зрозуміли, що капітал мертвіє, лежачи в шкатулках, і росте при безперервному русі. Є Тартюфи з біблією в одній руці і з зброєю наготові в другій. За часів Мольєра всі вони тільки шукали собі тривкого місця в суспільному житті: їх нащадки тепер занепокоєні, як би не втратити місце, яке здавалось непорушним.

Мольєр живе, оскільки в багатьох своїх образах він розкрив неминущі в класовому суспільстві риси людських характерів і прагнень. Та деякі образи Мольєра уже вкрилися павутиною часу.

Що ж сказати після цього про Арістофана нам, людям, які живуть в епоху величезних соціальних змін, економічних катастроф, пережили воєнні зіткнення, перед якими найбільші війни і чвари грецького світу здаються метушнею в розворушеному мурашнику?

Читача, який вперше приступає до Арістофана, твори стародавнього комедіографа можуть збити з пантелику, викликати подив уже однією своєю формою. Наша молодь читає Гомера, Софокла, Есхіла, але менше за інших античних поетів знає Арістофана. Його комедії погано вкладаються в звичне уявлення про даний драматичний жанр. У багатьох з них сюжети ледве намічені і побудовані з цілковитим нехтуванням зовнішньої правдоподібності, звичної для нас логіки. В них відсутні розвинуті і всебічно змальовані характери. В них часто не дотримуються елементарні вимоги благопристойності.

Перше враження від театру Арістофана схоже на те, яке в «Фаусті» Гете відчують герой і його супутник, піднявшись на Брокен в розпалі відьомського шабашу Вальпуржиної ночі:

Віжать, летять, свистять, стукочуть,
Скриплять, шиплять, киплять, клекочуть.
Смердять, іскрять, горять, печуть!
Відьомський дух повсюди чуть! ¹

¹ Переклад Миколи Лукаша.

Замість людей — фантастичні істоти, що виступають на такому ж, найчастіше фантастичному фоні — в повітряному просторі, в підземному світі — «царстві мертвих». Учасники хору удають з себе жаб, ос, птахів, небесні хмари. Герой п'єси («Мир») летить на небо до оселі богів, осідлавши відгодованого жука-гноювика. На сцену виносять у клітках, як двох півнів, приготованих до бою, Правду і Неправду, і вони починають сперечатися між собою. До людської мови домішуються голоси тварин, химерні звуконаслідування: Кої, кої, кої! Мімі-мімі-мімі! Бомбакс-бомбалобомбакс-бре-кекекекс, коакс, коакс!

Вирує вир каламбурів, двозначностей, непристойностей. Перед нами світ «вивернутий навиворіт». Громадянин, незадоволений затижною війною, укладає в індивідуальному порядку сепаратний мир з ворожою державою (комедія «Ахарняни»). Батько віддає сина учитися, та, повернувшись, син сам навчає батька і б'є його за нетямучість і неслухняність («Хмари»). Жінки беруться за керування державою, віддаючи чоловікам кухню та догляд за дітьми («Жінки в народних зборах»). Держави вимушені припинити затижну війну, бо жінки відмовляються жити з своїми чоловіками («Лісістрата»). У підземному царстві, «на тім світі», відбувається літературний диспут, внаслідок якого визнаний переможцем драматург одержує дозвіл повернутися на землю і продовжувати перервану смертю діяльність («Жаби»).

А в цілому — незвичайне поєднання цирку, оперетки, огляду, комічного балету — що завгодно, тільки не те, що ми звикли називати комедією. Не кажемо вже про свавілля автора, який випускає на сцену акторів з іменами живих, добре відомих глядачам осіб — сучасного драматурга, популярного філософа, високопоставленого політичного діяча, відомого полководця...

* *
*

Та навіщо гадати, що форма комедії зупинилась на тій стадії, якої вона досягла за часів пізнього феодалізму і в епоху капіталізму? Невже можливості комедії вичерпуються тими комічними подіями в чотирьох стінах сімейного дому, у вузькому колі ізолюваного життя, в якому діють обдурені чоловіки і хитрі жінки, дотепні і заповзятливі слуги, безпорадні влаштувати своє щастя закохані, нестерпні тещі і сварливі свекрухи, в якому дія будується на немудрих містифікаціях, на раптових впізнаннях, — невже всі ці образи і ситуації, багато раз повторені — від коміка стародавнього Риму Плавта до Лопе де Веги, від сучасника Шекспі-

ра — Бен Джонсона до Мольєра і далі до плодovitого французького «драмороба» XIX ст. Скріба — раз і назавжди обмежили фантазію комедіографів непорушними рамками?

Ще Гоголь звертав увагу на те, що в новий час любовна інтрига вже недостатня для комедії. Його «Ревізор», такі комедії Островського, як «Доходне місце», такий витвір російської драматургії, як трилогія Сухово-Кобиліна, показали, що соціальна сатирична комедія широкого масштабу сміливо ламає традиційні форми.

Тим менше в них може знайти вираз комедія, що є соціально-політичною сатирою.

Буржуазне суспільство не давало їй можливості розвиватися. А потреба в ній безперечна.

І за наших днів робилися неодноразові спроби вийти за межі канонічного комедійного жанру і спробувати піти шляхом старогрецької політичної комедії V століття до нашої ери. Їх не так багато. Можна згадати з-поміж французьких авторів, наприклад, Ромен Роллана з його п'єсою «Лілюлі», Муссінака і Вайяна Кутюр'є — «Батько Липень» (виродження «липпевої» французької революції 1789 р.), а з новіших Ж. П. Сартра — «Некрасов».

В російській радянській літературі блискучими зразками комедії «арістофанівського» типу є п'єси Маяковського «Містерія Буфф», «Клоп», «Баня», які створювались без всякої думки про Арістофана, але незрівнянно ближчі до нього, ніж німецькі спроби XVIII ст., що прямо наслідували комікові стародавньої Греції, хоч деякі з цих наслідувань підписані ім'ям великого Гете.

Комедії Арістофана можуть мати для нас не тільки пізнавальне значення. До певної міри вони можуть бути також і школою комедійної майстерності.

Але для того, щоб оцінити це пізнавальне значення, щоб ввійти в цю «школу», усвідомити комедії Арістофана, як твори мистецтва, — треба зрозуміти, чим обумовлена своєрідність цих творів, які так і лишились «неповторними» в пізнішій історії європейської драматургії і театру.

Почати доведеться з питання, як виникла стародавня аттична¹ комедія.

* *
*

Звичайно вказують на два джерела стародавньої грецької комедії.

¹ Аттика — область стародавньої Греції, інакше Афінська республіка.

Одним був комічний хор, неодмінний учасник старогрецького весняного свята на честь бога врожаю і родючості Вакха-Діоніса. Це свято («коммос» — грецькою мовою) відповідає частково слов'янській масниці або західноєвропейському карнавалу.

Основне населення стародавньої Аттики — селяни, хлібороби та винороби. Реалізація урожаю, перша проба молодого вина, готування до нового сезону сільськогосподарських робіт — великі події в житті сільського колективу. «Коммос» супроводжувався піснями, танцями, іграми. Від цих веселих, розгульних пісень нібито й пішла комедія.

Вказують і на друге джерело. Воно так само йде від села.

Добросусідські відносини між селянством і міськими людьми встановились не відразу, та й добросусідськими їх можна назвати тільки умовно. Антагонізм міста й села досить яскраво позначається і в комедіях Аристофана. Зі слів одного стародавнього автора, городяни «кривдили» селян; останні захищались, як могли, а серед засобів захисту неабияким був виступ комічного хору.

Надамо слово античному авторові.

«Комедія виникла так. Селяни, яких кривдили афінські громадяни і які хотіли заплямувати їх, приходили до міста, коли там вкладались спати, і, йдучи вулицями, перелічували заподіяні їм кривди, голосно викрикуючи імена тих, хто їх образив. Сусіди слухали. Це було ганьбою для кривдника і не раз примушувало його відмовлятися від такого способу дій. Часті повторення (подібних виступів) значно зменшили число кривдників. Тоді міська влада вирішила, що ця витівка коміків корисна для держави: влада їх розшукала і запропонувала повторити її в театрі».

Пояснення має вигляд трохи спрощений і наївний. Але факт існування подібних викривальних виступів колективу цілком імовірний. Згадаймо сцену з «Майської ночі» Гоголя. Сільський голова і його приятелі чують під вікном шум і тупіт танцюючих. Це з ініціативи Левка, під його керівництвом парубки прийшли «віддати шану» сільському голові. «Пісня зашуміла, як вихор, — каже Гоголь:

Гей, чи чули, хлопці, ви?
Чи голів ви позбувались?
У старого голови
Клепки всі порозсипались»¹.

Сценка, звичайно, не видумана, а нав'яна Гоголю реальними фактами народного побуту. Це — один з прикладів «викривального хору», подібного до тих, про які розповідає цитований вище

¹ Переклад Максима Рильського.

стародавній автор. Театралізований виступ (у Гоголя частина парубків розмалювала собі обличчя, поприв'язувала бороди, наділа навиворіт кожухи) викликає загальний інтерес і сміх на адресу правителів сільської громади. А з другого боку, помста сміхом утримує від інших способів розправи, може, і неможливої, якщо супротивник сильніший.

В народному українському ужитку такі хорові пісні зустрічаються часто. Глузливі пісні входили, наприклад, в складне купальське дійство¹. В пісенній формі парубки ведуть задирилу сварку з дівчатами. Парубки висміюють дівчат, які граблями витягають сучку, що впала в казан з борщем. А дівчата сміються над Корнійком, який везе Христю в торбині, або над Кононом, який «причепив жорна до пояса, а сам полетів під небеса, вгору летить, крупи дере, а куди стане, опалає, сучку доїть, кашу варить, свій дівчині живіт парить» і т. п.

Розкривши будь-яку комедію Арістофана, побачимо, що хору в ній належить досить важливе місце. Хор, як і в наших купальських та інших танкових іграх, ділиться на два півхори. Один — стверджує, другий заперечує; виникає змагання, по-грецьки — *агон*, — неодмінна частина майже кожної комедії. В комедії Арістофана «Лісістрата» старі чоловіки, що охороняють місто і є прихильниками війни, сперечаються з жінками, поборницями миру. Жінки оволоділи міською фортецею (Акрополем). Діди приходять з хмизом і жаровнями, щоб підпалити ворота фортеці; жінки заливають вогонь водою. Перегукуються дві групи:

- А я на цьому вогнищі твоїх підсмажу подруг.
- А я вогонь цей загашу водичкою своєю...
- Оцей ти бачиш смолоскип? От припечу тебе я.
- Шукай-но мила! Зараз я тобі влаштую ванну...²

Зовсім, як у старовинній, ще із загальнослов'янських часів, гри «сіяння проса», де дівочий хор перегукується з парубоцьким:

- А ми просо сіяли, сіяли
- А ми просо витопчем, витопчем...

У фольклорі всіх народів такі суперечки двох хорів — часте явище. Сперечається Весна з Зимой, Масниця з Постом і т. ін.

¹ В ніч перед «Іваном Купалом» (свято Івана Предтечі) 24-го червня за старим стилем стрибали через вогонь, влаштовували ігри, співали пісні.

² Переклад *Бориса Тена*.

Від стародавнього «коммоса» запозичила комедія цю форму сперечання, «агона». Звідти ж, від народних святкових ігор, беруть свій початок фантастично-химерні переодягання і заключні танці та пияцтва, на зразок тих, якими кінчаються комедії Аристофана «Ахарняни», «Мир», «Лісістрата». Звідти ж походить і та неможлива ні на якій іншій сцені свобода і відвертість вислову, що не соромиться назвати всі речі своїми іменами, не вибирає слів при знущанні з того, що хоче осміяти автор. Час весняного сільського свята — це час, хоч і недового та удаваного, але цілковитого звільнення з-під влади буднів, з-під ярма соціальних відносин. Тут наймит може безкарно висміяти господаря, тут бідняки можуть збиткуватися над сільськими багатіями і представниками влади так, як в інший час вони ніколи не насмілилися б. Свято весняного Діоніса — свято свободи: цю свободу висловлювання — правда, не завжди безкарно — зберегла і стародавня аттична комедія.

Змагання хорів в ній художньо організовані. Хор, що складається з 24 осіб, поділений пополам на два півхори. Починає перший: його пісня називається *ода*. Продовжує другий: це *антода*. Іноді слідом за короткою піснею хору йде виступ заспівача («корифея» — провідця хору), що за розміром вірша зветься *анapestами*. За ними знову йде ода і *епіррема* (виконуються речитативом, «примовка»), далі антода другого півхору і *антиепіррема* його корифея і т. ін. В багатьох комедіях ми зустрічаємо ще один особливий виступ хору, так звану *парабазу*. Після того як основна лінія сюжету з'ясувалась, діалог на деякий час припиняється, хор повертається обличчям до глядачів і в своїй пісні або розповідає про наміри комічного поета, про його заслуги, або прославляє богів рідної землі, або прямо говорить про ті недоліки суспільного життя, проти яких спрямував поет зброю свого сміху.

Але і при наявності театральних елементів (гримування, переряджання) один виступ і змагання хорів не може ще бути комедією. Комедія почала створюватись тільки тоді, коли до хороших партій приєднались виступи скоморохів, народних розважальників, добре відомих і стародавній Русі, і Україні, і античній Греції.

Ще в «Іліаді», найдавнішому пам'ятнику грецької літератури, ми знаходимо такий опис танкової гри:

В пишних вінках на чолі виступали вродливі дівчата,
Хлопці на срібному ремені мали меча золотого.
Ось всі вони у танку ногами, що звикли до танців,
Легко кружляють укупі, подібно до того, як кола
Спритний гончар, у руках його стиснувши, пробує швидкість,

Ось розів'ються в ряди і на одних одні наступають.
Тут же навколо стоїть, з насолодою дивиться натовп.
Ладно співає співець і на цитрі собі супроводить,
Схожий на бога. Й весь час, поки пісню свою він співає,
Два скоморохи в'юнкі в цьому колі стрибають, кружляють! ¹

Тут скоморохи тільки танцюють і скачуть. А взагалі вони розважають народ і виставами, нехитрими комічними сценками, про характер яких ми можемо судити по наших старовинних інтермедіях, а ще більше по вертепу, російському театру Петрушки, турецькому Карагезу, іранському Кечель-Пехлевану. Головна «блазнівська персона» стикається там з іншими, сперечається, б'ється, розганяє їх, а іноді і сама дістає стусанів, зрештою стає переможцем, якщо тільки не з'являється інший, дужчий за неї.

В старих збірниках серед танкових пісень ми знайдемо немало зародків таких комедій. Серед «Народних пісень Галицької та Угорської Русі», зібраних Я. Головацьким, маємо, наприклад, гаївку, яка є майже готовою комедією з сімейного побуту: перодягнена парубком дівчина вибирає серед граючих наречену; зображується сватання, сімейні чвари, втеча «дружини», її розшуки «чоловіком», від якого «дружина» ховається в хорі, і т. д. ². Улюбленим комічним образом в піснях буває буркотливий і незграбний хлопець Явтух або Северин — особа типова і разом з тим індивідуалізована. Згадаймо його широко популярну по всій Україні розмову з хором:

Хор. Северин, Северин, Северинночку!

Северин. Чого?

- Посватай ти у нас та дівчиночку!
- На врага!
- У нашої дівчини карі очі.
- Може, такі, як морква?
- Вона гуляє аж до півночі.
- Бо дуже чесна, як жидівський патинок.
- Усе та дівчина так процвітає...
- Як макуха під лавою.
- Вона перед всяким так смиряється...
- Як вовк перед вівцями.
- І до всякого притуляється...
- Як горбатий до стіни.
- Коли так це, плюнь на дівчину.
- Плюю!
- І любий її, як злу личину.
- Нехай її поб'ють циганські злидні!

¹ Цит. за хрестоматією «Антична література», 1938, стор. 70.

² Див. А. Белецький. «Старинный театр. Зачатки театра в народном быту и школьном обиходе Руси-Украины», Москва, 1923, стор. 18.

В нашому старому фольклорі (як і в фольклорі інших слов'янських народів) ми маємо не тільки ґрунт, але й паростки, із яких природно могли б розвинутися драматичні жанри і особливо комедія. В повісті «Великий шум» І. Франко змальовує гучне селянське весілля. «Всю нічище шла гульня, грали музики, ходили кухлі пива і чарки горілки з рук до рук, велася гучна забава... Посеред молодіжі частіше лунали сороміцькі пісні, безсоромні, смілі, пластичні і оригінальні, та при тім наївні й чисті в своїй натуральності, як твори Сапфони й *Аристофана*» (підкреслення моє.—О. Б.).

Природно виникає питання: чому ж із цих ігор, пісень, обрядів у нас не виникла комедія, а в античній Греції виникла, і не тільки виникла, але й дала чудові наслідки, у вигляді комедій Аристофана? Що заважало? Звичайно, не те, що наш народ був менш художньо обдарованим. В такому плані не можна навіть і ставити питання. І не через те, що християнська церква боролася проти народної обрядовості, намагалася покласти край всяким «бісівським», за її термінологією, «ігрищам», художній самодіяльності трудового народу. Вона «намагалась», але з її намагань майже нічого не виходило. Справа не в цьому.

Справа в тому, що опорою демократичного «міста-держави», якою стала Афіньська республіка, була не «військова демократія», як це було в стародавній Київській Русі, не феодалне панство, а якраз селянство, без якого ця «держава-місто» і не виникла б. Драматичне мистецтво стародавньої Греції розквітло якраз тоді, коли грецьке селянство в спілці з дрібними ремісниками і торговцями звільнилося з-під влади землевласницької аристократії і заклало основи культури тих «держав-міст», серед яких перше місце зайняла Аттіка і її столиця Афіни.

Після того, як греки, саме на чолі з афінянами, переможно відбили натиск полчищ персидського царя, почався найблискучий період життя Афінь. Перемоги поставили Афіньську республіку на чолі всіх грецьких держав. Неподільним стало панування Афінь на морі, і в усіх напрямках від Архіпелагу до північних берегів Чорного моря, де розквітли грецькі колонії, стали плавати торговельні грецькі судна. Завдяки вкладам в афіньську скарбницю, які повинні були робити союзники, надзвичайно збільшився матеріальний добробут Афінь. Новими спорудами прикрасився афіньський Кремль-Акрополь. Корпорації художників і вправних ремісників Афінь відливали чудові статуї з бронзи, вирізьблювали образи богів і героїв з мармуру, карбували золото, гранували дорогоцінні камені, виточували вироби з слонової кістки. Відомий скульптор Фідій створював грандіозні статуї богів — в образах Зевса і Афіни втілював високу мудрість і велику силу.

А поруч з образотворчим мистецтвом і архітектурою розвивались і досягли високої досконалості література (особливо драматична), театр, історична проза (Геродот), філософія (Анаксагор, пізніше Демокріт, Сократ і ін.).

Рабовласницька демократія досягла верхів'я своєї могутності.

Історик Фукідід в своєму творі наводить промову тодішнього голови Афіньської держави Перікла, який багато зробив для політичного і культурного процвітання Афін. Ця промова (не має значення, чи відтворена вона по пам'яті, чи написана Фукідідом) є яскравим виявом свідомості правлячої верхівки Афін. Перікл прославляє в ній Афіньську державу, як справді демократичну, засновану на рівноправності всіх громадян, як центр освіти, як світовий ринок, куди надходить продукція найрізноманітніших країн, як спілка людей, у всьому «гідних здивування».

«Ми любимо, — говорив Перікл, — красоту без вибагливостей і мудрість без розпеченості; ми користуємося багатством, як зручним засобом для діяльності, а не для хвастощів на словах, і признаватися в бідності у нас не сором, навпаки, набагато ганебніше не вибиватися з неї працею»¹.

Як бачимо, в цій промові показана лише зовнішня, «світла» сторона суспільства, яке жило рабською працею, суспільства, зовсім далекого від рівноправ'я, тому що не тільки раби, а й чужоземці — купці та ремісники (так звані «метекі»), а й вільні жінки не користувалися ніякими правами. Факт майнової нерівності залишався, хоч біднякам — як і в сучасних нам капіталістичних країнах — пропонувалось трудитися для того, щоб розбагатіти...

Під блискучою зовнішністю уже таїлися елементи внутрішнього розкладу, тієї політичної й економічної кризи, яка під кінець V століття поклала край процвітання Афіньської республіки.

Арістофан народився незадовго до того, як ця криза цілком виявилась — біля 446 року до нової ери. Про його особисте життя ми знаємо мало. Знаємо, що він був сином не дуже великого землевласника, що вже дев'ятнадцятирічним юнаком він дебютував як драматург і на черговому конкурсі драматургів в 427 році одержав другу нагороду. За стародавніми свідченнями ним було написано більше сорока комедій, з яких до нас повністю дійшло одинадцять, найчастіше озаглавлених, як це прийнято у грецьких драматургів, відповідно до характеру діючого у них хору. За винятком останніх комедій Арістофана, хору в усіх інших комедіях — спадщині селянського коммоса — належить дуже важливе місце. Слідом за прологом, який дає зав'язку нескладної дії, йде

¹ Фукидид. История, кн. II, глава 35.

парод, тобто виступ хору на круглій площадці перед сценою (так звану «орхестру»); закінчується комедія як правило *ексодом*, тобто залишенням орхестри хором.

В хронологічному порядку комедії Арістофана, що збереглися, розташовуються в такій послідовності: «Ахарняни» — 425 р. (хор зображає мешканців села Ахарни, недалеко від Афін), «Вершники» — 424 р. (хор — представники родової афінської молоді — «кінна гвардія»), «Хмари» — 423 р. (хор — фантастичне уособлення небесних хмар), «Мир» — 421 р., «Птахи» — 414 р., «Жіноче свято» і «Лісістрата» — 411 р., «Жаби» — 405 р., «Жінки в народних зборах» — 392 р. і «Плутос» (бог багатства) — 388 р. Помер Арістофан в 385 році.

Відомий старогрецький філософ-ідеаліст Платон в числі учасників свого філософського діалога «Бенкет» виводить Арістофана як співбесідника знаменитого в свій час трагічного поета Агафона (про нього дуже високої думки Арістотель, але твори Агафона до нас не дійшли), філософа-мораліста Сократа (ми зустрінемося з його ім'ям в комедії Арістофана «Хмари»), а також представника «золотої» афінської молоді, пізніше видатного політичного діяча Алквіада і ін. Це могло б засвідчити належність Арістофана до культурної верхівки афінського суспільства V століття, якщо припустити, що філософська бесіда, відтворена Платоном, взята з дійсного життя¹. Але комедії Арістофана однак показують, що він аж ніяк не був поетом, заглибленим в філософські міркування, а навпаки, жив загальнонародними інтересами, відгукуючись на найпекучішу «злобу дня» словом, зрозумілим масовому глядачеві.

Ці комедії б'ють буйними фонтанами сміху, проте створювались вони, як сказано, в дуже тяжкі для Афінської республіки часи.

В 431 році (до н. е.) почалась тривала так звана «Пелопонесска» війна, яка поділила грецьке суспільство на два ворожих табори.

Гегемонія (зверхність) Афінської республіки в грецькому світі, що здавна турбувала стару суперницю Афін аристократичну Спарту, привела, нарешті, до відкритих збройних сутичок. Перевага Афін над Спартою на морі була безсумнівною. Афіни й розраховували на це, але також на допомогу своїх численних союзників. І все ж війна для Афін була в цілому безуспішною, а кінець її майже катастрофічним. І не тому, що весь інший грецький світ

¹ І. Франко, наприклад, гадав, що основа діалога «Бенкет» реальна. Див. Платон, Симпозіон (Бенкет). Переклад і передмова Івана Франка. «Універсальна бібліотека», Львів, 1912.

був настроєний «антидемократично». А тому, що для нього все більш тяжкою ставала своєкорислива загарбницька, гендлярсько-зажерлива політика самих Афін, які в крашу свою пору були центром стародавньої грецької культури...

В Афінах період цієї війни був часом жорстокої боротьби партій, соціального розкладу, погіршення добробуту мас.

На зміну Періклу, який мав безперечні організаторські здібності і вмів якоюсь мірою мирити торговельно-промислову¹ демократію з усуненими від керма правління землевласниками-аристократами, прийшли ще одвертіші демагоги, для яких особистий успіх і матеріальний добробут стояли на першому плані.

Помітною особою серед них був Клеон, власник шкіряних майстерень, завзятий прихильник війни, який особливо часто зазнавав різких нападів з боку комедії. Арістофан пробував висміювати його вже в ранній, що не дійшла до нас, комедії «Вавілоняни» 426 р. Кажуть, що Клеон, незважаючи на безкарну свободу театральних вистав, хотів притягти Арістофана до відповідальності за образу представника влади, а отже, і народу(!) в спектаклі, на якому були присутні іноземці. Чим закінчився цей конфлікт драматурга з демагогом — невідомо. Але уже через два роки (в 424 р.) була поставлена нова комедія Арістофана «Вершники», де «пафлагонець» (Клеон) і вуличний крамар-ковбасник, двоє рабів, суперничають за вплив на господаря. А господар цей «Демос», якого Арістофан наважився змалювати дряхлим, вередливим дідом-самодуром. Демос у всьому довіряє своєму рабові, пафлагонцю-шкірянику, а той користується його довір'ям, щоб, зухвало обдурюючи його, гнобити своїх товаришів по рабству. Доведені до відчаю, вони звертаються до оракула і дізнаються, що «шкірянику» судилось загинути від іншого, ще більшого негідника-ковбасника. Його відшукують, приводять, і вся наступна дія — це тривала суперечка між двома противниками, що кінчається перемогою ковбасника. Більш вправний пройдисвіт переміг... Але комедія не може так закінчитися. Ковбасник, перемігши, змінюється сам і змінює свого господаря. Вводячи в закінчення казковий мотив (поширений і в наших казках), Арістофан примушує колишнього ковбасника «зварити в казані» старого Демоса, повертаючи йому колишню «марафонську» молодість... Арістофанівська комедія завжди оптимістична в силу своїх народних коренів. І за старою народною традицією, вона звичайно закінчується веселими піснями і танцями.

¹ Мова йде, зрозуміло, про мануфактурну промисловість, де широко використовується рабська праця.

Читання Арістофана для того, хто вперше знайомиться з ним, може здатись тяжкою справою. Але є чимало читачів серед нашої молоді, які скаржаться на те, що Щедрина їм теж важко читати. Великий російський сатирик одного разу так характеризував свою творчість: «Моє писання до такої міри просякнуте сучасністю, так щільно приладнане до неї, що коли й можна гадати, що воно матиме якусь цінність у майбутньому, то лише і тільки як ілюстрація цієї сучасності»¹.

Час одначе показав, що ця самохарактеристика Щедрина однобічна і що щедрінська «сучасність» дуже живуча, хоч і набирає інших зовнішніх форм. Твори Арістофана не менш «щільно приладнані» до його сучасності. І все ж, читаючи їх, як і твори Щедрина, ми відчуваємо в них щось «неминуще», або, краще сказати, щось ще не зовсім минуле, і разом з обома великими письменниками добираємося до таких глибоких пластів людської природи і суспільних відносин, які дуже нескоро ще стануть «палеолітом».

Померкло вже багато злободенних натяків. Часто у віршах комедій трапляються імена, які в свій час викликали пожвавлення в натовпі театральних глядачів, а тепер вимагають спеціальних коментарів. Читач може уявити собі, наприклад, Перікла, Клеона, Сократа, Евріпіда, Есхіла, але зовсім не зобов'язаний знати, хто такі Клеонім, Гіпербол, Клісфен, Клеофонт, Пісандр. А афінська публіка при згадуванні імені Клеоніма, введеного ненажерою боягузом, який загубив в бою щит, товстуном, схожим трохи на Шекспірівського Фальстафа, реготала до безтями. Мимо її уваги не проходили глузування над подібним до жінки Клісфеном, над «вельми радикальним» Клеофонтом, завзятим прихильником війни «до переможного кінця», над хабарником і боягузом Пісандром. Вона не могла не оцінити влучної характеристики талановитого, але безпринципового індивідуаліста Алківіада, яка дається Евріпідом і Есхілом в «Жабах». Евріпід каже про нього: «Не терплю я громадян, хто гається допомагати вітчизні й швидко шкодить їй». А Есхіл підсилює сказане образом: «Не слід у місті левеня виховувати, — хто ж виховав — корися злому норову». Всі ці і подібні їм епіграматичні стріли в свій час влучно попадали в ціль. Але щоб оцінити цю влучність, треба уявити собі мішень.

Звичайно, для повного розуміння Арістофана треба знати історію його часу, історію Афінської республіки часів злочасної Пелопонеської війни.

Уявіть собі Аттику, спустошену ворожими набігами, і Афіни.

¹ «Круглый год», 1-е серпня.

перенаселені біженцями з сільських місцевостей і приміських околиць. Ці біженці скупчилися за стінами і укріпленнями столиці. Їм не сила забути, що знищені їх виноградники, вирубані фігові і маслинові дерева, сплюндровані поля. Багатьом з них доводиться жити в місті під голим небом, харчуватися урядовими подачками, переживати жах епідемій і терпляче чекати кінця війни, яку афінські верховоди, подібно до європейських генералів 1914—1918 років, теж, мабуть, обіцяли закінчити «за три місяці». Крім усього іншого, людину мучить вимушене неробство. Добре ще, наприклад, Стрепсіаду («Хмари»), який давно покинув село і думає лише, як виплутатися з боргів, в які вліз через сина, любителя кінного спорту. Та ось проста людина — Дікеополь («Ахарняни») марно намагається на народних зборах почути хоч одне розумне слово про припинення війни. Замість цього він слухає фальшиві звіти послів, яких було послано в Персію і у Фракію, щоб укласти союз для продовження війни, бачить лише якихось шахраїв, які нібито є представниками присланого на допомогу фракійського війська або якогось юродивого з аристократів, якого послали для переговорів з Спартою, та не видали командирівочних. Збори шаленіють від одного слова «мир», і, махнувши на збори рукою, Дікеополь повертається в рідне село, щоб укласти там фантастичний «сепаратний» мир для себе і своєї сім'ї.

Конфлікти розв'язуються жартом, вторгненням казкової фантастики. Але під цими жартами ми, співставляючи їх з історичною дійсністю, відкриваємо глибоко-серйозні і, зрештою, скорботні роздуми драматурга про кризу, яку переживає його вітчизна. Були спроби виставляти Арістофана ідеологом землевласницького класу, ворогом демократії, реакціонером. Але Арістофан ніколи не виступає проти основ демократичного ладу, хоч і таврує вождів сучасної йому «демократії».

Навпаки, він високо цінить і звеличує ту демократію, яка колись переможно відбила навалу персів, відбудувала наново Афіни, заклала основу їх політичної і культурної могутності, об'єднала всі прогресивні сили тодішнього еллінського світу. Вона вміла виховувати молодь за правилами суворої моралі і чесності. Головний «агон» в комедії «Хмари» — це суперечка «Правого» і «Неправого» («Правди і Кривди». Правий, звертаючись до юнака, кличе його на той шлях, на якому виростало колись плем'я героїв. Якщо ти підеш за мною, каже Правий, то —

Здоровий, квітучий, міцний, ти свій час
у гімнасіях будеш проводити.
А не в дотехах пишних, як люблять тепер
на міському вправлялись майдані.

Чи у позах крутійських, нікчемних, дрібних
по судах цілоденно тягатись,
Ти в гаях Академії, в тиші олів
плодовитих гулятимеш скромно
Із розумним ровесником, в світлих вінках
з очеретяних білих листочків.
Аромати дзвіночків вчуватимеш там
і тополі сріблястої шелест,
На дозвіллі радіючи в час весняний,
коли ясен з платаном шепоче.
Як моїх ти послушаєш добрих порад
І всією душею пристанеш на них,
будеш завжди міцний,
Будуть груди могутні, обличчя ясне,
Плечі сильні, кремезні...¹

Перед нами ніби античний барельєф, освітлений сонцем серед зелених весняних гілок. Але це мрія, якій уже не відповідає дійсність часів Арістофана. В педагогіці, як і у філософії його часів, головне місце посіли тепер софісти (вчителі мудрості), які проповідували відносність всякої моралі, як і всякого пізнання. Парадоксальні твердження блискучих, широкоосвічених ораторів приголомшували і захоплювали слухачів, яким переконливо доводили, що «чорне» є насправді «біле» і навпаки. У нас збереглося в мові слово «софізм» для означення невірних тверджень, зовні побудованих ніби цілком логічно. Звичайно, було б помилково виходити з цього слова при оцінці софістів V століття до н. е. Але те, що вони розхитували традиційне світосприймання, сіяли скептицизм до старих вірувань, прокладаючи шлях новій раціоналістичній філософії, — безперечно.

В галузі поетичного мистецтва старі «марафонські» часи висунули таку титанічну постать, як автор «Прометея прикованого», «Орестеї», «Персів» і трагедії «Семеро проти Фів» — Есхіла. В комедії «Жаби» — чудовому зразкові античної літературної критики, втіленому в драматичній формі, — монументальному мистецтву Есхіла протиставлена творчість Евріпіда, з якого Арістофан постійно глузував і в інших своїх комедіях.

Мистецтво, на погляд Арістофана, повинно служити вихованню мас в душі любові до вітчизни, моральної стійкості і готовності до героїчних подвигів. Цій меті, на думку комедіографа, ніяк не можуть служити твори Евріпіда, сповнені «крутіства, софізмів, хитромудрошів», які знижували високий стиль стародавньої трагедії, наближаючи її до сучасності, до повсякденного життя, розм'як-

¹ Див. далі, стор. 59.

шуючи душу глядача жалісливими сценами, заплутуючи його думку в діалектичних протиріччях.

Арістофан, звичайно, несправедливий до Евріпіда. Але від сатирика тяжко вимагати неупередженості і спокійної об'єктивності. Та, врешті, він нападає не стільки на Евріпіда, скільки на новий напрямок мистецтва, що так само відображає розклад старого суспільного ладу, як і філософія софістів, як несправедлива, зрештою, війна, розпочата афінськими демагогами.

Арістофана часто вважають ідеологом селянства, інтереси якого в першу чергу були принесені в жертву цій війні. В більшості комедій Арістофана центральною особою є якраз селянин — то один з «біженців» (Дікеополь), то вже осілий в місті, що зберіг у собі всі риси патріархального селянина (Стрепсіад). В комедії «Мир» селянин Трігей, відгодувавши жука-гноювика, піднімається на ньому в небо, до богів, щоб вимагати від них втручання на користь миру. Але Гермес повідомляє, що боги розгнівались і пішли з Олімпа. Залишився тільки один Полемос — бог війни. А богиня миру замкнена у в'язницю. Трігей скликає землеробів та ремісників, звільняє богиню миру, спускає її на землю. Починається радісне трудове життя в тиші і спокої, яких не можуть зруйнувати фабриканти зброї, тому що виготовлені ними військові труби і шоломи вже нікому не потрібні.

Арістофан одверто співчуває і Дікеополю, і Трігею, він яскравими фарбами змальовує мирне життя землероба. В комедії «Плутос» («Багатство») саме селянин Хреміл відводить бога Плутоса в храм Асклепія, бога лікування, щоб той вилікував Плутоса від сліпоты. — після чого болюче питання про справедливий розподіл благ, одвічний антагонізм між бідністю і багатством відпадає. Уособлена Бідність марно пробує переконати Хреміла в необхідності свого існування. Адже тільки вона спонукає людей до праці; без неї не було б ні знань, ні мистецтва. Але Хреміл говорить їй про бідняків, одягнених в лахміття, тремтячих від холоду, про бідняків, що сплять на лантуху соломи, в якім повно блощиць, їдять замість хліба траву, — і проганяє геть цю худюшу і страшну богиню.

Але світогляд Арістофана, звичайно, ширший, ніж світогляд сучасного йому патріархального селянства. Бачити в ньому ідеолога селянства так само невірно, як бачити в ньому «типового аристократа». Всі такого гатунку ярлики є результатом вульгарно-соціологічного підходу до літератури, намаганням втиснути багатогранну і в деякій мірі суперечливу творчість класика на визначену полицю, без врахування конкретно-історичних умов, у яких творив письменник. Догматичний підхід до марксизму знає

тільки плюс чи мінус. Він не усвідомлює того, що висловив Гете словами, які любив цитувати В. І. Ленін:

— Grau, teuer Freund ist alle Theorie
Und grün Lebens goldner Baums.

— Теорія завжди, мій друже, сіра,
А дерево життя — золоте¹.

Ставлячись з симпатією до простих людей села, Арістофан не ідеалізує їх, не зв'язує себе їх забобонами. Він вільно ставиться, наприклад, до традиційних уявлень про богів, і бог-покровитель театру Діоніс в «Жабах» зображений боягузом і блазнем — так само, як комічними фігурами виставлені боги в комедії «Птахи» або один з богів Гермес в комедії «Мир».

Арістофан виступає не тільки від імені селянства («дрібних і середніх землевласників»), але й від імені усіх тих верств афінського народу, які спостерігають розклад колишньої політичної і моральної єдності афінської демократії, яким ненависна згубна, несправедлива, безконечна війна, що прискорює цей розклад.

В комедії «Лісістрата» тема війни і миру розроблена у формі буффоно-еротичного анекдота. Жінки-афінянки, дружини й матері, об'єднуються в своєрідному страйку, щоб зажадати від чоловіків довгожданого миру. Зусилля їх увінчуються цілковитим успіхом. Комедія відтворює не те, що було в дійсності, а те, що повинно було б бути. Вона пропагує ідею миру, не рахуючись з тим, що серед глядачів, напевно, було немало таких, які належали до військової партії. Але вона паралізує їх можливий протест своєю формою, своїм стилем, мовою, в якій всі речі названі своїми іменами. Вона обеззброює їх своїм сміхом. Та все ж крізь цей сміх проникають серйозні ноти. Глядач уже не сміється, коли Лісістрата каже: «Чи на те ми народжуємо синів, щоб їх убивали на війні?»

З глибини далекого минулого це питання відгукується скорботною луною і в серцях матерів пізнішого часу. Арістофан не знає і не може знайти виходу з тяжкого становища, в якому опинилась його батьківщина. Історія не може вернутись назад. Афінська демократія не могла вже стати такою, якою вона була за часів славних перемог під Марафоном і Саламінами — або навіть за часів Перікла. Вона повинна була, в силу своїх внутрішніх протиріч, поступитись місцем перед іншими політичними формами. Та письменник-патріот не міг не переживати хворобливо картину розкладу, яку він спостерігав. Він сміється над нею, але під комічною маскою ховається обличчя, засмучене глибокою журбою.

¹ Переклад Миколи Лукаша.

В історії світового театру і драматургії Арістофан лишився, як сказано, неповторним епізодом. Але якщо не драматичною формою, то змістом, засобами сатири, її характером Арістофан рідниться з багатьма великими сатириками пізніших часів, і суть його творчості лишається безсмертною.

Олександр Білецький

Х М А Р И

ДІЙОВІ ОСОБИ

Стрепсіад — старий чоловік.

Фідіппід — його син.

Ксантій — слуга Стрепсіада.

Сократ — мудрець.

Сократові учні.

Правий.

Неправий.

Пасій }
Аміній } позикодавці.

Свідок Пасія.

Херефонт.

Хор хмар — з двадцяти чотирьох жінок.

Дія відбувається в Афінах. На сцені два будинки —
Стрепсіада і Сократа.

ПРОЛОГ

Стрепсіад і Фідіппід вдосвіта дримають на ганку
Стрепсіадового дому. Стрепсіад прокидається.

Стрепсіад

Ой-ой, ой-ой!
О Зевсе-царю, що за ночі стали в нас!
Без краю ніч! Коли ж то вже розвидниться?
Давно я чув, як проспівали півні десь.
Раби хропуть. Раніше не було б цього.
Ой, скільки ж лиха з війн, бодай пропасти їм!
Вже й слуг не вільно у руках тримати нам.

(Показуючи на сина, що спить поруч).

А цей моторний парубок без просипу
Вилежує тут нічку й тільки бахає,
10 У п'ять керей козиних весь укутаний.
Ну, що ж, поспім ще трохи й ми, закутавшись.

(Перевертається з боку на бік).

От горе — не засну ніяк. Гризуть мене
Витрати всякі, ясла та борги мої.
А все через синочка. Чубом вихрячи,
Гасає верхи, править колісницею,
Лиш кіньми й снить. Я ж гину з жаху, дивлячись,
Як з місяцем строк виплати кінчається.
Борги ж ростуть.

(Гукає слугу).

Гей, хлопче, засвіти ліхтар!

І принеси-бо книгу. Хочу глянути,
20 Кому я винен, та підрахувать борги.
(Слуга вносить світильник і книгу).

Кому ж я винен?

(Читає).

«Пасію дванадцять мін».
Як, Пасію дванадцять мін? За віщо це?
«За жеребця таврованого». Лишенько!
Вже краще б око витаврувать дав би я!

Фідіппід

(крізь сон)

Не химеруй, Філоне! Навпростець прямуй!

Стрепсіад

Ну, от оте нещастя, що загубить нас!
Йому й у снах лиш гони все ввижаються.

Фідіппід

(так само)

Багато гонів їдеш на змаганні ти?

Стрепсіад

Вже заганяв ти батька до останнього.
30 Кому ж і за що винен я, крім Пасія?
«Три міни за колеса й віз — Амінію».

Фідіппід

(крізь сон)

Остигнуть дай і в стайню зажени коня.

Стрепсіад

Мене ти з дому незабаром виженеш!
Нас позови обсіли, й за лихву мене
Всього опишуть.

Фідіппід

(прокинувшись)

Що з тобою, батечку?
Чого ворочаєшся та бурчиш всю ніч?

Стрепсіад

Гризе мене якийсь демарх під ковдрою.

Фідіппід

Чудний же ти! Не заважай-бо спать мені.

Стрепсіад

40 То й спи собі. Та тільки знай, борги мої
Тобі ж самому упадуть на голову.
Ох!
Бодай би навіть сваха та загинула,
Що шлюб з твоєю матір'ю нараяла.
Розкішне в мене на селі життя було —
Я безтурботним лежнем на дозвіллі жив,
Серед овець, олив і медоносних бджіл.
Сам селянин, побрався я з небогою
Мегакла, мов сама Кесіра гордою,
Заможною, значною городянкою.
50 От одружились ми, і спати вдвох лягли, —
Від мене стійлом, вовною й достатком тхне,
Від неї — все духами, поцілунками,
Витратами й жагою коліадською.
А роботяща, — ткать не лінувалася.
Бувало, їй подертий плащ показую
Й кажу: «Щось тонко ти прядеш, дружинонько!»

Слуга

Немає більш оливи у світильнику.

Стрепсіад

Ова! Чи не п'янюга ж цей світильник твій?
Підходь, поб'ю тебе.

Слуга

За віщо ж битимеш?

Стрепсіад

За те, що надто грубий гніт заправив ти.

(Прогнавши слугу, сам до себе).

60 От народився згодом цей синок у нас —
У мене і дружиноньки ласкавої.
Тут за ім'я ми стали сперечатися.

Вона коня тулила все до імені,
Щоб був Ксантіпп, Харіпп чи Калліппід, а я
Назвати Фідонідом хтів, по дідові.
Довгенько ми змагалися, та зрештою
Назвали сина спільно Фідіппідом ми.
Вона синка голубить, примовляючи:
«От підростеш, і в місто колісницею,
70 Як дядько твій Мегакл, поїдеш в мантиї».
Я ж мовив: «Підростеш і кози пастимеш,
Як батько, в горах, свій кожух накинувши».
Та слів моїх синочок не послухався,—
І кінську в дім приніс мені пропасницю.
Сьогодні міркував я ніч цілісіньку,
Й до засобу чудового додумався,
Якщо умовлю сина — я врятований.
Але спочатку треба розбудити його.
Та як би розбудити лагідніше? як?
80 Мій синку, Фідіппідоньку!

Фідіппід

Чого тобі?

Стрепсіад

А поцілуй мене і праву ручку дай.

Фідіппід

Ну, на! А що?

Стрепсіад

Скажи, чи любиш ти мене?

Фідіппід

Авжеж, клянуся Посейдоном-вершником!

Стрепсіад

Ой, ні! Не треба, ні, не треба вершника!
Цей бог усіх нещасть моїх причиною.
Якщо мене всім серцем щиро любиш ти,
То слухайся, мій синку.

Фідіппід

В чім же слухатись?

Стрепсіад

Переміни свої якшвидше звичаї
Та йди учитися, куди пораджу я.

Фідіппід

90 Куди ж це?

Стрепсіад

А послухаєш?

Фідіппід

Послухаю,

От Діюніс нам свідок.

Стрепсіад

Ну, то глянь сюди.
Он бачиш там хатину й тин із хвірткою?

Фідіппід

Звичайно, бачу. Що ж із того, татоньку?

Стрепсіад

Це для умів високих школа думання.
Живуть там дивні люди. Як послухать їх,
То небо — горно, що стоїть навколо нас,
А ми у ньому — як малі вуглиночки.
Як дати їм грошей, то навчать однаково
Здолати словом правого й неправого.

Фідіппід

100 Та хто ж вони?

Стрепсіад

Як звати їх, не знаю я,
А мудрії з них добрі, запопадливі.

Фідіппід

Тю, знаю. Це хвальки оті, дурисвіти,
Бліда ота босота, злидні зморені —
Сократ безтямний, та і Херефонт із ним.

Стрепсіад

Цить, цить, мовчи! Не говори дурниць таких.

Як до гаразду батька не байдужий ти,
Пристань до них, а кінської зречись їзди.

Фідіппід

Ні, свідчусь Діонісом, хоч би й всіх мені
Ти дарував фазанів Леогорових.

Стрепсіад

110 Прощу тебе, мій любий, мій ріднесенький,
Йди учитись.

Фідіппід

А чого учитися?

Стрепсіад

Дві мови, кажуть, є в кмітливих цих людей:
Правдива — краща, й гірша — неправдива є,
І можна, кажуть, мовою облудною
Перемогти, неправим будши, правого.
Якби навчивсь ти мови неправдивої,
То з тих боргів, що через тебе вліз я в них,
Нікому ні обола не сплатив би я.

Фідіппід

120 Не згоден я. Бо як би міг я вершникам
Тоді, змарнілий, схудлий, показатися?

Стрепсіад

Як так,— клянусь Деметрою! — Не ждїть тепер
Кормів — ні ти, ні коні й жеребці твої!
Геть, до ворон тебе я з дому вижену.

Фідіппід

Не дасть Мегакл, мій дядько, щоб zostався я
Без коней. От, піду до нього — й байдуже.

(Іде геть).

Стрепсіад

Та й я ж, упавши, довго не лежатиму.
Богам ось помолюся, й сам учитися
Подамся зараз до тієї думальні.

Ох, як старому, длявому забудькові
130 Отих словесних тонкощів навчитися?

(Йде через хвіртку до сусідньої хатини).

А все ж піду. Чого б то мав я гаятись?
Чом не постукать в двері? Хлопче, хлопчику!

(Стукає).

У ч е н ь

(виходить)

Геть, до ворон! Хто тут у двері грюкає?

Стрепсіад

Це я, з Кікінни Стрепсіад, Фідонів син.

У ч е н ь

От неук, Зевсом свідчусь! Нерозсудливо
Ногою в двері грюкнув так, що викиднем
Я скинуть можу думку ненароджену.

Стрепсіад

Пробач мені,— з селян я темних, здалеку.
То про який це говорив ти викидень?

У ч е н ь

140 Про це лиш учням знати дозволяється.

Стрепсіад

Кажі, не бійся. Я ж бо й сам прийшов сюди,
Як учень, щоб у думальні повчитися.

У ч е н ь

То слухай і вважай це таємницею.
Недавно Херефонта запитав Сократ:
На скільки кроків блошачих стрибне блоха?
Одна-бо з них вкусила Херефонта в лоб
І на чоло Сократу перескочила.

Стрепсіад

І як він зміряв?

У ч е н ь

Найвлучнішим способом!

150 Віск розтопивши, взяв блоху і ніжками
У віск топлений злегка умочив її.
Віск остудивши, мав блошині капці він
І, знявши з ніжок, ними відстань виміряв.

Стрепсіад

Великий Зевсе! Ну, й дотепна ж вигадка!

Учень

А що сказав би ти про інший винахід
Сократів?

Стрепсіад

Про який? Прошу, скажи мені.

Учень

Раз Херефонт, сфеттієць, запитав його,
Якої думки він про комариний спів:
Комар гуде гортанню чи гузницею?

Стрепсіад

І що ж сказав про співи комарині він?

Учень

160 Він пояснив, що комарине черево
Вузьке, й через це повітря з силою
Крізь нього тисне до проходу заднього.
Вузьким пройшовши ходом до розширення,
Воно із гузна гучно виривається.

Стрепсіад

То комарине гузно — це сурма якась?
Потрійно ви щасливі, гузи дослідники!
І позову позбутись — це як плюнути,
Якщо й в кишках ви комариних знаєтесь.

Учень

170 А раз глибока думка через ящірку
Загинула.

Стрепсіад

Та як це? Розкажи мені.

У ч е н ь

Вночі досліджував він обіг місяця,
Й коли дивився вгору, рот роззявивши,
Його з покрівлі ящірка обгидила.

С т р е п с і а д

Це ж сміх! Обгидила Сократа ящірка!

У ч е н ь

А вчора ми не мали чим вечеряти.

С т р е п с і а д

Овва! Які ж він роздобув харчі для вас?

У ч е н ь

В палестрі стіл посипав злегка попелом,
Зігнув рожен, до того взяв ще важеля,
Та й потягнув з палестри м'ясо жертовне.

С т р е п с і а д

180 Чого ж ми ще того Фалеса хвалимо?
То відчиняй же швидше школу думання
Й мерщій, мерщій Сократа покажи мені.
Я вчитись прагну. Відчиняй мені, мерщій!

Двері відчиняються, видно Сократових учнів.

Геракле славний! Що це за страховище?

У ч е н ь

Дивуєшся? За кого ж ти вважаєш їх?

С т р е п с і а д

Та за лаконців, в Пілосі захоплених.
Чого ж вони очима в землю втупились?

У ч е н ь

Шукають під землею.

С т р е п с і а д

Мабуть, хочеться

190 Цибулі? Та даремно не турбуйтеся.
Я знаю місце, де велика й гарна є.
А ті над чим так низько там нагнулися?

Учень

Глиб темряви під Тартаром досліджують.

Стрепсіад

А цей чого сидницю в небо виставив?

Учень

Це так він сам вивчає астрономію.

(До учнів, що повиходили).

Заходьте, щоб надворі не застав він вас.

Стрепсіад

Ні, ні, не треба! Хай побудуть трохи тут!
Свою їм справу хочу розказати я.

Учень

Але ж не вільно на повітрі свіжому
Час дорогий так довго учням гаяти.

Стрепсіад

(розглядаючи наукове приладдя)

200 Ім'ям богів — це що таке? Скажи мені.

Учень

Отам? — Це астрономія.

Стрепсіад

А це, отут?

Учень

Це геометрія.

Стрепсіад

А нашо вам вона?

Учень

Так землю ж мірять.

Стрепсіад

Жеребком наділену?

У ч е н ь

Та ні, всю землю взагалі.

Стрепсіад

Цікава річ!

Воно корисна й для народу вигадка.

У ч е н ь

А це ось — карта світу. Бачиш ось
Афіни.

Стрепсіад

Що ти кажеш? Ні, не вірю я:
Присяжних тут не видно засідателів.

У ч е н ь

Та ні бо, це ж і справді наша Аттіка.

Стрепсіад

210 То є десь і Кікінна тут, село моє?

У ч е н ь

Он долі там. А це — Евбея. Бачиш, он,
Яка велика й як далеко тягнеться.

Стрепсіад

Авжеж. Це ми з Періклом розтягли її.
А де ж тут Лакедемон?

У ч е н ь

Де він? Ось він де.

Стрепсіад

До нас так близько? Конче постарайтесь
Від нас його десь далі пересунути.

У ч е н ь

Ніяк не можна.

Стрепсіад

Свідок Зевс, поплатитесь!

(Помічає Сократа в висячому кошику).

А хто це там у кошику гойдається?

Учень

Він сам.

Стрепсіад

Хто сам?

Учень

Сократ.

Стрепсіад

Привіт Сократові.

(До учня).

220 Гукни-но, хлопче, трохи голосніш йому.

Учень

Гукай вже сам його, мені-бо ніколи.

Стрепсіад

Сократе!

Сократоньку!

Сократ

Чого, недовгоденку мій?

Стрепсіад

Скажи мені спочатку, що ти робиш там?

Сократ

В повітря лину і про сонце думаю.

Стрепсіад

Ти й про богів міркуєш там у кошику?

Хіба з землі не краще?

Сократ

(поважно й урочисто)

Не здолає ум

Збагнути речі понадземні правильно,

230 Не знявшись вгору витонченим розумом,
В таке ж тонке повітря не полинувши.

З низин угору дивлячись, нічого я

Не бачив би. Землі бо сила спраглої

До себе вільгу думання притягує.

Те саме відбувається й з квасолею.

Стрепсіад

Невже?

То думка тягне вільгу і в квасолі теж?
Зійди ж тепер до мене, мій Сократоньку,
Навчи того, для чого я прийшов сюди.

Сократ

Чого ж прийшов ти?

Стрепсіад

Вчитись красномовності.

240 Через борги з відсотками нестерпними
Я пропадаю, гину, весь описаний.

Сократ

Ти ж як в борги так необачно вплутався?

Стрепсіад

Ох, їсть мене зараза кінська поїдом.
Отож такої мови научи мене,
Щоб не платити лихварям. А я тобі
Віддячу щедро, от богами свідчуся.

Сократ

Яких богів ти мислиш? Тут боги твої
Й гроша не варті.

Стрепсіад

Як же присягатися?

Чи не грошем залізним, як в Бізантії?

Сократ

250 Чи хочеш справжню божественну істину
Ти знати?

Стрепсіад

Хочу, свідок Зевс, якщо він є.

Сократ

Бажаєш ти розмову мати з хмарами,
Що за богів у нас?

Стрепсіад

Ще й як бажав би я!

Сократ

Ну, то сідай же на священне ложе це.

Стрепсіад

(сідає)

Сідаю.

Сократ

А тепер візьми вінок оцей.

Стрепсіад

Вінок? Ой-ой, Сократе! То ви хочете,
Як Афаманта, в жертву принести мене?

Сократ

Та ні. Ми всім, кого ми втаємничуєм,
Так робимо.

Стрепсіад

А що я з того матиму?

Сократ

260 В розмові тертим, як мука, розсипчатим
Ти станеш. Не тремти лиш.

(Посипає Стрепсіада борошном).

Стрепсіад

Зевс! Чи правда ж це?
Обсипаний, я стану й сам, мов борошно.

Сократ

Заспокойся, старий чоловіче, й помовч
та послухай молитви побожно.

(Молиться).

О владико й державче, Повітря ясне,
що землі широчінь обіймаєш,
Світлосяйний Ефіре і Хмари легкі,
гровинновогністі богині!
Злиньте вгору, всевладні, свій образ явить
мудролюбному неба дізнавцю.

Стрепсіад

Постривай, постривай, хоч закутаюсь я,
а то зовсім, до рубчика змокну.
От нещастя! Чому шкіряного бриля
не вдягнув я, виходячи з дому!

(Закутується).

Сократ

О всечасно шановані Хмари, прийдіть,
звідусіль перед нами постаньте!
270 Чи Олімпа священне верхів'я гуртом
сніжносяйливим ви обступили,
Чи в підводних садах Океана-отця
ведете nereїд хороводи,
Чи із Нільського устя ви зливи-дощу
в золоті набираєте відра,
В Меотійськім болоті туманом лягли,
чи на скелях Міманта льодистих,—
Звідусіль нас почуйте і жертву прийміть
і цій нашій молитві радійте.

ПАРОД

Здалека лунають співи Хмар.

ОДА

Перша половина хору

Хмари одвічно живі!
Встаньмо, явімося, росяномлисті, легкі,
швидкоплинні!

З лона отця-Океана бурхливого
Злиньмо на гори високі та бескиди,
280 Лісом одягнені,
З далекоглядних верхів неозористих
Гляньмо на ниви родючі, зволожені,
Й ріки, що світлими плещуться хвилями,
І на моря, бурунами запінені.
Сяйвом невтомним виблискує око Ефіру,
Даль у сліпучім промінні.
Скиньмо ж тумани, дощами насичені,
З тіл невмирущих і оком всевидячим
290 Землю огляньмо священну.

Гримить грім.

Сократ

О великоповажні Хмари ясні,
ви почули мій заклик побожний!

(До Стрепсіада).

А до тебе долинули їх голоси
в божественному гуркоті грому?

Стрепсіад

Та звичайно, й шаную, всечесні, я вас
і на ваше готов гуркотіння
Відповісти своїм: так сполохався я,
так увесь я тремчу з переляку.
Вже пробачте — пристойно це буде, чи ні,
а до вітру повинен я бігти.

Сократ

А ти кинь свої дотепи й жарти дурні
й не вдавай балаганного блазня.
Стань побожно й послухай: з піснями сюди
наближається рій божеств'яний.

АНТОДА

Друга половина хору

Діви, дощами рясні!

300 Злиньмо на землю розкішну Паллади,— ми славне
мужами

Прагнем Кекропове місто побачити.
Там невимовні, священні містерії,—
Всім втаємниченим
Двері святилища там розкриваються;
В дар наднебесним богам побудовані
Храми там висяться, пишно оздоблені.
Там найсвятіші блаженних процесії,
Жертви, вінками уквітчані й пишні бенкети,—
310 Там цілий рік святкування.
Прийде весна, і на ігрищах Бромія —
Співів змагання і танців загонистих,
Музика флейт гучномовних.

Стрепсіад

Зевсом-батьком благаю, Сократе, скажи,
хто ці діви, що так милозвучно,
Так врочисто й велично співають? Скажи,
чи не вславлені то героїні?

Сократ

Зовсім ні, піднебесні то Хмари, людей
бистроумних богині великі,

Що дарують нам розуму й мислення міць,
і уміння словесно змагатись,
Балакучість, плести небувальщину хист,
переконувать, зваблювать словом.

Стрепсіад

От чому, як почув я їх співи лункі,
то душа моя злинула вгору
320 І дотепних про дим зажадала розмов,
і тонких міркувань про тумани,
Щоб думками чийсь побивати думки,
позмагавшись у гострому слові.
Якщо можна, то дуже хотів би тепер
я на них подивитися зблизька.

Сократ

Ну, то глянь же сюди, на горбистий Парнет!
Бачу, як вони тихо й спокійно
Звідти сходять додолу.

Стрепсіад

Де, де? Покажи.

Сократ

Он густими надходять рядами
Де по схилах лісних, де й по диких ярах,
стороною.

Стрепсіад

Оце дивовижа!

Я не бачу нічого!

Сократ

Уже під дверми.

Стрепсіад

От тепер я ледь-ледь розбираю.

Сократ

Аж тепер ти побачив їх! Замість очей
в тебе, видно, гнилі кабачини.

Стрепсіад

Свідок Зевс, я вже бачу! Шановні мої!
Все навколо вони заслонили.

Сократ

А раніш ти не знав, що богині вони,
й не складав їм належної шани?

Стрепсіад

Зевсом свідчусь, не знав я, вважав їх за дим,
за туман або росяний випар.

Сократ

330 Помилився ти, Зевсом клянусь! Отже знай:
це вони мудріїв поживляють,
Лікарів, ворожбитів, у перснях нероб
кучерявих, що нігті фарбують,
Танцюристів у хорі й невдах-піснярів
та дурисвітів-зорелічильців,
Дармоїдів годують усяких, а ті
їх у віршах своїх прославляють.

Стрепсіад

От чому вони хмари вславляють швидкі,
що «громницями згубними» мечуть,
«Стоголового смерча чуприну страшну»,
«буревійного вітру буяння»,
«Криводзьобих, метких, хижооких птахів,
що в небесних ширяють просторах»,
Та ще «зливи потоками з росяних хмар»,
а зате на обід вони мають
І «форелі грайливої» ласий шматок,
і з «дроздів співомовних» смаженю.

Сократ

340 А хіба це було незаслужено?

Стрепсіад

Ні, ти скажи, я прошу тебе щиро,
Коли справді це хмари небесні,— чому
до жінок вони смертних подібні?
Мають іншими бути на вигляд вони.

Сократ

Як же мають вони виглядати?

Стрепсіад

Та напевне не знаю. Мабуть, чи не так,
як куделиця вовни летюча,
Тільки, Зевс мені свідок, не схожі вони
на жінок. А оці — ще й носаті.

Сократ

Ні, то от, що питатиму — відповідай.

Стрепсіад

То запитуй,— що хочеш ти знати?

Сократ

От скажи, коли-небудь не бачив ти хмар,
щоб скидались вони на кентавра
Чи на вовка, бика, леопарда?

Стрепсіад

Авжеж, свідок Зевс! Що ж із того?

Сократ

Обернутися можуть — як схочуть вони.
Кучерявого вглядять вродливця,
З гультяїв безпробудних, патлатих гульвіс,
от, наприклад, сінка Ксенофанта,
350 І, глузуючи з шалу сказаного їх,
обертаються враз на кентаврів.

Стрепсіад

А як Сімона стрінуть, державних скарбів крадія,
чим тоді вони стануть?

Сократ

Викриваючи хижу природу його,
на вовків перекинуться раптом.

Стрепсіад

От чому, як зустрівсь їм гладкий Клеонім,
що згубити свій щит умудрився,
То лиш глянули на боягуза вони —
й полохливі з них олені стали.

Сократ

А сьогодні Клісфена зустріли вони —
й на жінок обернулись, як бачиш.

Хор жінок-Хмар поволі входить на сцену.

Стрепсіад

(до Хмар)

О, привіт вам, владичиці неба, привіт!
Якщо будь-коли ви дозволяли
Чути смертним ваш голос з високих небес,
то дозвольте й мені, о всевладні!

Провідця хору

І тобі наш привіт, сивочолий старий,
красномовства й науки мисливче!

(До Сократа).

Ну, а ти, марнослів'я премудрого жрець,
розкажи нам, чого ти бажаєш?
Так охоче нікого не слухаєм ми
з мудролюбних дізнавців сучасних,
350 Окрім Продіка, славного бистрим умом
і знаннями глибокими. Ти ж нам
Любий тим, що поважно так ходиш, на всіх
поглядаючи звисока й згорда,
Хоч ти й босий, в лахмітті, у злиднях, нужді,
та повагу до нас виявляєш.

Стрепсіад

Що за голос, о земле! Врочистий, дзвінкий
і чудесної святості повний!

Сократ

Отже знай: це вони лиш — богині святі,
а все інше — то вигляд безглуздий.

Стрепсіад

Ну, а Зевс? Заклинаю землю, скажи,—
то не бог уже й Зевс олімпійський!

Сократ

Що за Зевс? Та ніякого ж Зевса нема!
Не верзи цих дурниць.

Стрепсіад

Що ти кажеш?
Ну, а хто ж нам дощі посилає? Оце
ти з'ясуй мені спершу докладно.

Сократ

(показуючи на хмари)

Ось — вони. І багато тобі наведу
на те доказів я безперечних.
370 Ну, скажи, чи ти будь-коли бачив, щоб Зевс
та без хмари дощем окропив нас?
Адже міг би і з ясного неба він дощ
нам послати,— ну сам ти подумай.

Стрепсіад

От, клянусь Аполлоном, розумні слова!
Переконавань ти таки вмієш.
А раніше гадав я, що й справді то Зевс
відливає крізь сито небесне.
Ну, а хто ж це гримить там, скажи ти мені,—
бо увесь аж тремчу я від грому.

Сократ

Та вони ж і гримлять, обертаючись.

Стрепсіад

Як? Розкажи, о відважний в усьому!

Сократ

Як водою наповняться хмари ущерть
і на обрій пливуть ваговито,
То, набухши дощем, мимоволі вони
прогинаються й долі звисають
І, одна на одну набігаючи, враз
вибухають і лунко гуркочуть.

Стрепсіад

Ну, а хто ж їх одна на одну, чи не Зевс,
гровиць володар, насуває?

Сократ

380 Зовсім ні, тільки Вихор.

Стрепсіад

Лиш Вихор? А я
й не чував ще, признатись, ніколи,
Що немає вже Зевса, і Вихор тепер
замість нього над світом царює.
Але все ж ти нічого мені не сказав
про грозу й громове гуркотіння.

Сократ

Ти ж не слухав. Як хмари набухнуть дощем
і почнуть набігати взаємно,
То, як я вже сказав, гуркотять і гримлять
від великого згущення й тиску.

Стрепсіад

Та невже хтось повірить цьому?

Сократ

Отже все на самому тобі поясню я.
Як щерби наїсися донéсхочу ти,
погулявши на панафінеях,
То у тебе хіба не бурчить в животі,
не гуркоче від тісняви в шлунку?

Стрепсіад

Аполлон мені свідок, страшенно бурчить
у кишках від щерби отієї,
І гуркоче, немовби справжнісінький грім,
булькотить і клекоче страшенно.
390 Напочатку, щоправда, легенько — бур-бур,
а тоді й голосніше — бурр-бурр-бурр,
А коли вже до вітру біжу, то як грім
з тої хмари гуркоче — буррр-буррр-буррр.

Сократ

Ну, от бач, коли пузом нікчемним своїм
стільки гуркоту сам ти вчиняєш,
То з яким же могуттям повітря гримить
у безкраїх просторах небесних,

Стрепсіад

Тим-то й схожі такі між собою слова —
гуркотати чи пузом бурчати.

Провідця хору Хмар

Щонайвищої мудрості ти через нас
побажав досягти, чоловіче!
О, яким ти щасливим і славним тоді
між афінян і еллінів станеш,
Якщо ти пам'ятливий, ретельний в труді,
коли розум допитливий в тебе,
Як ще втоми ніколи не знатимеш ти,
чи стояти чи йти доведеться,
Не тремтітимеш, хоч би і холод терпів,
не проситимеш їсти й голодний,
Від вина та гімнасій та інших дурниць
ухилитись повздержливо будеш
І найкращим вважатимеш тільки одне,
як і личить порядній людині,
Всіх долати на зборах, в нарадах, судах,
вміти скрізь язиком воювати.

Стрепсіад

420 Щодо вміння терпіти, твердої душі,
та безсонних думок серед ночі,
Та покут постових на порожній живіт,
та обідів з одної цибулі,
То будь певен, заради мети, на собі
я дозволю й залізо кувати.

Сократ

І не будеш ти інших богів шанувать,
окрім тих, кого ми визнаємо,
Всеосяжного Хаоса, Хмар, Языка —
оцієї священної трійці?

Стрепсіад

Ані словом до інших тепер не озвусь,
хоч би й стрінув їх я коли-небудь,
Ні приносить їм жертв, ні вина проливає,
ні курить фіміаму не буду.

Провідця хору Хмар

Говори сміливіше, чого ти хотів, —
той відмови од нас не почує,
Хто вславляє й шанує з побожністю нас
і бажає мислителем стати.

Стрепсіад

О могутні владичиці! Треба мені,
з ласки вашої, зовсім малого:
430 Щоб на стадій хоч зо сто попереду я
за всіх еллінів став у розмовах.

Провідця хору Хмар
Будь по-твоєму, вволимо волю твою.
То ж віднині на зборах народних
Перемоги в промовах, яких ще ніхто
не здобув, будеш ти добувати.

Стрепсіад

Та не треба великих мені перемог,
зовсім інше на думці я маю.
Я законом, як дишлем, вертіти б хотів,—
кому винен, усіх ошукати.

Провідця хору Хмар
Так і станеться все, як ти сам побажав,—
небагато від нас ти жадаєш.
Передай же себе без вагання тепер
нашим щирим та відданим слугам.

Стрепсіад

Добре, так і зроблю, довіряючись вам.
Не охота, нужда мене гонить.
Розорили тавровані коні мене
та одруження те нещасливе.
Хай що хочуть, те й роблять зі мною тепер,
440 На поталу їм тіло своє віддаю.
Хай же голодом, спрагою морять мене,
Хай мордують та б'ють, хай тримають у бруді,
Виганяють на холод, хай шкуру деруть,—
Аби тільки уникнути сплати боргів!
А тоді хай би й кожен про мене казав —
От зухвалий нахаба, пустий дурноляп,
От мерзенний вигадник, безстидний брехун,
Велемовний базікало, хитрий крутій,
Лис лукавий, пронира, пройдисвіт, шахрай,
450 Лицемір, підлабунчик, падлюка, хвалько,
Баламут безсоромний, гульвіса, плазун,
Мисколиз, дармоїд!

Хай так кожен зустрічний взиває мене,
Що кому заманеться — хай роблять мені,
От Деметрою свідчусь, хай тіло мое
На ковбаси беруть
І дають на обід мудролюбам.

Провідця хору Хмар
Видно, вдачі він твердої —
Не лякливий, а відважний!
Отже знай:
460 Нашу науку здобувши, до неба ти славен
Станеш серед смертних.

Стрепсіад
То що ж робить?

Провідця хору Хмар
Лишайся у мене весь час,
І будеш віднині
Жить життям завидним.

Стрепсіад
Справді тепер
Кращу побачу я долю?

Провідця хору Хмар
Юрмами будуть сидіти при дверях твоїх
Прихідці, що схочуть
470 Ради твоєї спитати, мати з тобою розмову,—
В плутаних справах і позвах, у кожній скруті
Здавшись на розум твій світлий, та на пораду твою.

(До Сократа).

То бери в свої руки цього старика,
що початків науки чекає,
Пильно випробуй розум його, досліди
його здібності й пам'ять.

Сократ
Ото ж тепер про себе розкажи мені,
Щоб, вдачу знаючи твою, до тебе я
480 Новітні міг застосувати засоби.

Стрепсіад

Ти що ж, о боги, з тараном на мене йдеш?

Сократ

Ні, лиш про дещо хочу розпитать тебе.
Ти пам'ятливий?

Стрепсіад

Свідок Зевс, це як коли:
Якщо мені хто винен — пам'ятаю все,
А винен я — ой, лихо! — забуваю все.

Сократ

Чи є до красномовства в тебе здібності?

Стрепсіад

До красномовства — ні, до ошуканства є.

Сократ

А як же вчитись будеш?

Стрепсіад

Буде все гаразд!

Сократ

Гляди ж! Як кину я з високих мудрощів
490 Слівце тобі, ти на льоту лови його!

Стрепсіад

Це ж як? Чи пес я, щоб хапати мудрощі?

Сократ

Ото невіглас! От, дикун справжнісінький!
Боюсь старий, не обійтись без хльости нам!
Що ти почнеш, як битимуть?

Стрепсіад

Що? Дамся бить,
А згодом заперечу справу свідками
Й ще трохи згодом в суд покличу кривдника.

Сократ

Скидай же плащ.

Стрепсіад

Хіба вже провинився я?

Сократ

Ні, та сюди є звичай входить голими.

Стрепсіад

Та я ж прийшов до тебе не для обшуку.

Сократ

500 Скидай! Чого базікаєш?

Стрепсіад

Скажи мені:

Якщо ретельно і старанно вчитимусь,
На кого з ваших учнів стану схожий я?

Сократ

На Херефонта будеш зовсім схожий ти.

Стрепсіад

Ой лихо! Схожий буду на півмертвого!

Сократ

Не теревень! За мною вслід слухняно йди
Та йди ж мерщій.

Стрепсіад

Раніше в руки дай мені

Медяника напутнього. Боюсь я так,
Неначе йду в печеру до Трофонія.

Сократ

Заходь, чого ти під дверима топчешся?

Сократ і Стрепсіад заходять до думальні.

ВЕЛИКА ПАРАБАСА

Провідця хору Хмар

510 То заходь же щасливо! Вітаєм тебе
За відважність твою!
Хай пощастить доля томۇ,
Хто в похилому віці
Прагне своє сіве чолó,
Наче юнак, квітом новіх
Знань і наук тут прикрасить,—
Хоче здобути мудрість.

Перед вами я, глядачі, хочу сміло висловить
Щиру правду, свідок мені — Діоніс, кермáнич мій.
520 Як звитяги прагну собі, щоб талантом славитись,
Так вважаю й вас за знавців, справедливо судячих,
А мою комедію цю — за найкращий витвір мій.
Я вже раз був ставив її. Скільки праці щирої
Я доклав до неї, та все ж — перед грубим

натовпом
Без вини провалу зазнав. От на це то й скаржуся
Перед вами, мудрими, я, для яких старавсь оце.
Я готов віддати себе вам на справедливий суд,
Бо й раніш немало здобув похвали я щирої
Від людей, що чули моїх «Скромника» й
«Блудливого».

530 Був тоді мов дівчина я, явно ще не міг родить,
Довелось підкинуть дитя, інша сповила його,
Й ви самі виховували і ростили бережно.
З того дня прихильності я сподіваюсь вашої.

Мов Електра, нині до вас ця прийшла комедія,—
Чи не знайде знов, як колись, приятних цінителів?
Тільки гляне — й зразу впізна брата милі кучері.
Що на вдачу скромна вона, ви й самі побачите:
Не прийшла з ремінним шитвом, спереду
причепленим,

540 І червоним зверху й товстим, хлопцям на сміховище.
Не глузує з лисих вона, не танцює кордака,
Старики, говорячи вірш, тут не б'ються палками,
Щоб прикрити пошлоту своїх безсоромних дотепів,
Не кричить «ой, лихо!» вона, не ганяє з факелом,
Тільки в силу віршів своїх та у себе вірячи.
Отже й я, хоч славний поет, чуба не вирощую
І дуриць не хочу я вас, знов те саме ставлячи,
А щораз звертаюсь до вас я з новітнім витвором,
І немає схожих між них, тим-то і цікаві всі.
550 Як Клеон у силі ще був, я під груди бив його,
А як він долілиць упав, я не бив лежачого.
Ці ж, як тільки раз довелось схибити Гіперболу,
Затовкли нещасного вкрай, разом з його матір'ю.
Першим Евполід приволік краденого «Маріка» —
Підлий, підло викроїв він п'єску з наших

«Вершників»,
Тільки п'яну бабу стару приточив для кордака,
Ту, що Фрініх в море китам вже давно як викинув.
А тоді знайшовся й Герміпп, вилаяв Гіпербола,
Вслід за ним і інші гуртом скубають Гіпербола,—
560 В каламуті ловлять угрів, за моїм же висловом.
Тим, хто має втіху від них,— в мене не знайти її.
Якщо ж я і твори мої будуть до вподоби вам,
То назавжди вславитесь ви за людей розсудливих.

ОДА

Перша половина хору
З горніх висот могутнього
Зевса, богів велителя,
Кличемо в хор наш першим.
Звем владаря тризубця ми
Велетня хвиль,
Чий колихає лютий гнів
Землю й море солоне.
Нашого батька преславного кличемо,—

Рідна богине, Афіно егідодержавна!
З ними й тебе, о Діоніс,
Боже п'янки, весь бо Парнас
Сяйвом огнистим ті окрив,
Вождь вакханок дельфійських.

АНТЕПІРРЕМА

Провідця другої половини хору
Саме в той час, як в дорогу ми ладналися до вас,
Стріла нас Селена й от що переказувала вам:
Всім афінянам від неї й їх союзникам привіт!
610 Сердиться на вас богиня — ви образили її,
А вона ж бо не словами, ділом помагає вам.
Скільки драхм на світлі в місяць зберігає вам вона?
Адже кожен з вас говорить, з дому ввечері йдучи:
«Не купуйте смолоскипів, повен місяць угорі!»
Безліч інших послуг мали ви від неї, а самі —
З ліку днів її ви збились, все перевертом пішло.
От чому її всі боги лають, каже, щоразу
Як від жертовних обідів повертаються ні з чим,
Не потрапивши на свято через плутанину днів.
620 Прийде жертви день, а ви що? Чините розправу
й суд.
А ще й так не раз бувало; саме піст у всіх богів,
Мемнона чи Сарпедона смерть оплакуємо ми,
Ви ж почнете узливання й смієтеся. От за те
І з Гіпербола зірвали ми вінок, коли його
Ви торік послом обрали, — не забуде він тепер,
Що за місяцем у небі слід лічити дні життя.

ЕПІСОДИЙ ПЕРШИЙ

Виходить з дому Сократ, згодом — Стрепсіад.

Сократ

Клянусь повітрям, хаосом і випаром,
Такого неотеси ще не бачив я,
Такого дурня, йолопа й безпам'ятка!
630 Зубрив якусь дрібницю, та вже й те забув,
Не встигши навіть визубрити. Сюди його,
За двері, та на світло денне викличу.
Гей, Стрепсіад! Бери тапчан та йди сюди!

Стрепсіад

(з думальні)

Не можу! Не управляюся з блощицями!

Сократ

Мерщій винось і пильно слухай.

Стрепсіад

(виходить з тапчаном)

Слухаю.

Сократ

Скажи-бо, з чого б нам почати вивчення
Наук, яких ти досі не вивчав іще?
З ладів, чи може з розмірів, з граматики?

Стрепсіад

640 Та з розмірів почнімо. От недавно ще
На гарніці два огулив мукосій мене.

Сократ

Не те питаю. Що волієш краще ти —
Чотиримірні чи тримірні розміри?

Стрепсіад

Чотиримірні. От півчвертки взяв би я.

Сократ

Дурний ти чоловіче!

Стрепсіад

Об заклад поб'юсь,
Чотири гарніці у півчверть вміщається!

Сократ

Та йди до лиха, бовдуре нетесаний!
А, може, краще ти лади засвоїв би?

Стрепсіад

А що до хліба з тих ладів я матиму?

Сократ

650 Ти між людьми доладним бути вмітимеш,
І лад ходи військової, і танців лад
Так само як і лад на пальцях знатимеш.

Стрепсіад

На пальцях?

Сократ

Зевсом свідчусь!

Стрепсіад

Знаю я.

Сократ

Невже?

Стрепсіад

Хіба ж при цьому пальці треба іншого?
Ще хлопчиком маленьким ним я бавився.

Сократ

Мужлан! Невіглас!

Стрепсіад

Киньмо це, мій голубе!
Не вчитимусь цього я.

Сократ

А чого ж тобі?

Стрепсіад

Тієї... Як це?.. Мови неправдивої.

Сократ

Спочатку треба дещо інше вивчити.
Які тварини роду чоловічого?

Стрепсіад

660 Ну, це я знаю, з глузду ще не з'їхав я.
Баран, козел, собака, бик, фазан іще...

Сократ

От, бач, і помилився. Тож фазаном ти
Самця й самицю зватимеш однаково.

Стрепсіад

Це ж як?

Сократ

А так. Його й її фазаном звуть.

Стрепсіад

Так, свідчусь Посейдоном. Як же звати їх?

Сократ

Самця— фазаном, самочку ж — фазинею.

Стрепсіад

Фазиня? Здорово! Клянусь повітрям я,
Готов тобі я за одну науку цю
Крупи хоч конов ячної насипати.

Сократ

670 Знов помилка. Виходить в тебе конов — він.
А не вона.

Стрепсіад

Та як же це виходить так?
Я ж не казав, що конов — він.

Сократ

А вийшло так,
Як Клеонім.

Стрепсіад

Та як це? Поясни мені.

Сократ

За родом конов рівний Клеонімові.

Стрепсіад

Ну, друже, що той конов Клеонімові!
Він тісто місить в кипариснім кадовбі.
То як же називати?

Сократ

Називати як?

Та кінвою, так як Сострату кличеш ти.

Стрепсіад

Виходить, кінва,— це вона.

Сократ

Звичайно, так.

Стрепсіад

680 То кінва й Клеоніма — це однаково.

Сократ

Ні, треба власні імена нам вивчити,
Щоб не мішати жіночих з чоловічими.

Стрепсіад

Та знаю я й жіночі.

Сократ

Ну, скажи, які?

Стрепсіад

Лісілла, Клітагора, чи Деметрія.

Сократ

А чоловічі?

Стрепсіад

Їх ще більше знаю я,—
Мелесій, Філоксен, Аміній,— безліч їх!

Сократ

Та це ж не чоловічі,— ну, й дурний же ти!

Стрепсіад

У вас не чоловічі?

Сократ

Взагалі, ніде!

Ну, як же ти покликав би Амінія?

Стрепсіад

690 Як кликав би? — Сюди, сюди, Амініе!

Сократ

От бачиш, жінку кличеш ти, Амінію!

Стрепсіад

І правильно, чом не іде до війська він?
Навіщо й вчить того, що й так відомо всім?

Сократ

Та годі, свідчусь Зевсом! Ляж-но!

Стрепсіад

Нащо це?

Сократ

В самого себе думкою заглиблюйся.

Стрепсіад

Лише не тут, благаю, не на ліжку цім!
Дозволь вже долі, на землі заглибитись.

Сократ

Ні, ні, не можна.

(Йде до думальні).

Стрепсіад

Ох, і нещасливий я!
Яку пеню блошицям я платитиму!

(Лягає на тапчані).

ОДА

Перша половина хору

700 Думай, міркуй, мислі збирай,
Мозком своїм і глуздом
Крути жвавіше!
А в безвихідь зійдеш, у кут глухий,—
На іншу думку
Умом перескакуй. Солодкий сон
Геть від очей відганяй!

Стрепсіад

Ой-ой-ой! Ой-ой-ой!

Провідця хору Хмар
Заслаб ти? Чим хворий?

Стрепсіад

710 Пропав я, бідолашний! Загризуть мене
Корінфяни, що з ліжка повилазили!
Роздирають під ребрами боки мені,
Всю висмоктують душу і кров мою п'ють,
І ядерця немов видають мої,
І просрюють борозни в темний прохід,
Геть живцем заїдять!

Провідця хору Хмар
Та не скигли занадто вже голосно ти!

Стрепсіад

Що ж робити, скажи?
Був маєток — загув, був рум'янець — загув,
І душа — загула, і взуття — загуло.
720 Й на довершення лиха того і нещастя —
Пропадаю без сну,—
Видно, й сам загуду незабаром.

ЕПІСОДИЙ ДРУГИЙ

Сократ

(виходячи з думальні)

Гей, ти, що робиш? Думаєш?

Стрепсіад

Клянуся Посейдоном! Хто, я? Авжеж.

Сократ

Що ж ти думаєш?

Стрепсіад

Чи з мене щось після блощиць зостанеться,

Сократ

А. пропади ти!

Стрепсіад

Й так пропав я, голубе!

Сократ

Ти не маніжся, а щільніше кутайся!
І винайди нам довід заперечливий,
Та ще й облудний.

Стрепсіад

(до себе)

Ой, і як же витягти
730 З-під бараниці думку заперечливу?

Мовчання.

Сократ

А ну, погляньмо спершу, що він робить там?

(Розкриває ковдру над Стрепсіадом).

Гей, ти! ти спиш?

Стрепсіад

Клянуся Аполлоном, ні!

Сократ

Натрапив?

Стрепсіад

Ні ще, свідок Зевс!

Сократ

Нічого ще?

Стрепсіад

Натрапив ось рукою наконечника.

Сократ

Невже нешвидко мислиш ти й закутаний?

Стрепсіад

Над чим же думать? Ну, скажи, Сократоньку!

Сократ

Що хочеш, перший видумай і сам скажи.

Стрепсіад

Чого я хочу — сто разів ти чув уже:
Боргів нікому не платить хотів би я!

Сократ

740 Закутайся і, на частки малесенькі
Розчленувавши думку, обміркуй цю річ,
Все розбери й розглянь уважно.

Стрепсіад

Бідний я!

Сократ

Не ворущись.

(Продовжуючи).

Якщо в думках заблудишся,
Покинь їх на часину, й знов вернись до них,
Надай їм руху й закріпи у висновку.

Стрепсіад

О любий мій Сократоньку!

Сократ

Чого, старий?

Стрепсіад

Знайшов-таки я думку заперечливу.

Сократ

Доводь її.

Стрепсіад

Скажи, а що, як...

Сократ

Далі що?

Стрепсіад

Що, як найнять чаклунку-фессаліянку

750 Та з нею місяць уночі стягнути вниз
І в сундуку його сховати круглому,
Мов дзеркало, та пильно стерегти його?

Сократ

І що ж тобі це допоможе?

Стрепсіад

Як то що?

Не буде більше місяць в небі сходити,
Не буду і відсотків я платити.

Сократ

Чому?

Стрепсіад

Тому що їх начислюють помісячно.

Сократ

Гаразд. Тепер щось інше загадаю я.
Як з тебе п'ять талантів будуть правити,
Скажи, як позову того позбувся б ти?

Стрепсіад

760 Як? Як? Не знаю. Треба ще подумати.

Сократ

Весь час у себе не тримай думок своїх,
А відпусти в повітря, мов жука того,
За лапочку прив'язаного ниткою.

Мовчання.

Стрепсіад

Знайшов я спосіб мудрий збутись позову,—
І ти з ним будеш згоден.

Сократ

Що ж ти винайшов?

Стрепсіад

Чи в лікарів тобі траплялось бачити
Прозорчастий, гарненький камінець, що ним
Вогонь вони видобувають?

Сократ

Скло, мабуть?

Стрепсіад

770 Еге ж. А що, як скло те роздобуду я
І, поки писар позова писатиме,
Поодаць стану, прямо проти сонечка,
І позов розтоплю, по воску писаний?

Сократ

Гаразд, клянусь Харитами!

Стрепсіад

От радий я,
Що борг на п'ять талантів перекреслено.

Сократ

Тепер мерщій берись за інше.

Стрепсіад

Що ж воно?

Сократ

Як позов обернуть на супротивника,
Коли, за браком свідків, програєш його?

Стрепсіад

А дуже легко й просто!

Сократ

Ну, скажи!

Стрепсіад

Скажу:

780 Коли лишиться до моєї справи ще
Один лиш позов,— утечу й повішуся.

Сократ

Ет, мелеш!

Стрепсіад

Свідки боги всі, що так зроблю!
Ніхто ж покійника не позиватиме.

Сократ

Верзеш таке! Їди, більш тебе не вчитиму.

Стрепсіад

Чому? Для всіх богів, Сократе, змилуйся!

Сократ

Усе, що вивчив, зразу ж забуваєш ти.
Скажи от, що спочатку нині вчили ми?

Стрепсіад

Спочатку? Що спочатку вчили? Дай згадать.
Не те, у чім місити тісто? Як воно?
Ну, як же?

Сократ

Чи не те, щоб до ворон ти йшов,
790 Старий забудьку, несусвітний йолопе?

Стрепсіад

Біда, та й годі. Що й робить, не знаю вже?
Пропав я, не навчуся язиком молоть!
Хоч ви порадьте, хмари, бідолашного!

Провідця хору Хмар

А ось ми, діду, як тебе порадино:
Якщо ти маєш сина повнолітнього,
Пришли його замісто себе вчитися.

Стрепсіад

Є в мене син — вродливий і хороший він,
А вчитися не хоче. Що я вдію тут?

Провідця хору Хмар

Й ти терпиш?

Стрепсіад

Надто вже міцний, кремезний він,
800 Ще й родом від Кесіри гордовитої.
А все ж піду по нього. Не послухає,
То хоч би й що, його я з дому вижену.

(До Сократа).

Зайди до себе й трохи підожди мене.

(Виходить).

АНТОДА

Друга половина хору

(до Сократа)

Бачиш тепер, скільки добра
Маєш від нас, єдиних
 Богинь прихильних!
У всьому, що скажеш, готовий він
 Тебе послухать.
Поглянь, цілком очманів старий,
810 Явно схитнувся з розуму.
Отже тепер швидше тягни з нього усе,
 Що впаде до рук. Щастя таке
 Скоро минуться може.

ЕПІСОДИЙ ТРЕТІЙ

З дому виходять Стрепсіад і Фідіппід.

Стрепсіад

Клянусь туманом, дома не зостанешся!
Іди, гризи стовпи будов Мегаклових!

Фідіппід

Та що з тобою? От, чудний ти, батечку!
Зевс-олімпієць — свідок, збожеволів ти!

Стрепсіад

Дивіться-но! Зевс-олімпієць! Дурощі!
Як вигнався, а й досі в Зевса вірує!

Фідіппід

820 Чого ж смієшся?

Стрепсіад

Та сміюся з тебе я:
Ти ж не дитина, щоб байкам тим вірити.
Ходи-но ближче, більшого дізнаєшся.
Таке скажу, що станеш враз дорослим ти.
Але гляди ж, нікому не кажи про це!

Фідіппід

Гаразд. Ну й що ж то?

Стрепсіад

Зевсом щойно клявся ти?

Фідіппід

Авжеж.

Стрепсіад

От бачиш, як важливо вчитися:

Нема вже, синку, Зевса.

Фідіппід

Ну, а хто ж тепер?

Стрепсіад

Якийсь царює Вихор,— Зевса вигнав він.

Фідіппід

Ну, й що ти мелеш?

Стрепсіад

Правда це, повір мені.

Фідіппід

830 І хто сказав це?

Стрепсіад

Та Сократ із Мелоса

І Херефонт, що скік блохи вимірює.

Фідіппід

І то на стільки з глузду з'їхав ти,
Що віриш їм, сказаним!

Стрепсіад

Більше чемності!

Не мов погано про людей освічених,
Достойних і розумних. Для ощадності

Ніхто із них не бриється, не мажеться,
Не ходить в баню митись. Ти ж майно моє
Так змилюєш, неначе я в труні уже.
Іди-но краще замість мене вчитися!

Фідіппід

840 Чого ж в них можна доброго навчитися?

Стрепсіад

Ото ще! Та всього, що зветься мудрістю!
Збагнеш, який ще неук грубошкірий ти.
Але зажди на мене тут хвилиноньку.

(Іде до Сократового дому).

Фідіппід

(сам)

І що ж робити? Збожеволів батько мій.
Чи встановить опіку над недоумком,
Чи гробарям сказати, що готовий він?

Стрепсіад

(приносить пару фазанів)

Скажи-но, як би птицю ти назвав оцю?

Фідіппід

Фазан.

Стрепсіад

Ну, добре. А оцю ти як назвеш?

Фідіппід

І це фазан.

Стрепсіад

Обидві? Ну, й смішний же ти!

850 Надалі не кажи так. Називай його
Тепер фазаном, а її — фазинею.

Фідіппід

Фазинею? То от яких ти мудрошів
Тут у новітніх навчився велетнів!

Стрепсіад

Та й іншого багато. Лиш од старості
Відразу й забуваю все, що вивчу я.

Фідіппід

Мабуть, тому-то й плащ ти свій посіяв там?

Стрепсіад

Та не посіяв, а промудрував його.

Фідіппід

А де ж ти, безголовий, черевики дів?

Стрепсіад

Взяв, як Перікл той «на належні витрати».
860 Ходім же швидше. Потім жируватимеш,
А зараз батька слухай. То ж і я тебе,
Лепетуна послухав шестирічного,
Йй за перші гроші, у суді зароблені,
Придбав тобі візочка на Діасіях.

Фідіппід

Гаразд, але щоб потім ти не кааявся.

Стрепсіад

Ну, добре, що послухав. Гей, сюди, сюди,
Виходь, Сократе. Сина я привів тобі,
Хоч ледь його умовив.

Сократ

(виходить)

Він дитина ще,
Не звук у нашім кошику гойдатися.

Фідіппід

870 Бодай би сам ти на гіллі гойдався тут!

Стрепсіад

Геть, до ворон! Так лаяти учителя?

Сократ

Ну, «на гіллі»! А як погано вимовив!

Ще й губи починає він копити!
Хіба ж йому навчитися оскарження,
Подання, позивання, заперечення?
А втім, Гіпербол за талант всього навчивсь.

Стрепсіад

Пусте, навчитись! Тямовитий зроду він.
Сказати правду, ще хлоп'ям малесеньким
880 Ліпив хатки він, човники видовбував,
Вмів із цурпалок змайструвати возика,
Жабок з лушпинок яблучних. Ти ж думав, як?
Отож нехай навчається обох наук,—
І кращої, і отієї гіршої,
Що й крашу може подолати кривдою.
А ні, то хоч одної — неправдивої.

Сократ

Хай Правий і Неправий тут навчать його,
А я піду.

Стрепсіад

То пам'ятай, повинен він
Уміти всяку правду заперечити.

Хор співає і танцює.¹

ЕПІСОДИЙ ЧЕТВЕРТИЙ

Правий — в простій одежі, Неправий — в модному платті
філософа.

Правий

А виходь-но сюди, покажись глядачам,
890 Хай побачать, який ти зухвалий крутій.

Неправий

Я — до послуг твоїх. На очах у людей
Я тим легше тебе знищу словом своїм.

Правий

Знищиш — ти? А ти хто ж?

¹ Пісня хору, мабуть, втрачена. (Прим. перекладача).

Неправий

Я — наука.

Правий

Крива.

Неправий

А здолаю тебе, хоч і Правим зовеш
Ти себе.

Правий

Але як? Мудруванням яким?

Неправий

Та новітніх думок я багато знайду.

Правий

Бур'янами вони розцвітають тепер
У безглуздох людей.

Неправий

Ні, в розумних людей.

Правий

Без жалю тебе знищу я.

Неправий

Як же, скажи?

Правий

900 Словом правди.

Неправий

А я з заперечень почну,
І спростую усе, й доведу, що ніде
Тої правди нема.

Правий

Правди, кажеш, нема?

Неправий

Ну, скажи, де ж вона?

Правий

У безсмертних богів.

Не правий

Де ж та правда в богів? Не загинув же Зевс,
Хоч і рідного батька свого закував
У кайдани?

Правий

Ого! бач, до чого дійшло,—
Аж недобре мені! Дайте цебрик мерщій!

Не правий

Ах, ти, дурню старий! Вижив з розуму ти!

Правий

Безсоромний розпутник, нахаба гідкий!

Не правий

910 Ці слова — мов троянди мені.

Правий

Скоморох!

Не правий

Мов вінок із лілей!

Правий

Батьковбивця бридкий!

Не правий

Сам не знаючи, ллеш мені дощ золотий!

Правий

Та раніш тобі пельку свинцем залили б!

Не правий

А тепер це найкраща оздоба мені!

Правий

Ну, й зухвалий же ти!

Не правий

А ти — дрантя старе!

Правий

Через тебе уже

Навіть хлопчики вчитись не хочуть тепер.
Та збагнуть всі афіняни скоро, чого
Ти навчаєш отих безголових людей.

Неправий

920 Ти жахливо брудний!

Правий

Ну, а ти — чепурний.
А недавно ти старцем блукав по світах
І місійцем Телефом себе називав
І з торбини глодав
Панделетових мудрощів крихти.

Неправий

Жаль тих мудрощів...

Правий

Жаль божевілля твого!

Неправий

...Про які ти згадав.

Правий

Жаль і міста того,
Що годує тебе —
Безневинної молоді згубу й ганьбу.

Неправий

(показуючи на Фідиппіда)

Чи тобі ж її вчити, шкарбане старий?

Правий

930 Так, нехай хоч його урятую, щоб він
Вмів не тільки вправлятись в пустих балачках.

Неправий

(до Фідиппіда)

Йди до мене, хлопчино, хай сказиться він!

Правий

Ой, заплачеш, хай пальцем торкнешся його.

Провідця хору Хмар
Годі лаятись вам і сваритися тут!

(До Правого).

Покажи нам, якої науки учив
Ти старі покоління.

(До Неправого).

А ти — познайом
З вихованням новим, щоб, послухавши вас,
Сам би вчителя вибрав хлопчина собі.

Правий

Я хоч зараз готов.

Неправий

Я так само готов.

Провідця хору Хмар

940 Ну, то хто ж говоритиме першим із вас?

Неправий

(показуючи на Правого)

Уступаю йому.

Я ж пізніше на мову його відповім,
І мов стрілами, градом нових міркувань

І дотепних словечок засиплю його.

А коли, наостанку, і писне він щось,

То я прямо в обличчя і в очі йому

Стільки доводів роєм осиним сипну,

Що під ними він тут же й загине.

АГОН ПЕРШИЙ

ОДА

Перша половина хору

950 Треба тепер кожному з вас
Влучним, дотепним словом,
Блиском ідей, грою думок
Нам довести виразно,
Хто з-поміж вас кращий митець
Славного красномовства.
Мудрості всій нині настав
Час небезпек, випробувань,—
Друзі мої за неї тут
Розпочали змагання.

ЕПІРРЕМА

Провідця хору

(до Правого)

960 Ти, що нрави старих поколінь уквітчав
похвали гомінкої вінками,
Нині голос гучний піднеси й розкажи
про звичаї, що їх уподобав.

П р а в и й

Отже я розкажу вам про те, як колись
виховання юнацтва велося,

Коли я, справедливості друг, процвітав,
 і чеснота була у пошані.
 Перш за все нам на вулиці крику хлоп'ят
 не доводилось чути ніколи.
 Звідусіль-бо гуртками пристойно вони
 прямували у дім кіфариста,
 Повсякчас у легенькій одежі своїй,
 хоч би й сніг на них сипав крупою,
 А сідаючи, навхрест не клали колін,
 і навчав їх музика співати
 «О Палладо, ти грізно руйнуєш міста»
 або «Луни далекоосяжні»,
 І заводили повагом всі в однолад,
 за прабатьківським звичаєм давнім.
 970 А почав би хто пустощі, жарти які,
 або витівок тих витинати,
 Що силкуються їх, на Фрініда зразок,
 витворяти тепер сміховинно,
 То відразу б дістав прочуханки отой,
 хто насмілився Муз ображати.
 А в палестрі сідаючи, хлопцям усім
 простягати належало ноги,
 Щоб сторонньому оку не можна було
 запримітити щось непристойне.
 А вставляли, то й слід після себе в піску
 мусив кожен тоді зарівняти,
 Щоб закоханим обрису юних принад
 не лишати на сласну спокусу.
 Жоден хлопчик оливою тіла тоді
 не мастив собі нижче од пупа,
 Й кучерявився юний між стегон пушок,
 так, неначе на свіжім гранаті,
 Сам не біг до коханця наввипередь він,
 не заводив солодкої мови,
 980 Не поводив очима у томній жазі,
 сам себе пропонуючи звабно.
 За вечерею дітям не вільно було
 вибирать собі редьку найкращу,
 Чи від старших раніше укріп запашний
 та селеру зі столу хapati,
 Наїдатися риби, дроздом ласувать
 або ногу на ногу закласти.

Неправий

О, яка це старизна! Діполій часи
і цикад золотих у волоссі,
Дні Кікідових од і Буфоній гучних!

Правий

Так, старі це часи і звичаї,
Та бійців марафонських зростило на них
старовинне моє виховання.
А тепер у м'які загортатись плащі
юнаків ти ізмалку навчаєш.
Я готов удавитись, коли подивлюсь,
як у танці на Панафінеях
Прикривають щитом вони стегна свої,
не соромлячись Трітогеней.
990 Отже сміло, юначе, до мене іди,
обери собі правди науку.
Ти навчишся майдани гучні зневажать,
уникати залюднених лазень,
Гидувати огидними вчинками, глум
випікати палаючим гнівом,
Перед старшими ввічливо з місця вставать,
коли входять вони до кімнати;
Не робить неприємностей рідним батькам,
взагалі не чинити лихого,
Щоб твоя соромливість окрасу тобі,
а для інших зразок становила;
Не вриватись в домівки пустих танцівниць,
ні на вроду їх рот роззявляти,
Щоб за яблуко ласки продажної їх
не позбутися доброї слави;
Не перечити батьку ні в чім, не взивать
за старого Їапета старішим,
Не платити невдячністю злою йому
за турботи його довголітні.

Неправий

1000 Як послухаєш, хлопче, поради його,
то клянусь Діонісом, ти станеш
На синків Гіппократових схожий, синком
ти матусиним зватися будеш.

П р а в и й

- Ні, здоровий, квітучий, міцний, ти свій час
У гімнасіях будеш проводишь,
А не в дотехах пишних, як люблять тепер,
на міському вправлятишся майдані,
Чи у позвах крутійських, нікчемних, дрібних
по судах цілоденно тягатись.
Ти в гаях Академії, в тиші олив
плодовитих гулятимеш скромно
Із розумним ровесником, в світлих вінках
з очеретяних білих листочків.
Аромати дзвіночків вчуватимеш там
і тополі сріблястої шелест,
На дозвіллі радіючи в час весняний,
коли ясен з платаном шепоче.
1010 Як моїх ти послухаеш добрих порад
І всією душею пристанеш на них,
Будеш завжди міцний,
Будуть груди могутні, обличчя ясне,
Плечі сильні, кремезні, короткий язик,
Зад великий, гладкий, і малий передок,
А волієш на звичай новий перейти —
Буде завжди у тебе обличчя бліде,
Плечі немічні, згорблені, груди вузькі,
Довжелезний язик, зад маленький, худий,
Передок завеликий, і слів — без кінця.
І привчиш ти себе
1020 Все погане, ганебне, вважають за добро,
А добро — за ніщо.
На додаток до всього погрязнеш увесь
В Антімахове блудне паскудство.

АНТОДА

Д р у г а п о л о в и н а х о р у

О, золотіх мудрості веж
Ти охоронче славний!
Мова твоя запашно так
Скромності квітом сяє!
Добре жилося людям колись
В давні часи щасливі!

(До Неправого).

1030 Отже тепер треба й тобі,
Слів красномовних майстре,
Словом новім вразити нас,—
В тебе суперник сильний!

АНТЕПІРРЕМА

Провідця хору Хмар
Всю зброю доводів у хід повинен ти пустити,
Щоб переспорити його й не викликати сміху.

Неправий

Давно палаю серцем я, горю від нетерпіння
Всі доводи противника нещадно розтрошити.
Мене Неправим через те й прозвали між учених,
1040 Що зважився найперший я у позовах судових
Змагатися з законами й доводити противне.
Проте чи не дорожче нам від тисячі статерів —
Хоч і кривим іти шляхом, а все ж перемагати?

(До Фідиппіда).

Поглянь, як осоромлю я це хибне виховання.
Не дозволяє він тобі у теплій ванні митись.

(До Правого).

Скажи, за віщо ганиш ти купання в теплих банях?

Правий

Бо то найгірше зло — вони розслаблюють людину.

Неправий

Стривай! Тепер попався ти і не втечеш од мене.
Скажи, хто з Зевсових дітей найдужчий,
найсміліший,
1050 Хто з них, на погляд твій, трудом найбільшим
потрудився?

Правий

1050 Славнішого нікого я не знаю від Геракла.

Неправий

А де ж холодні бачив ти «Гераклові» купання?
І хто мужніший був, як він?

П р а в и й

Такі ось викрутаси
Із молоді балакунів і роблять цілоденних,
Що бані переповнюють, в палестрі ж їх не видно.

Н е п р а в и й

Промови на майданах ти ганьбиш, а я їх славлю.
Коли б це щось лихе було, Гомер не змалював би
Промовцем Нестора і з ним всіх однодумців мудрих.
Тепер про красномовство. Ти вправлятися у ньому
1060 Забороняєш юнакам, я ж, навпаки, їм раджу.
Ти скромності навчаєш їх. Дві помилки страшенні!
Скажи, чи бачив ти коли, щоб сильним хто
чи славним
Став через скромність? Доведи, застав мене
мовчати.

П р а в и й

Не раз я бачив. От Пелей меча дістав за скромність.

Н е п р а в и й

Меча? Ну, й нагорода ж це чудова бідоласі!
А от Гіпербол з ліхтарів, шахраювавши вміло,
Не меч — талантів сотню мав, от Зевсом
присягаюсь!

П р а в и й

Здобув ще скромністю Пелей Фетиду за дружину...

Н е п р а в и й

Що кинула його й втекла. Не був він сластолюбний,
Не ласий з нею в ліжку він всі ночі ночувати.
1070 А жінці хтивій — любо це. А ти — стара кандиба!

(До Фідипіда).

Бач, хлопче мій, куди веде повстримлива
звичайність,
Скількох вона тебе утіх і радощів позбавить —
Ігр, хлопчиків, жінок, вина, веселощів, бенкетів.
А без усіх принад оцих навіщо й жить на світі?
Та хай вже! Перейдім тепер до нахилів природних.
Ст закохавсь ти, впав у гріх, звів жінку і попався.
Пропав! Бо ти не говіркий. А підеш ти зі мною —

Віддайсь природі, смійсь, танцюй, злим не вважай
нічого.

1080 Як упіймають на блуді, умій одговоритись,
Що ти не винен тут нічим. Пошлися і на Зевса,
Адже коханню і жінкам не раз він піддавався.
То як же, смертному, тобі від бога дужчим бути?

П р а в и й

А вставлять редьку в зад йому і вискубають
шерстку,
То як він доведе тоді, що він не товстозадий?

Н е п р а в и й

А хоч би й товстозадий, чим погано це?

П р а в и й

Чого ж бо ще зазнати можна гіршого?

Н е п р а в и й

Що скажеш, як на цьому розіб'ю тебе?

П р а в и й

Та змовкну, що ж інакше?

Н е п р а в и й

От скажи мені,

Судовики у нас з яких?

П р а в и й

1090 Із товстозадих.

Н е п р а в и й

То ж бо й є.

Поети-трагіки з яких?

П р а в и й

Із товстозадих.

Н е п р а в и й

Правильно.

Ну, а промовці із яких?

П р а в и й

Із товстозадих.

Неправий
Отже сам
Збагнув ти, що дурниць наплів?
Тепер на глядачів поглянь —
Яких тут більш?

Правий
Та от дивлюсь.

Неправий
Що ж бачиш ти?

Правий
Клянусь богами, більшість тут
Із товстозадих. І того,
1100 Принаймні, знаю, і цього,
І кучерявого того.

Неправий
Що ж скажеш ти?

Правий
Блудяги, подолали ви!
В ім'я богів, візьміть у мене плащ оцей,—
До вас перебігаю.

(Кидає свій плащ і утікає).

Неправий
Ну, як, додому сина взяти хочеш ти,
Чи хай у мене вчиться красномовності?

Стрепсіад
Учи, тримай у шорах, пам'ятай лише,
Гостри обидві хлопчаків щелепи,
Щоб гриз маленькі однією позови,
1110 А другою й великі перегризти вмів.

Неправий
Та не турбуйся, вченим він повернеться.

Фідіппід
(до себе)

Ой, ні, змарнію, стану жовтий, зморений.

(Неправий веде хлопця в думальню).

Провідця хору Хмар
Ідїть собі!

(Вслід Стрепсіадові, що йде до свого дому).

А ти про це ще, мабуть, пошкодуєш!

(До глядачів).

Хочу, судді, вам сказати, скільки вигід буде вам,
Як прихильно, по заслuzі, наш оціните ви хор.
Перше — як поля орати вам весною прийде час,
Вам ми першим дощ проллємо, а сусідам

вже пізніш.

1120 Будем вам охороняти ваші ниви й виноград,
Щоб ні спека їх не била, ані злива дошова.
А не буде хто із смертних шанувати нас, богинь,
Хай він знає, не минеться без покари це йому:
Ні вина, ані пшениці не здобуде з поля він;
Щойно лози виноградні чи оливи зацвітуть —
Все загине: мов із праші, зразу винищимо все.
Запримітим — цеглу сушить, — заллемо її дощем,
На покрівлі черепицю градом круглим поб'ємо.
Схоче справити весілля, — сам, хто з друзів,

чи з рідні, —

1130 Цілу ніч ми лити будем, так що зволить краще він
Без дощу в Єгипті скніти, ніж неправдою судить.

ЕПІСОДИЙ П'ЯТИЙ

Стрепсіад

(виходить з дому з мішком за плечима, лічить на пальцях).

Ще п'ятий і четвертий, потім третій день,
Та другий, і нарешті той, що я його
Найбільш боюсь, лякаюсь і ненавиджу, —
Старий і молодий то день. Усі, кому
Я винен, в день той в пританею позови
На мене подадуть, щоб погубить мене,
А я у них проситиму полегкості:
«Не стягуй нині боргу з мене, голубе»,

1140 З тим «зачекай», а те «даруй».— «Нічого так
Ми, скажуть,— не одержимо», і вилають
Дурисвітом та ще й судом страхатимуть.
Ну, що ж, судіться, а мені то байдуже,
Аби лиш Фідіппід мій промовляти вмів.
Постукаю до думальні й дізнаюся.

(Стукає).

Гей, гей! Агов!

Сократ

(виходить з дверей)

Вітання Стрепсіадів!

Стрепсіад

Й тобі вітання! Спершу ось візьми оце,—

! (дає йому мішок)

Повинні ж ми учителю віддячити.
Скажи, чи тої мови сина вивчив ти,
Яку мені недавно сам пояснював?

Сократ

1150 Навчив.

Стрепсіад

Гаразд! О всецарице хитрощів!

Сократ

Віднині позов хоч який ти виграєш.

Стрепсіад

Якщо й при свідках брав я гроші в позику?

Сократ

Тим краще! Хай тих свідків будуть тисячі!

Стрепсіад

(співає, пританцьовуючи)

У крик тоді я голосно кричатиму:
О-го! Бодай би, лихварі, подохли ви,
І з позиками вашими й відсотками!

Тепер мені нічого ви не зробите.
Такий-бо у домі моїм
Дивний син росте,— язиком
1160 Виблискує він двогострим.
Мій щит, сім'ї рятунок, ворогів чума,
Він визволитель батька з незліченних бід.

(До Сократа).

Іди-но швидше і сюди поклич його.

(Сократ заходить до свого дому).

Дитино, сину!
Виходь із дому,
Послухай батька!

Сократ

(виходить разом з Фідіппідом)

Ось і парубок цей.

Стрепсіад

Любий мій! Любий мій!

Сократ

Забирай додому сина.

(Вертається до свого дому).

Стрепсіад

1170 О-го, дитя! Оце-то так!
По-перше, рад твоє я личко бачити.
Тепер крутієм, вмінням сперечатися
І звичним цим, улюбленим «що кажеш ти?»
Воно розквітло. Скривдивши, образивши,
Ти скривдженого вміло удаватимеш.
Та й вигляд маєш справжнього ти аттіка!
Ну, то рятуй же, як раніш губив мене.

Фідіппід

Та що ж тебе страшить?

Стрепсіад

Старий і новий день.

Фідіппід

А що ж це за «старий і новий день»?

Стрепсіад

Це день,

1180 Коли мене потягнуть до пританії.

Фідіппід

Пропаше їхнє діло! Чи можливо ж це,
Щоб з однієї днини дві зробилося!

Стрепсіад

Це неможливо?

Фідіппід

Аж ніяк. Адже старій
Не можна разом бути й молодичею.

Стрепсіад

Та це ж закон.

Фідіппід

Я думаю, закону суть
Не зрозуміли.

Стрепсіад

Як же розуміть його?

Фідіппід

Старий Солон — народолобець справжній був.

Стрепсіад

Але «старий і новий день» до чого тут?

Фідіппід

1190 Два дні для скарг судових і для позовів
Установив він — день старий і новий день,
Щоб починать їх розгляд з новомісяччя.

Стрепсіад

Ну, а старий навіщо ж день?

Фідіппід

На те, чудний,
Щоб винуватець мирно із позивачем

Напередодні міг домовитися,
А ні — то в новомісяччя на суд прийти.

Стрепсіад

Чому ж тоді притани й в новомісяччя
Стягають мито і в «старий та новий день»?

Фідіппід

Вони це діють, наче жрець-випробувач:
Щоб митні швидше проковтнути грошики,
1200 Вони їх ще напередодні пробують.

Стрепсіад

Гаразд.

(До глядачів).

Чого ж ви, дурні, тут розсілися?
Для мудріїв пожива, купа каменю,
Число порожнє, стадо, битий посуд ви!
На честь собі і синові на radoшах
Я заспіваю пісні величальної:
«Ти щасливий, Стрепсіад!
Сам удався мудрий ти,
Й сина молодця зростив!»
Це потвердять друзі всі
1210 І сусіди,—
Завидно їм, що словом ти в судах перемагаєш.
Ходім додому,— от тепер тебе я почастую!

Входять у дім Стрепсіада.

ЕПІСОДІЯ ШОСТИЙ

Входить Пасій і веде з собою свідка.

Пасій

Невже я мав би ще й борги прощать йому?
Ніколи! Краще вже було без сорому
Нагнать його, ніж починати позов цей.
А я тепер, щоб власні гроші вирвати,
Тебе тягну за свідка, й лютим ворогом
Напевне стану землякові доброму.
1220 Та поки жив, не поганьблю вітчизни я.

(Гукає).

Гей, кличу Стрепсіада в суд!

Стрепсіад
(виходить напідпитку)

Ти хто такий?

Пасій

«На день старий і молодий».

Стрепсіад
(до свідка)

За свідка будь:
Два дні назвав він. У якій же справі суд?

Пасій

Дванадцять мін ти в мене взяв, щоб сірого
Коня купити.

Стрепсіад
Чуєте? Коня купить!
Та знають всі, що коней я ненавиджу.

Пасій

Клянусь, ти Зевсом присягавсь віддати борг.

Стрепсіад
Клянуся Зевсом, ще мій Фідіппід тоді
Не знав науки неспростовних доводів.

Пасій

1230 Отже тепер і боргу ти зрікаєшся?

Стрепсіад
А то яку ж би користь мав з науки я?

Пасій
Й ім'ям богів готовий ти поклястися?

Стрепсіад
Яких богів?

Пасій
Гермеса, Зевса...

Стрепсіад

Свідок Зевс,
Готовий, ще й в додачу три оболи дам!

Пасій

Бодай би ти загинув, безсоромнику!

Стрепсіад

Натерти б сіллю, вийде з тебе добрий міх!

Пасій

Ти ще й глузуєш?

Стрепсіад

Відер так на шість, мабуть.

Пасій

Клянуся Зевсом і всіма богами я,
Це так тобі не пройде!

Стрепсіад

Ну, й дивуєш ти!

1240 Богами й Зевсом клястись — сміх для вченого!

Пасій

За все це згодом ще даси ти відповідь.
А зараз не затримуй і кажи мені:
Чи вернеш гроші?

Стрепсіад

Постривай хвилиночку.
Тобі ґрунтовну зараз дам я відповідь.

(Заходить до свого дому).

Пасій

(до свідка)

Як ти вважаєш — що він зробить? Верне борг?

Стрепсіад

(повернувшись з кінвою)

Де той, що гроші з мене править? Ну, скажи,
Це що таке?

Пасій

Що ж може бути? Конов це.

Стрепсіад

1250 І ти ще гроші з мене хочеш правити?
Та навіть і обола я не дам тому,
Хто цю ось кінву називає коновом.

Пасій

Не віддаси?

Стрепсіад

Та, видно, й не подумаю.
А чи не потрудився б ти забратися
Геть від дверей?

Пасій

Та я піду, а тільки знай:
Не житиму, як в суд не притягну тебе.

(Виходить разом із свідком).

Стрепсіад

(Йому навздогін)

То більше, ніж дванадцять мін, утратиш ти!
Але тобі лихого не бажаю я,
Хоч і назвав ти здуру кінву коновом.

ЕПІСОДІЙ СЬОМИЙ

Аміній

(входить)

Ой-ой! Ой-ой!

Стрепсіад

Ого!

1260 Хто там так гірко плаче? Не голосить то
Якийсь божок плаксивий з драм Каркінових?

Аміній

Хто я такий — дізнатись ви бажаєте?
Нещасна я людина!

Стрепсіад

Ну, то йди собі.

Аміній

О божество жорстоке! Доле зла, що мій
Розбила повіз! О Палладо-згубнице!

Стрепсіад

«Що ж злого заподіяв Тлеподем тобі?»

Аміній

Ти не глузуй, мій друже! Краще синові
Скажи, щоб швидше гроші повернув мені,
Бо в мене вже до скрути докотилося.

Стрепсіад

1270 Які ж то гроші?

Аміній

В мене ним позичені.

Стрепсіад

Погані в тебе справи, як погляну я.

Аміній

Божуся,— коней гнав я й випав з повозу.

Стрепсіад

А сам таке ти мелеш, мов з осла упав.

Аміній

Це ж як — мелю? Вернути гроші хочу я.

Стрепсіад

Ні, видно, ти не при своєму розумі,

Аміній

Як так?

Стрепсіад

Здається, в тебе чи не мозку струс.

Аміній

Клянусь Гермесом, потягну я в суд тебе,
Якщо не вернеш грошей.

Стрепсіад

От скажи мені,
Як ти вважаєш: чи на кожному зливу Зевс
1280 Нову збирає воду, чи ту саму знов
З землі здійсмає вгору сила сонячна?

Аміній

Не знаю я, та й ні до чого це мені.

Стрепсіад

Хіба ж ти правосильний гроші правити,
Як на небесних явищах не знаєшся?

Аміній

Якщо тобі сутужно, то віддай мені
Хоч лихву.

Стрепсіад

Лихву? Що воно за звір такий?

Аміній

А це — коли із кожним днем і місяцем
Поволі більше й більше виростає борг
З впливом часу.

Стрепсіад

Це ти мовив правильно.
1290 Ну, а скажи, про море як ти думаєш,
Стає воно повнішим?

Аміній

Свідчусь Зевсом, ні!
Йому не поповнішать.

Стрепсіад

Бідолашний ти!
Якщо без краю хвилі рік приймаючи,
Все ж море не повнішає, то як же ти

Свої зростити гроші сподіваєшся?
Чи не забрався б від мого ти дому геть?

(До слуги).

Подай стрекало!

Аміній

(до глядачів)

Будьте всі ви свідками.

Стрепсіад

Рушай, чого спинився? Но, буланчику!

Аміній

Чи не зухвала ж це наруга?

Стрепсіад

Зрушиш ти?
1300 А то штрикну під хвіст, як орчикового!
Таки тікаєш? І не ждеш, щоб я тебе
Двигнув з твоїми кіньми і колесами!
Аміній тікає, Стрепсіад вертається до свого дому.

ОДА

Перша половина хору

Оце воно — в злих звичаях залюблення!

Зарозумілий дід

Всі гроші заборговані

Загарбати збирається!

Не далі ж, як сьогодні з ним

Зла пригода скоїться,

1310 Й доведеться мудрієві нашому

Усю плутню, всі каверзи

Спокутувати тяжко.

АНТОДА

Друга половина хору

Здається нам, дідок оцей знайшов-таки

Те, що давно шукав:

Вже й проти правди син його

Уміє сперечатися
І мовою брехливою
Побивати кожного,
Хоч би й тричі сам неправий був,
Та скоро, скоро схоче дід,
1320 Щоб онімів синочок.

ЕПІСОДИЙ ВОСЬМИЙ

Стрепсіад

(вибігає з дому, за ним біжить Фідіппід)

Ой-ой! Ой-ой!
Сусіди, друзі, приятелі, родичі!
Рятуйте, хто як може! Тяжко б'ють мене!
Голівонько нещасна! Бідні щелепи!
Ти батька б'єш, мерзотнику?

Фідіппід

Так, батька б'ю.

Стрепсіад

(до глядачів)

Ви чули, признається сам, що б'є!

Фідіппід

Атож.

Стрепсіад

Мерзотник, харцизяка, батьковбивця ти!

Фідіппід

Полай, полай ще трохи! Невдогад тобі,
Яка для мене втіха — лайку слухати!

Стрепсіад

1330 Ах, товстозадий!

Фідіппід

Осипай трояндами!

Стрепсіад

Ти батька б'єш?

Ф і д і п п і д

Ще й доведу, клянусь тобі,
Що б'ю по праву.

Стрепсіад

Он як, мерзосвітнику!
Та хто ж дав право бити батька рідного?

Ф і д і п п і д

Ось доведу — й переконаю враз тебе.

Стрепсіад

Ти доведеш?

Ф і д і п п і д

О, дуже просто й легко це.
Котрою скажеш сперечатись мовою?

Стрепсіад

Котрою ж це?

Ф і д і п п і д

Кривою чи правдивою!

Стрепсіад

1340 Зевс бачить, дурню, не на те я вчив тебе
В судах змагатись, щоб тепер ти каверзно
Мені доводив, ніби справедливо це
Й похвально — сину бити батька рідного.

Ф і д і п п і д

Усе це так я маю довести тобі,
Щоб ти не міг, почувши, й суперечити.

Стрепсіад

Що ж, слів твоїх готовий я послухати.

АГОН ДРУГИЙ

ОДА

Перша половина хору

Подумай, старче, як цього противника

Тобі подолати.

В собі не мавши певності, не був би він

Такий безсоромний.

У нього, видно, є підстави,— надто в нім

1350

Бує зухвалість.

ЕПІРРЕМА

Провідця хору Хмар

Та ви громаді розкажіть, чому і як між вами

Розпочалася сварка ця,— зробіть це неодмінно.

Стрепсіад

Як і чому розпочали ми лаятися вперше,

Я вам скажу. Після обід, як певно й вам відомо,

Взять ліру я його прошу і трохи поспівати

Із Сімонідових пісень — як «барана» обстригли.

А він відмовив, що дурний це звичай — за чарками

Співать під ліру, мов жінки, що ячні крупи мелють.

Фідіппід

Хіба ж не мусив я тебе побить ще й потоптати?

1360

Співати загадав мені й частуєш, мов цикаду!

Стрепсіад

Отак же само, як тепер, і дома говорив він.
Ще й Симоніда уживав поетом препоганим.
Хоч через силу, а себе я стримував спочатку,
А далі попросив його узяти віття мирта
Й Есхіла почитать мені. А він говорить прямо:
«Так, я Есхіла визнаю серед поетів першим —
В балаканині гомінкій, в нескладнім велемовстві».
Як ви вважаєте, чи міг я серцем не скипити?
Проте, свій прикусивши гнів, сказав я: «То
принаймні

1370 Щось із новіших прочитай розумне і дотепне».
Із Евріпіда він почав про те,— й сказати сором! —
Як одноматерню сестру звів брат її безчесний.
Ну, тут уже не стерпів я і з лайкою й ганьбою
Дав добру нагінку йому. А потім, як звичайно,
За словом слово, та й пішло! Як схопитися він
рантом
Та й ну душити, товкти мене, гатити й лупцювати!

Фідіппід

Хіба ж не варто, адже ти не хвалиш Евріпіда
Премудрого?

Стрепсіад

Премудрого? О, я тобі сказав би!
Але ти знов поб'єш мене.

Фідіппід

Поб'ю, Зевс бачить, і за діло!

Стрепсіад

1380 За діло? Де ж бо сором твій! Тебе ростив я змалку,
В дитячім лепеті твої я вгадував бажання!
Ти тільки вимовиш «пи-и», тобі даю я пити,
Попросиш «папи» — я в ту ж мить ліплю м'якушку
хліба;

Не встигнеш мовити «е-е», несучи тебе за двері
І там потримаю... А ти почав мене душити,
І хоч кричав і ойкав я
Й просивсь надвір, проте мене,
Негіднику, не виніс ти,

1390 А все душив, і мусив я
Під себе наробити.

АНТОДА

Друга половина хору
Мабуть, серця аж тріпотять у молоді —
Всі ждуть його мови.
Якщо він зможе балакнею виправдать
Свої неподобства,
Ми навіть горошинки не дамо тоді
За шкуру старіших.

АНТЕПІРРЕМА

Провідця хору
То ж постарайся, знань нових вигаднику й ковалю,
Так промовляти, щоб здалось, що правду ти
говориш.

Фідіппід

1400 Як любо знатись на нових науках напутенних
І застарілі звичаї свідомо зневажати!
Не міг докупити й трьох я слів без помилки зліпити.
А з того часу, як мене віднадив він од цього,
В турботи, мислі і слова я витончені вдався
І можу довести, що сам карати батька властен.

Стрепсіад

Ні, бався кіньми, свідок Зевс! Вже краще годувати
Для тебе коней четверо, ніж гинути з побоїв.

Фідіппід

Вернусь до думки, на якій в розмову ти втрутився.
Тебе спитаю спершу я: ти бив мене малого?

Стрепсіад

1410 Я? Для твого ж добра, я дбав про тебе.

Фідіппід

А скажи-бо,
Чом з добрим наміром і я тебе не можу бити,
Якщо однаково — побить чи кращого бажати?

Чом спину під удари ти підставити не згоден,
А я повинен? Адже я теж вільним народився.
Хай діти плачуть, думав ти, а батькові не личить?
Це, скажеш, давнім для дітей встановлено звичаєм.
Тобі на це я відповім: старі — подвійно діти.
Суворіше, ніж молодих, старих карати треба,
Бо помилялись — це для них річ зовсім непростима.

Стрепсія д

1420 Немає ж звичаю ніде батькам таке терпіти.

Фідіппід

А хто ці звичаї завів, не був така ж людина,
Як ти і я, й не умовляв так само предків словом?
Чому ж і я новий закон не можу запровадити,
Щоб за побій могли й сини батьків відлупцювати.
А про синці, що мали ми до видання закону,
Забудьмо й попустімо їм безкарними лишитись.
На півнів подивіться ви й на будь-яку тварину —
Як дістається в них батькам! А чим вони різняться
Від нас? Лиш тим, що в них нема написаних законів.

Стрепсія д

1430 Якщо від півнів приклад ти у всьому хочеш брати,
Чом не їси ти кізків, на сідало не лазиш?

Фідіппід

Та це ж бо зовсім не одно,— так і Сократ вам
скаже.

Стрепсія д

Ну, то не бий мене, а ні, сам потім пожалкуеш.

Фідіппід

Чому?

Стрепсія д

Як я тепер тебе, так і свого ти сина,
Коли він родиться, карай.

Фідіппід

Якщо ж його не буде?
То я наплакався дарма, а ти й помреш зі сміхом?

Стрепсіад

(до глядачів)

Здається, приятелі, це він до ладу говорить,
Готовий перед молоддю я в цьому поступитись —
Як не по правді робимо, то варто й нас побити.

Фідіппід

1440 Ще й інший довід ти розглянь.

Стрепсіад

Ну, зовсім я загинув!

Фідіппід

Та ти й на те, чого зазнав, досадувати не будеш.

Стрепсіад

Невже? То поясни ж мені, чим ти мене потішиш.

Фідіппід

Поб'ю я й матір, як тебе.

Стрепсіад

Що кажеш ти? Що кажеш!

Та ще страшніший злочин то!

Фідіппід

А як переконаю

Потоком неправдивих слів,
Що бити слід і матерів?

Стрепсіад

Коли і це здолаєш ти,
Тоді лишається одно —
В провалля з кручі вас зіпхнуть
1450 З Сократом разом
І з словом неправдивим!

Стрепсіад

(до хору Хмар)

Це через вас, я, Хмари, стільки витерпів,
Із усіма вам справами довірившись.

Провідця хору Хмар
Ні, сам свого нещастя ти причиною,—
Свої-бо справи повернув на хибну путь.

Стрепсіад

Чому ж цього раніше не сказали ви,
Ще й підбивали селяка старенького?

Провідця хору Хмар

А це ми завжди учиняем кожному,
У кому нахил до лихого бачимо.
1460 В вир злигоднів такого ми викидаємо,
Щоб він богів боятись призвичаївся.

Стрепсіад

Ох, і жорстоко, Хмари, це, та правильно!
Позичених я грошей не повинен був
Привласнювать.

(До сина).

Ходімо ж зараз, любий мій,
Поб'єм Сократа з Херефонтом капосним!
Тебе й мене в облуду завели вони.

Фідіппід

Та як я можу вчителів зневажити!

Стрепсіад

Йди, йди! Шануй лиш Зевса наших прадідів!

Фідіппід

Чи не старий ти бевзень! Зевса прадідів!
1470 Хіба ж він є?

Стрепсіад

А є!

Фідіппід

Та ні, давно уже
Царює Вихор, що з небес прогнав його.

Стрепсіад

Та не прогнав, дарма що й сам я думав так,

Повіривши у Вихра. Ну, й безтямний я!
За бога я нікчемну визнав вигадку!

Фідіппід

Ну, й божеволій і базікай сам собі.

(Виходить).

Стрепсіад

Яке безглуздя! Зовсім вижив з розуму!
Не визнавав богів через Сократа я!

(Звертаючись до статуї Гермеса на орхестрі).

Гермесе, любий, зглянься-бо, не гнівайся,
Не допусти загинути, прости мені,—
1480 З балаканини тої збожеволів я!
Порадь мене — чи скаргу написати на них
Письмову чи до інших вдатись заходів?

(Прислухається).

Доладно радиш — не заводить позову,
А якнайшвидше хату тим базікалам
Спалити.

(До свого слуги).

Гей, сюди, сюди, мій Ксантію!
Тягни драбину, запасись сокирою,
І як свого ще любиш ти господаря,
Вилазь наверх, розкидай дах на думальні,—
Нехай він їм на голови завалиться.
1490 Мені ж подайте смолоскип палаючий!
Примушу їх сьогодні ж розплатитися
За все, зіб'ю я гонор із хвальків отих.

(Вилазить на дах із смолоскипом).

Учень

(з вікна)

Ой, ой! Ой, ой!

Стрепсіад

Палай, мій смолоскипе, буйним полум'ям!

Учень

Що робиш, чоловіче?

Стрепсіад

Що роблю? Не інше що,
Глибокодумно розмовляю з кроквами.

Другий учень

(з вікна)

Ой лихо! Хто будинок наш підпалює?

Стрепсіад

Той, в кого плащ останній потягнули ви.

Третій учень

Погубиш нас, погубиш!

Стрепсіад

Це й мета моя.

1500 Коли б надій сокира лиш не зрадила
І сам не впав я й в'язів не скрутив собі.

Сократ

(з вікна)

Гей, справді, що ти робиш на покрівлі там?

Стрепсіад

В повітря лину і про сонце думаю.

Сократ

Ой, бідний я, нещасний,— задихаюся!

Херейфонт

(вибігаючи)

Я ж, бідолашний, зовсім вже підсмажився!

Стрепсіад

А ви богів навіщо зневажаєте?
Навіщо вам Селени путь вимірювать?

(До слуги).

Жени їх, бий, рубай їх, заслужили-бо,
І що найбільше — до богів зневагою!

Будинок завалюється.

Х о р

1510 Ну, ходімо додому! Виставу-бо ми
Відіграли сьогодні на славу.

Хор і актори залишають оркестру.

ΛΙΣΙΣΤΡΑΤΑ

ДІЙОВІ ОСОБИ

Лісістрата }
Калоніка } афінянки.
Мірріна }
Лампіто — спартанка.
Хор стариків.
Стрімодор }
Дракет } їх провідці.
Філург }
Хор жінок.
Стратілліда — їх провідця.
Афінський радник.
Кілька жінок.
Кінесій — чоловік Мірріни.
Слуга і дитина Кінесія.
Спартанський вісник.
Спартанські й афінські посланики.
Скіфи — вартові.
Афіняни.

Дія відбувається перед афінським акрополем
в дні Пелопонеської війни.

ПРОЛОГ

Сцена являє собою афінський акрополь. На площадку перед ним виходить Лісістрата.

Лісістрата

Коли на Коліаду й Вакханалії,
А чи на свято Пана їх покликати,—
Не розминутися тоді з тимпанами.
А нині жінки ще немає жодної,
Окрім сусідки, що надходить першою.

Входить Калоніка, стара афінянка.

Вітаю Калоніку!

Калоніка

Й Лісістрату теж.
Що трапилось? Чого ти, дочко, хмуришся?
Тобі не личить брови гнути луками.

Лісістрата

10 Що ж, Калоніко, як палаю серцем я,
Жіночим нашим горем все печалюся,—
Вважають-бо занадто нас лукавими
Чоловіки.

Калоніка

Так, далебі, і є воно.

Лісістрата

Коли ж сюди зібратись їм наказано,

Щоб про важливі справи нам порадитись,
То сплять і не приходять.

Калоніка

Прийдуть, подруго!
Адже нелегко з дому жінці вибратись.
Одна — ще чоловіком заклопотана,
Гукає та рабиню, та — з дитиною
Не впоралась, а та — з пранням чи сніданням.

Лісістрата

20 Але ж і інші, важливіші є у них
Турботи.

Калоніка

Що ж це, Лісістрато, любонько?
Для чого нині нас, жінок, скликаєш ти?
Яка там справа?

Лісістрата

Та велика.

Калоніка

Й груба теж?

Лісістрата

Зевс свідок, груба!

Калоніка

Як же не зібратись нам!

Лісістрата

Не в тому річ. А то б швиденько збіглися!
Та незвичайну справу я замислила,
Без сну всі ночі я над нею думала.

Калоніка

І річ тонку напевне ти надумала?

Лісістрата

30 Таку тонку, що для Еллади цілої
Єдиний порятунок у жінках лише.

Калоніка

В жінках? Не так багато вже й бракує нам!

Лісістрата

Від нас залежить доля міста нашого,
А ні — пропасти всім пелопоннесянам!

Калоніка

Оце найкраще, далебі! Пропастися всім!

Лісістрата

І беотійці мають всі загинути.

Калоніка

Не зразу всі,— облиш хоча б угрів для нас!

Лісістрата

Щодо афінян, то не говоритиму
Про них нічого — й так все зрозумієш ти.
Коли усе жіноцтво об'єднається,—
40 Всі беотіянки, пелопоннесянки
І ми,— Елладу разом ми врятуємо.

Калоніка

Що ж можемо ми, жінки, зробить розумного
І славного, ми, чепурненько прибрані,
У жовтожарих платтях, нарум'янені,
В хітонах кіммерійських і сандаліях?

Лісістрата

Від них то порятунку й сподіваюсь я —
Від черевичків, хусточок шафранових,
Духів, рум'ян і платтячка прозорого.

Калоніка

Та як же це?

Лісістрата

А так, що із мужів ніхто
50 Не візьме списа вже один на одного.

Калоніка

Шафраном плаття, далебі, я викрашу.

Лісістрата

Мечів не візьмуть...

Калоніка

В кіммерійський стрій вдягнусь!

Лісістрата

Ані клинків.

Калоніка

Куплю собі сандалії!

Лісістрата

Хіба ж не слід було жінкам посходитись?

Калоніка

Та ні, клянуся Зевсом, прилетить їм слід!

Лісістрата

Побачиш, чи поквапляться афінянки,—

Що б не робили, завжди опізняються.

Але й з жінок Примор'я не прийшов ніхто

Та й з саламініянок.

Калоніка

Ці на човнах своїх,

60 Мабуть, аж до світанку забарилися.

Лісістрата

І ті, кого найбільше сподівалась я

Тут першими побачити,— ахарнянки

Теж не прийшли.

Калоніка

Дружина Феогенова,

Мабуть, ворожить, чи годиться йти сюди.

Але поглянь-но, вже надходять деякі.

А он ще й інші сунуть. Гей, сюди! Сюди!

А звідки ж ці?

Лісістрата

З околиці Полинної.

Калоніка

Мені здається, сам полин іде сюди.

Звідусіль надходять жінки, серед них і Мірріна.

Мірріна

70 Прийшли ми, Лісістрато, не останніми?
Мовчиш ти? Не говориш?

Лісістрата

Не хвалю тебе!
Важлива справа, а приходиш пізно ти.

Мірріна

Я пояс ледве відшукала поночі.
Ну, говори, що треба, вже ж посходились.

Лісістрата

Ні, далєбі, ще почекаймо трошечки,—
Хай беотійки та пелопоннесянки
Підійдуть.

Мірріна

Так, це справедливо говориш ти.
Та он, поглянь, і Лампіто іде сюди.

Входить Лампіто та інші жінки.

Лісістрата

80 Спартанку милу, Лампіто вітаю я!
А як ти гарно виглядаєш, любонько!
Лицем рум'яна й тілом пишна стала ти!
Та ти й бика задушиш!

Лампіто

Чом би й ні, бігме!
Я ж не дарма стрибаю і змагаюся.

Лісістрата

А груди в тебе — краса, багатий скарб!

Лампіто

Ти що ж мене, як жертву жрець, обмацуєш?

Лісістрата

З якого краю та он, молодесенька?

Лампіто

Вона як представниця із Беотії

Прийшла до вас.

Лісістрата

В час добрий, беотіянко!

Чудове лоно в тебе!

Калоніка

І гарнесенько,

Клянусь Зевсом весь бур'ян прополото.

(Обмацує її).

Лісістрата

90 А це дівчатко?

Лампіто

О, бігме, корінфянка —

Така фاینенька!

Калоніка

Непогана, свідок Зевс,

Куди не глянь,—однаково гарнесенька.

(Повертає її).

Лампіто

Хто ж цю юрбу жіночу покликав сюди

З усіх країн?

Лісістрата

Це я.

Лампіто

З якого ж приводу?

Чого ти хочеш?

Мірріна

Поясни, у чому річ!

Калоніка

Скажи нам, що у тебе є важливого.

Лісістрата

Усе скажу я зараз, та раніш у вас
Спитаю дещо.

Мірріна

Все, що забажаєш ти.

Лісістрата

100 Чи за батьками діток ви не скучили?
За тими, що в поході? Добре знаю я —
Без чоловіка кожна залишилася.

Мірріна

Та ось у Фракії уже п'ять місяців
Євкрата стереже мій бідолашний муж!

Калоніка

А мій — вже вісім місяців у Пілосі!

Лампіто

А мій — з свого загону тільки вирветься,
І знов — за щит свій, гей би й не було його!

Лісістрата

110 Коханці — й ті, мов іскри з димом, зникли всі.
Відколи нас мілетці підло зрадили,
Не бачила ні разу й восьмипальця я,
Що шкіряною був нам допомогою.
Чи хочете, якщо я спосіб винайду
Війну скінчити?

Мірріна

Поклянусь богинями,—
Як треба, то готова хоч би й зараз я
Свої вбрання продать і геть пропити їх!

Калоніка

Авжеж, а як потрібно, то нехай мене
Розріжуть навпіл зараз, наче камбалу.

Л а м п і т о

А я б і на Тайгетські кручі вилізла,
Щоб тільки мир хоч там могла я видіти!

Л і с і с т р а т а

Ну, то скажу я, думки не ховатиму.
120 Отож, жінки, якщо примусить хочемо
До миру ми чоловіків, то треба нам
Утриматись...

К а л о н і к а

Від чого?

Л і с і с т р а т а

А чи зробите ж?

М і р р і н а

Все зробим, хоч би й вмерти довелося нам.

Л і с і с т р а т а

Отож нам слід від любощів утриматись.
Чого ж це ви сахнулись? Ще й похнюпились?
Стулили губки й чолами хитаєте?
Аж мінітесь в обличчі? Ще й заплачете?
То згодні чи не згодні? Не вагайтеся!

М і р р і н а

Ні, я не згодна! Хай і далі йде війна!

К а л о н і к а

130 І я, клянусь, не згодна! Хай іде війна!

Л і с і с т р а т а

Ти он як? Ах ти, камбало! А щойно ти
Себе давала надвое розрізати.

К а л о н і к а

Порадь щось інше. І в огонь я з радістю,
Як треба, вскочу. Все, що хочеш, крім цього!
Та це ж найгірше, Лісістрато, любонько!

Л і с і с т р а т а

(до Міррини)

А ти що скажеш?

Мірріна

Теж волю вогнище.

Лісістрата

О, повний похоті жіночий роде наш!
Про нас недарма сказано в трагедії:
Не більше ми, як Посейдон з човном його.

(До Лампіто).

140 А ти, спартанко мила, як би ти одна
Була зі мною,— ми б урятували все.
Погодсья ж ти хоч!

Лампіто

Далебі, нелегко нам,
Жінкам, самим на ложах залишатися.
Та хай вже так! І мир також потрібний нам!

Лісістрата

О любя! Лиш одна з усіх ти жінчина!

Калоніка

Якщо ж утримаємось ми, як кажеш ти
(О, хай не буде так!),— невже настане мир
Від цього?

Лісістрата

Так, клянуся вам богинями!
Якщо, натершись пахощами прямими,
150 Ми у тоненьких сорочках сидітимем
Півголі дома, виполовши дельту всю,—
Розпаленим мужчинам ласк захочеться,
А ми утримаємось, не дамося їм,—
То знаю добре — швидко дійдуть згоди всі.

Лампіто

І Менелай, на голі перса глянувши
Єлени-кралі, мабуть, меч свій виронив.

Калоніка

А що, дурненька, як мужчини кинуть нас?

Лісістрата

Як Ферекрат сказав: бий пса побитого!

Калоніка

Усе це пустослів'я та базікання!
160 А що як схоплять і до спальні силою
Тягтимуть?

Лісістрата

За одвірок ухопись міцніш.

Калоніка

А як почнуть ще й бити?

Лісістрата

Проти волі дай.

Яка утіха в тім, що взято силою!
А досадить всіляко можна! Певна будь —
Відчепляться! Як жінці не захочеться,
Не буде насолоди й чоловікові.

Калоніка

Якщо ви ухвалили це, то згодні й ми.

Лампіто

Своїх ми чоловіків, може, й змусимо
До миру щиросердого і чесного,
170 Але ж про це дізнавшись, афіняни
На нас підступно не учинять нападу?

Лісістрата

Тоді самі про себе ми подбаємо.

Лампіто

Допоки є трієри в нас і золото
В акрополі,— не будь Елладі мирною.

Лісістрата

І це також давно вже передбачено.
Сьогодні ж і акрополь ми захопимо.
Я доручила найстарішим жінщинам
В той час, як ми тут з вами домовляємось,
В храм увійти немов з курінням жертовним.

Лампіто

180 Як так, то, річ видима, буде все гаразд.

Лісістрата

Чому ж того, на чому ми погодились,
Нам не скріпити клятвою нерушною?

Лампіто

То говори присягу, й ми повторимо.

Лісістрата

Гаразд.

(До служниці):

Чого ти задивилась, скіфянко?
Цей щит зворотним боком догори постав
І гострий ніж подай.

Калоніка

Якою клятвою
Ти клястись хочеш, Лісістрато?

Лісістрата

Клястись як?
Щитом своїм, як клявся ще Есхіл колись,
Ягнят коловши.

Калоніка

Ні, не бойовим щитом
190 Нам треба, Лісістрато, присягать за мир!!

Лісістрата

То чим же нам поклястись?

Мірріна

От би білого
Коня впіймати й вирізати нутрощі!

Лісістрата

Де ж білий кінь?

Калоніка

То що ж би нам надумати?

Лісістрата

Клянуся Зевсом, добре я пораджу вас:
Великий чорний келих ставте вгору дном,
Та глек вина заколемо фасійського
І поклянемося випить без води увесь!

Лампіто

Оце так клятва! Що й казати, схвалюю!

Лісістрата

Ну, то несіть же з дому глека й келиха!

Приносить великий ківш і глиняний посуд з вином.

Калоніка

200 Оце так посуд, жіночки-голубоньки!
Його у руки взяти — й то приємно вже!

Лісістрата

Сюди його поставте й кабана кладіть!
Владичице Піфо, хай буде жертва ця,
Ця чаша дружби для жінок сприятлива!

(Наливає вино із глека в келих).

Калоніка

На колір — справжня кров, — приємно лить її!

Лампіто

Приємно й пахне, от клянусь вам Кастором!

Лісістрата

То хай же перша присягну я, жіночки!

Калоніка

Ні, свідок Афродіта! Кинем жереб ми!

Лісістрата

210 Усі ківша торкніться! Лампіто, стань тут!
Хто-небудь з вас за мною хай повторює,
А ви усі цю клятву теж підтверджуйте.
«Клянусь — ні чоловіку, ні коханцеві...»

Калоніка

«Клянусь — ні чоловіку, ні коханцеві...»

Лісістрата

«Бажань не вдовольняти»... Говори ж бо, ну!

Калоніка

«Бажань не вдовольняти»... Леле-лелечко!
Коліна, Лісістрато, угинаються!

Лісістрата

«Як дівчина безвинна, в домі житиму...»

Калоніка

«Як дівчина безвинна, в домі житиму...»

Лісістрата

«В шафрановому платті, нарум'янена...»

Калоніка

220 «В шафрановому платті, нарум'янена...»

Лісістрата

«Щоб чоловік мій розпалився пристрастю...»

Калоніка

«Щоб чоловік мій розпалився пристрастю...»

Лісістрата

«Та добровільно мужеві не дамся я...»

Калоніка

«Та добровільно мужеві не дамся я...»

Лісістрата

«А як примусив би мене він силою...»

Калоніка

«А як примусив би мене він силою...»

Лісістрата

«Не ворухнусь, і дамся тільки знехотя...»

Калоніка

«Не ворухнись, і дамся тільки знехотя...»

Лісістрата

«До стелі перських туфель не закину я...»

Калоніка

230 «До стелі перських туфель не закину я...»

Лісістрата

«І під скребло не стану я левицею...»

Калоніка

«І під скребло не стану я левицею...»

Лісістрата

«Дотримуючи клятви, п'ю до краплі все...»

Калоніка

«Дотримуючи клятви, п'ю до краплі все...»

Лісістрата

«А зраджу — хай водою келих сповниться!»

Калоніка

«А зраджу — хай водою келих сповниться!»

Лісістрата

Всі поклялись зі мною?

Мірріна

Бачить бог — усі!

Лісістрата

Ось я приношу жертву.

(Пе):

Калоніка

Уділи й мені,
Щоб ми були й надалі щирі подруги.

П'ють з ковша всі по черзі. За стіною галас.

Лампіто

240 Що там за галас?

Лісістрата

Чи не говорила ж я!

Жінки заволоділи вже акрополем
Богині. Швидше, Лампіто, до себе йди
І з вашими жінками все, як слід, владнай.
А тих, що тут, покинь нам у заложниці,
Ми ж увійдемо разом до акрополя
І браму засувами загородимо.

Калоніка

Гадаєш, проти нас не позбігаються
Мужчини?

Лісістрата

А мені до того байдуже!

Ні сила, ні погрози їх, ні полум'я —
250 Ніщо в акрополь брами не відчинить їм,
Аж поки так не зроблять, як ми скажемо.

Калоніка

Ніщо, Кіпріда — свідок! А як ні, хай звуть
Гидкими нас і до борні нездатними!

Всі жінки прямують за Лісістратою до акрополя, крім Лампіто, яка
йде в інший бік.

ПАРОД

Двома групами входять дванадцять старих афінян з оберемками дров за плечима, в руках у них жаровні з палаючим вугіллям.

Стрімодор — провідця хору стариків.
Веди, Дракете, кроком всіх! Хай умлівають плечі,
Важкі гілляки несучи зеленої маслини.

Перша половина хору стариків

ОДА І

Багато дивних є речей
В цім житті великім!
Хто сподівався, Стрімодор,
Отакé почути?
260 Жінкі, що на свою біду
В домівках вікохали ми,
Священну захопили статую
Й, заволодівши всім акрополем,
Позамикáli брами
На засуви й завори.

Дракет — провідця першої половини хору.

То швидше на акрополь, в бій! Філургу, поспішаймо!
Гілля палаючим кільцем оточимо навколо
Всіх, що злочинну справу цю задумали й вчинили.
270 Одним ударом всіх поб'єм, Лікона жінку — першу.

Друга половина хору стариків

АНТОДА І

Клянусь Демéтрою, не дам
Глузувати з мене.

Бо й Клеомѐн, що перший став
Місто зневажа́ти,
Пішов з ганьбою відціля,
Тамуючи лаконський гнів
І залишивши зброю всю мені,
В плащі подѐртому пішов ні з чім,
Брудний, небритий, спраглий,
280 Невміваний шість років.

Філу́рг — провідця другої половини хору.
Отак я подолав цього бентежливого мужа.
При брамі по сімнадцять в ряд щити його стояли.
А цей ненавидний богам, проклятий Евріпідом,
Занадто вже зухвалий рід — невже не подолаю?
Стоїть же й досі мій трофей
над всім Чотириградям.

Зупиняється перед пагорком, що веде до акрополя.

Перша половина хору стариків

ОДА II

От і скінчив свою я путь —
Залиша́ється зійти
На па́горок стрімча́стий до акро́поля.
290 Та як дотягнемо вантаж
Ми без в'ючного осла?
Від важкої деревини спіна вже давно болить.
Нумо, треба поспішать
Та вогонь свій роздувать,
Щоб перед кінцем дороги він і зовсім не погас.
Ху-ху!
Ну, і диму ж, у-у-у!

Роздувають вогонь.

Друга половина хору стариків

АНТОДА II

Герáкле владний, ну і дим!
Так із горщика і б'є!
300 Так очі й виідає, мов скажений пес,
Та що ж, Лемнійський це вогонь,—
От і вигáдка уся!
Ні, ніщо очей гноїстих ще не роз'їда́ло так!

Поспішім до міста ми,
Щоб богині допомогти.
Вже як не тепер, Лахете, то коли ж їй помагать?
Ху-ху!

Ну і диму ж, у-у-у!

Провідця хору стариків

(підбігає до брами)

От і прокинувся вогонь, по волі Зевса дише.
Отож насамперед складім під брамою ці дрóва,
310 Лозу над жаром у горшку, мов смолоскип розпалим,
Завіхрим полум'я й гуртом всі киньмося на приступ.
Якщо й по тому засувів жінки не познімають,
То браму ми підпалимо і димом їх задушим.
Ну, то складаймо свій вантаж. А диму скільки, леле!
Чи не гукнуть на поміч нам самоських полководців?
Нарешті на хребет мені давити перестало.
Твоя вже справа, горщику, жарини розбудити,
Щоб смолоскип палаючий я перший міг підняти.
320 Прийди ж, Звитяго-владарко! Хай на жіноче кодро,
На їх зухвалий заколот, ми свій трофей поставим.

Запалює смолоскип. Вбігає хор жінок з глеками на плечах.

Стратілліда — провідця хору жінок.

Гляньте, жінки!
Бачите — дім, кіпоть і чад
Хмарами б'є.
Он і вогонь вже спалахнув.
Швидше сюди! Поміч подать
Всі поспішім!

Перша половина хору жінок

ОДА III

Лéтом легі, Ніко, сюди!
Пáлять вогнем подруг моїх,
Каліку дим, Критіллó жар
330 Об'ймає.
Смертю грозить лютий закон,
Згубна злоба злих стариків.
Пізно, боюсь, ми біжимó,
Встигнуть би допомогти їм.
Вдóсвіта я

До джерела
З глєком ішла по вóду.
Біля криниць — гомін і гам,
Регіт і крик,
340 Глеків дзвоністий дзенькіт,
Тиск, метушний, сміх, стусани,
Лайка і віск гнаних служниць.
З глеком важким швидко біжу
Пóдругам я поміч подать —
Тим, що в огні й чорнім димұ —
Вóду несу я в глєку.

Друга половина хору жінок
АНТОДА III

Бачила я — в місто бредуть
Дряхлі, глухі, злі старики,—
Дрівця, мов скарб, несуть ледь-ледь
350 В оберемках —
Наче б то їм баню топить.
Лайка, грізьба́ бризкає з уст:
«Спалим вогнем підлих жінок,
Жаром палким підсма́жмо».
Зглянься на нас,
Славо богинь, —
Женщин не дай палити!
Хай од війни́ світ захистять, —
Місто й людей
360 Да́й врятувать з безумства.
Тим вони в хра́м твій увійшли,
Мідь твоїх кіс — міста оплот;
Тим я й зову́ в поміч тебе́,
З рік і озє́р славну Тріто́,—
Щойно палить стануть мужі́,
Вóду носі́ із нами.

Стратіллїда

(підбігає до брами)

Облиште, гей! Якого тут вам лиха, лиходії?
Ні, це не діло для мужів поважних і побожних!

Хор стариків

Ну, халєпи такої ми ніяк не сподівались!
370 На поміч до обложених біжить жіноча згряя.

Хор жінок

Злякались, боягузи? Що, занадто нас багато?
Та ополчень жіночих це лиш тисячна частина.

Хор стариків

О, Федрію! Невже ми їм тут лаятись дозволим?
Невже їм рота не заткнем і не поб'єм киями?

Піднімають палиці.

Хор жінок

Поставмо, подруги, і ми всі глечики на землю,
Щоб нам не заважали в рух свої пустити руки.

Ставлять глеки на землю.

Хор стариків

От з них би кожній, далебі, дать в зуби два-три рази,
Як дав Бупалу Гіппонакт, то швидко всі б замовкли.

Хор жінок

380 А спробуй, вдар! От я стою перед тобою! Тільки
Не вчепиться і сука, так як я, тобі у стегна.

Хор стариків

Мовчи, а то як стусону, то виб'ю з тебе й старість.

Хор жінок

А ну, хоч пальцем ти посмій торкнутись Стратілліди.

Хор стариків

Як оперішу кулаком, то чим даси ти здачі?

Хор жінок

Повириваю печінки, ще й вигризу легені.

Зчиняється бійка. Стариків б'ють:

Хор стариків

Ні, бачу, справді, Евріпід — з поетів наймудріший:
Чи є що безсоромніше за тих жінок на світі!

Хор жінок

А ну, линім, Родіппо, їм водички з глеків наших!

Хор стариків

Чи не боїшся ти богів, чого біжиш з водою?

Хор жінок

А ти ж чого розвів огонь? Себе палити маєш?

Хор стариків

390 А я на цьому вогнищі твоїх підсмажу подруг.

Хор жінок

А я вогонь цей загашу водичкою своєю.

Хор стариків

Мені вогонь загасиш ти?

Хор жінок

Та це покаже справа.

Хор стариків

Оцей ти бачиш смолоскип? От припечу тебе я.

Хор жінок

Шукай-но мила! Зараз я тобі влаштую ванну!

Хор стариків

Ах ти, гниличко! Ванну, ти?

Хор жінок

Авжеж, весільну ванну.

Хор стариків

Яке зухвальство, чуєте?

Хор жінок

Була я завжди вільна.

Хор стариків

Я вас від крику відучу.

Хор жінок

Ні, нас тобі не вчити.

Хор стариків
А підпалить-но коси їй!
Кидаються на них з факелами.

Хор жінок
Нам Ахелой поможе!
Обливають стариків водою:

Хор стариків
Ой, лишенько!

Хор жінок
Що, тепло вам?

Хор стариків
400 Та де там! Годі! Перестань!

Хор жінок
Поллю тебе — й розквітнеш ти.

Хор стариків
Змок до рубця я, весь тремчу.

Хор жінок
Але ж у тебе є вогонь,—
Ну, й грійся біля нього!

Танець жінок і чоловіків під бубни і тимпани.

ЕПІСОДИЙ ПЕРШИЙ

Афінський радник, хор стариків і вартові

Радник

Чи прийде край розбешенню жіночому,
Гучним тимпанам, оргіям Сабазія,
Адонісіям у жінок на поверсі?
410 Хіба не чув недавно сам у Раді я:
Тут Демострат говорить, чи не час пливти
Е Сіцілію, а там жінки, танцюючи,
Кричать: «Ай, ай, Адоніс!» Пропонує він
З Закінфа збройних набирати воїнів,

Жінки ж ізп'яну галасують з поверхів:
«Ой, ой, Адоніс!» Так перемогли вони
Жовч Холозіга, всім богам немилого.
Оце ж вам невгамовна їх розбещеність!

Провідця стариків

А що сказав би ти, якби їх вдачу знав?
420 І лаяли вони нас, і водою з глечиків
Нас обливали,— ось одержу мокру ми,
Немов би пелюшки дитячі, трусимо.

Радник

Клянуся Посейдоном — так і треба нам!
Самі ж бо ми жінкам допомагаємо
Сваволити, розпусти їх самі вчимо,
А потім ще з їх витівок дивуємось.
От інший до золотаря звертається:
«В дружини, вчора ввечері за танцями,
В намісті, золотарю, що ти лагодив,
430 Шпиньок маленький вискочив із застіжки.
А я на Саламін повинен їхати.
Як буде час, зайти до неї ввечері
І той шпиньок їй постарайся вставити.»
А інший до чоботаря звертається,
До парубка з природдям не дитинячим:
«В моєї жінки, чоботарю, тисне щось
В підйомі і мизинчика їй ніжного
Намуляло. Отож зайти опівдні ти
І розтягни їй трохи, щоб вільніш було.»
440 Оце й доводить до таких от наслідків:
Ось я, ваш радник, я сьогодні йду сюди
Подбати про платню для корабельників,
А тут жінки позачиняли брами всі.
Та справи це не спинить. Дайте лом сюди!
Ох, і навчу ж їх я зарозумілості!

(До вартового).

Ти що ж роззявив рота, бевзню, й дивишся?
Оце ти й знаєш тільки, що шинків глядиш?
А підкладіть-но ломик там під брамою
Й підважте звідти разом, я ж ізвідси вам
450 Допоможу.

Ламають браму.

Лісістрата

Даремно ви стараєтесь!
Ось я й сама виходжу. То навіщо ж лом?
Не лома треба тут, а думки й розуму.

Радник

Ну й справді ж ти мерзотниця! Гей, лучник де?
Схопити і зв'язати ззаду руки їй!

Лісістрата

Клянуся Артемідою — рукою-но
Торкни — й заплачеш, хоч і урядовець ти!

Зчиняється бійка. Вартові відступають.

Радник

(до вартового)

А ти й злякався! За поперек хапай її!
А з ним і ти! Удвох її здолаєте!

Виступає Калоніка.

Калоніка

460 Клянусь Пандросою — лиш пальцем ти її
Торкнеш — і весь облитий утікатиш!

Знову бійка. Вартові відступають.

Радник

От, ще й облитий! Де ж це другий лучник дівсь?
В'яжи раніш оту, що розбалакалась!

Лісістрата

Фосфорою клянуся — лиш мізинчиком
Її зачепиш — і попросиш вмитися!

Радник

А ще чого? Де ж лучник той? Тягни її!
Я вас вгамую, не втекти від мене вам!

Штовханина.

Калоніка

Клянуся Таврополою — торкнеш її,
То я тобі всі патли повисмикую.

Та ж гра.

Радник

От знов нещастя! Лучник вже й останній зник!
470 Та ми перед жінками не поступимось.
Шикуємось в лави, скіфи, й сміло киньмося
На приступ.

Лісістрата

Знайте ж ви, клянусь богинями,
Жінок у нас в засаді аж чотири є
Загони, з ніг до голови озброєних.

Радник

Скрутіть же, скіфи, руки їм за спинами!

Лісістрата

Сюди, відважні бойові союзниці!
Бублейниці, городниці, перекупки!
Пирожниці, корчмарки і лоточниці!
480 Тягніть, товчіть їх, всі гуртом їх смикайте,
Без сорому їх лайте, рвіть і дряпайте!

З акрополя вибігають жінки. Бійка. Вартові відступають.

Лісістрата

Спиніться, годі, з трупів не знущайтеся!

Радник

Яке нещастя! Програна баталія!

Лісістрата

А що ж гадав ти? Сподівався стрінути
Рабинь покірних? Чи не знав, що лютою
Буває й жінка?

Радник

Аполлоном свідчуся —
Буває, особливо ж, як під чаркою.

Провідця стариків

Багато зайвих тратиш слів, наш раднику поважний!
Навіщо з цими звірами вступати у розмови?
Хіба забув, як нам вони купелю влаштували,
490 Як раптом викупали нас, в одежі і без мила?

Провідця жінок

Отож не слід, мій голубе, руки вам простягати
На ближніх! А зачепиш — сам красуйся синяками.
Волію я скромнесенько, як дівчина, сидіти,—
Нікого не покривджу я, не ворухну й билини,
Хай не чіпають лиш мене і, як осу, не дразнять.

АГОН

Хор стариків

ОДА

Батьку Зевс! Як здолать
Зграю цих злих потвор?
Як нам цей стерпить глум?
Дай в біді поміч нам!
500 Для якої мети
Захопили вони цей Кранаїв уділ —
В кам'янім лоні скель
Недоступну, нерушну твердінь
І святий діви храм?

Танці.

Провідця стариків

То ж допитуй про все, та не слухайся їх,
і дізнайся про всі їх безчинства.
Адже соромно буде таку нам тепер
залишити без розсліду справу.

ЕПІРРЕМА

Радник

Хочу й сам я, от Зевсом клянусь, про одно
щонайперше у них допитатись —
Нащо місто вони захопили святе
і на засуви там зачинились?

Лісістрата

А для того, щоб золото ваше здобуть,
і щоб ви воювать перестали.

Радник

510 То гадаєш, воюєм за золото ми?

Лісістрата

Так, все лихо заховане в ньому.
Лиш для того, щоб міг наживатись Пісандр
і всі інші, що владу тримають,
Колотнечу весь час учиняють вони...
Задля цього нехай метушаться
Скільки схочеться їм, тільки золота вже
їм ніколи того не вернути.

Радник

Що ж робити ви будете?

Лісістрата

От запитав! Ми скарбáми почнем керувати.

Радник

Керувати скарбáми державними — ви?

Лісістрата

Що ж ти дивного в цьому вбачаєш?
А хіба дотепер не уміли жінки
вашим хатнім добром керувати?

Радник

Ні, це зовсім не те.

Лісістрата

А чому ж це не те?

Радник

Для війни там потрібні ці кошти.

Лісістрата

В тім-то й річ, що нам зовсім не треба війни.

Радник

А інакше нам як захищатись?

Лісістрата
Ми самі захищати вас будемо.

Радник
Ви?

Лісістрата
Ми, звичайно.

Радник
Оце так нещастя!

Лісістрата
520 Хоч-не-хоч, а врятуєшся й ти!

Радник
Ой, страшне ти говориш!

Лісістрата
Не гнівайся марно.
Все одно те, що треба, ми зробим!

Радник
Клянусь вам Деметрою — вийде лиш кривда!

Лісістрата
Ні, рятунок лише.

Радник
Ми не просим його.

Лісістрата
От тому він ще більш вам потрібний.

Радник
І чого це усі про війну і про мир
почали ви тепер турбуватись?

Лісістрата
Ми розкажемо.

Радник
Швидше кажи, щоб до сліз не дійшло.

Лісістрата

Ну, то слухай уважно.
Постарайся і волі рукам не давай.

Радник

Ой, несила, — нелегко-бо, справді,
Від обурення й гніву утримати їх.

Калоніка

Стережись, а то вийде ще гірше.

Радник

(до Калоніки)

Ой, на себе, старизно, накаркаєш ти!

(до Лісістрати)

Ну, розкажуй же!

Лісістрата

Зараз почну я.

На початку війни нам сутужні часи
перетерпіти всім довелося.

Заважала нам скромність жіноча тоді
у діла чоловічі встрявати.

530 Навіть ремствувать нам не дозволили ви,
хоч не все нам було до вподоби.

Тільки згодом достоту збагнули ми вас,
адже часто, клопочучись дома,

Нам чувати доводилось, як негаразд
вирішали ви справи великі.

І глибоко у серці ховаючи сум,
мовби з усміхом, вас ми питали:

«До якої ж угоди про мир ви дійшли,
що в ухвалях своїх записали

Ви на зборах сьогодні?» — «Навіщо вам це?»
огризнуться до тебе мужчини:

«Знай своєї, мовчи». Ми й мовчали весь час.

Калоніка

Ну, а я не мовчала б ніколи.

Радник

Не мовчала б, то охала й вила б.

Лісістрата

А я — в себе дома я мовчки сиділа.

Та щодалі про гірші доводилось нам
дізнаватися ваші учинки.

І хотіли ми вас розпитати, чому
нерозсудливо так ви вчинили.

540 Та лиш звисока глянувши, кожен гукав:
«Чи пильнуєш ти пряжі своєї?
Бо гляди, не боліла б тобі голова!
А війна — чоловіча турбота!»

Р а д н и к

Справедливо це сказано, Зевсом клянусь!

Л і с і с т р а т а

Справедливо це? Ах ти, нещасний!
То пораду й тоді ми не годні вам дати,
коли радитеся ви по-дурному?
Та коли на усіх уже людних шляхах
ми почули одверті розмови:
«Вже немає ніде у країні мужчин,
свідок Зевс, не лишилось нікого!»
Лиш тоді ми, всієї країни жінки,
поклонились рятувати Елладу —
І жіночий на те ми з'єднали союз.
Та й чого ще було нам чекати?
І тепер, якщо наших корисних порад
ви натомість послухати згодні
І так само мовчати, як ми перед цим,
то ми вам подамо допомогу.

Р а д н и к

550 Допомогу? Ви — нам? О жахливі які
і нестерпні розмови!

Л і с і с т р а т а

Замовкни!

Р а д н и к

Будь ти проклята! Перед тобою б я змовк,
перед поганню з цим покривалом
На дурній голові? О, ніколи в житті!

Л і с і с т р а т а

Якщо це лиш тобі на заваді,

То візьми вже собі покривало мое
Та навколо чола чепурненько обвинь
І нарешті мовчи!

Калоніка

А до того ще й плетений кошик візьми,
Підтягни поясок і куделю чеши
Та насіння лузай.
А війна — то жіноча турбота!

Оббиває радника покривалом.

Провідця жіночого хору

660 Покиньмо, любі сестроньки, свої дзбанки і глеки,
Щоб участь з подругами взять у захватному танці.

АНТОДА

Хор жінок

В пісні я не спинюсь
І в танку не втомлюсь,
Для колін це не труд,
Лиш палає вся грудь.
Я готова на все
Задля любих моїх. Задля тих, в кому є
І чеснота, й краса,
670 І відвага, й снага, й до вітчизни любов
І розумні думки.

Починають танцювати.

Провідця жінок

О мужніша з усіх прехоробрих жінок,
з язиком, що жалить кропивою,
Всю відвагу й завзяття нещадне збери
і за вітром пускайся попутним!

АНТЕПІРРЕМА

Лісістрата

А як знову солóдкоречистий Ерót
і народжена морем Кіпріда
Нам у груди жагу невимовну вдихнуть
і жаданням наповнять нам лоно,

І потужність мужам подарують пружну
і розпалять їх сласним поривом,—
От тоді, сподіваюсь, в Елладі назвуть
Лісімахами нас по заслугі.

Р а д н и к

За які ж бо діла?

Лісістрата

А за те, що ми вас щонайперше відучим казитись
І на ринки вдиратись при зброї усій.

К а л о н і к а

Афродіта Пафійська нам свідок!

Лісістрата

От і зараз поглянь: по гончарних рядах, між
лотками старих зеленярок
580 Вже буянять озброєні чоловіки, наче ті корибанти
шумливі.

Р а д н и к

Так і личить мужам — от вам Зевсом клянусь!

Лісістрата

Та це сміх, коли воїн при зброї
І з обличчям Горгони на круглім щиті —
скумбрію почина торгувати.

К а л о н і к а

Свідок Зевс, кучерявого бачила я
на коні старшину військовбого,
Як він яйця в старої торговки купив
і у мідний шолом свій поклав їх.
А то спісом недавно й щитом, мов Терей,
потрясаючи, дужий фракієць
Бідолашну інжирницю перелякав
і всі фіги поїв переспілі.

Р а д н и к

Ну, а як сподіваєтесь ви припинить
колотнечу у нашій країні
І заплутаних справ розв'язати вузли?

Хто в державну скарбницю не платить боргів,
їх до спілки також долучити.
І, закликавши в свідки богів, на міста,
що від наших будов розселились,
Подивитись — як смутно поникли вони,
наче вовни розкидані клапті,
Поодинці. Їх треба нам всіх позбирать
і одну з них напрядсти куделю.
Отоді, поєднавши докупи усіх,
згуртувавши усіх воедино,
З них великий клубок намотаємо ми —
і хітон для народу зітчемо.

Р а д н и к

Це обурливо, справді,— державні діла
ви хотіли б тіпати й мотати!
610 Ну, чого б то мішатися вам до війни?

Л і с і с т р а т а

А ти сам, проклятуший, не знаєш?
Та вона в печінках нам подвійно сидить!
Ми у муках синів породили,
А ще тяжче у військо нам їх виряджать!

Р а д н и к

О, замовкни! Не згадуй про лихо!

Л і с і с т р а т а

А до того ж тоді, коли юність цвіте,
коли радощів хочеш зазнати,
Через брань військову ми самотні спимо.
Та не буду про нас говорити.
Я журюся недолею наших дівчат,
що й посивіють в спальнях дівочих.

Р а д н и к

А хіба ж і мужчини не сивіють теж?

Л і с і с т р а т а

Бачить Зевс,— це ніяк не те саме.
Хоч і сивий додому повернеться муж,
а дівча за дружину він візьме.

А жіночого віку — недовга пора,
і якщо не взяли її вчасно,
То ніхто не одружиться з нею пізніш,
і сидить вона й марно ворожить.

Р а д н и к

620 Та звичайно, у кого ще сили міцні...

Лісістрата

Ще й оцей буде вчить! І коли ти помреш?
Вже могила готова — купи́ лиш труну!
А медяника я приготую сама!
Ось пов'язку візьми похоронну.

К а л о н і к а

І від мене оце ось на саван візьми.

Лісістрата

І візьми ще від мене віночок оцей.
Що ж стоїш ти і ждеш? До човна поспішай!
Тебе кличе Харон,—
Не затримуй йому переправи.

Обвивають Радника стрічками.

Р а д н и к

630 І як мені таку образу стёрпіти?
От бачить Зевс, — до Ради попрямую я, —
Хай всі побачать, що зі мною зроблено.

Лісістрата

Не любо, що тебе ми не оплакали?
Та постривай, на третій день ранесенько
Ми поминки тобі потрійні справимо!

Всі виходять.

ПАРАБАСА

Хор стариків

ОДА І

Нам не слід без діла спати — громадяни вільні ми.
Приготуймося, чоловіки, до нелегкої борні.

Пахне тут більшим злом,
Гірших слід ждати справ,
640 Ніж здавалось раніш.

Гіппієву тиранію відчуваю ясно я.

Ой, боюсь, надійшли
Від Лаконян сюди,

За намовою Клісфена, злоумисливі мужі

І жінок, богам огидних, встигли хитрістю підбиль

Вкрасти нашу казну!

Чим же я без платні

Відтепер проживу?

Провідця стариків

ЕПІРРЕМА І

Жах який! Жінки безтямні мають вчити громадян,
650 Про щити і мідну зброю щось базікають вони,

Ще й беруться нас мирити із лаконськими людьми!

А їм вірити — що вовку, як роззавить пашу він.

Громадяни! Тиранії проти нас плететься сіть.

Та не дам тирану мною керувати — вбережусь.

Гострий меч під віттям мирту я носитиму весь час,

З зброєю на ринок вийду, наче Арістогітон.

Поруч з ним я гідний стати, — бо презлющий бабі цій,

Що й богам вже остогидла, дати в зуби хочу я.

Зчиняється бійка.

Хор жінок

АНТОДА I

Отепер і мати дома не впізнає вже тебе.
Відкладім, бабуні милі, і своє одіння ми.

Вам тепер мовлю я,
Рать старіх громадян,—

В честь країни батьків,

Що у радості і щасті змалку виховала нас.

Літ семі я була —

Вже носила я шерсть.

В десять років я молола для владичиці зерно,
Вся в червоному, в Бравроні за ведмедицю була.

Ставши krásним дівчам,

У коші над чолом

670

Грона смокв я несла.

Провідця жінок

АНТЕПІРРЕМА I

Як порадою державі можу я допомогти,—
Хоч я й жінкою родилась, не гордуйте мною ви.
Адже й я у спільну справу

вклад свій краший принесла —

Наче неба дар прекрасний, я синів вам оддаю.

Ви ж, старі і жалюгідні, що даєте місту ви?

Кажуть, ви перевели вже прадідів мідійський клад,

А самі й податків навіть у скарбницю не внесли.

Ще дождемо, доведете до загибелі ви нас!

680

Ще ви смієте щось мимрить? Як зачепить хто мене,
Цим нестоптаним котурном так і дам у зуби я.

Знову бійка.

Хор стариків

ОДА II

Ну, хіба ж це не лихе насильство?

І щодалі їх зухвалість більшає, як видно.

Боронитися нам треба, поки ми в крижах міцні.

Скиньмо ж нашу одіж рабську, хай мужами від
мужів

Пахне прямо — прикриватись годі фіговим листком!
Виступайте ж, вовконогі,—
Як в Ліпсідрій мчали ми,
Киньмось так і нині в бій!
690 Час бо нам помолодіти, знову тіло окрилить
І стряхнути геть одряхлість
Із старих костей своїх.

Провідця стариків

ЕПІРРЕМА II

Якщо ми їм піддамося, як дамо лиш палець їм,
То руками і ногами в нас учепляться вони.
Кораблі вони збудують і в морський похід на нас
Попливуть, немов ефеська Артемісія колись.
А як ні — на конях прийдуть,— хто опише коней цих!
Хто вправніший в гонах кінських,
як не вершниці-жінки,
Що із сідел не зсковзають! Амазонок пригадай,
740 Що мужів воюють кінно, як Мікон їх змалював.
Ех, найкраще б розложити тут їх покотом усіх
І загнати наші свердла в це трухляве колоддя!

Починається гра.

Хор жінок

АНТОДА II

Будеш злить — клянусь богами,
Вепра нашої відваги я спущу на тебе
І задам такого чосу, що гукатимеш сусід.
Скиньмо й ми, жінки, одіння,— хай запахне і від нас
Жінкою, що з люті й сказу ладна гризти і кусать.
Хто торкнуть мене посміє,—
Не вгризе ні часнику,
710 Ані чорних квасолин.
Скажеш слово ти лихее,— вся я жовчю аж киплю!
І, мов жук в орла старого,
В тебе кігтями вчеплюсь.

Провідця жінок

АНТЕПІРРЕМА II

Зовсім вас я не боюся! Та ж зі мною Лампіто
Її благородна Ісменія, юна подруга із Фів.

В тебе ж сил не видно збройних.

Хоч сім раз ти їх скликай —

Не діждеш нікого, всім-бо ти сусідам остогид!

А як вчора в честь Гекати мала свято справить я

720 Й від сусідів запросити в товариство для дітей
Милу й лагідну дитину, — беотійського угря, —
Ні, не можна, — ви сказали, — так ухвалено всіма.
Та відвикнете ви скоро від усіх таких ухвал,
Тільки візьмемо за барки та скрутнемо в'язи вам.

Гра.

ЕПІСОДИИ ДРУГИИ

Лісістрата виходить з брами.

Провідця жінок

О провідниці наших постанов і дій,
Чому виходиш з дому ти засмучена?

Лісістрата

Від ваших дій і розуму жіночого
Я місця не нахожжу, все журюся я.

Провідця жінок

Що ти сказала, що?

Лісістрата

Ах, правду, правду лиш!

Провідця жінок

Що ж трапилось? Скажи одверто подругам!

Лісістрата

730 Казати сором, а ще тяжче змовчати.

Провідця жінок

Та, говори, нещастя не ховай від нас.

Лісістрата

Горять жінки жагою, — ось вам коротко.

Провідця жінок

О Зевсе!

Лісістрата

Чого волаєш Зевса? Ах, що є, то є!
Я вже не знаю, як надалі стримувать
Їх від мужчин,— тікають та ховаються.
Одну ледь відтягла я від проламини
В тім мурі, що хистить печеру Панову,
По линві інша спритно вже спускалася,
А та переметнулась; та — горобчиком
740 Перелетить до Орсілоха зважилась,—
Її за коси вчора ледь я втримала.
Щоб їм додому повернутись, приводів
Вони знаходять безліч. Ось іде одна.
Гей, ти, куди побігла?

З брами виходять кілька жінок.

Одна з жінок

Я додому йду.
Удома шерсть мілетську залишила я,—
Чи не поточить міль її.

Лісістрата

Яка там міль!

Іди назад!

Жінка

Вернуся миттю я, клянусь!
Лише на ліжку поваляю трошечки...

Лісістрата

Не поваляєш! І не підеш зовсім ти!

Жінка

750 То шерсть моя пропала?

Лісістрата

Так і треба їй.

Друга жінка

Ой лишенько, ой лихо! Льон нечесаний
Я залишила дома!

Лісістрата

От іще одна

Спішить додому — треба їй чесати льон.
Назад! Вертайсь!

Друга жінка

Клянуся Світлоносною,—
Я тільки трохи почешу й назад вернусь!

Лісістрата

Ні, не почешеш! Лиш одній почати дай,—
Тоді і кожній жінці теж захочеться.

Третя жінка

Затримай роди, породіль владичице,
Щоб я дійшла до місця відповідного.

Лісістрата

760 Ти що верзеш?

Третя жінка

Ось зараз я родитиму.

Лісістрата

Та не була ще вчора ти вагітною!

Третя жінка

А нині... Лісістрато, відпусти мене
Мерщій до повитухи!

Лісістрата

Ну, й речиста ти!

Це що тверде у тебе?

Третя жінка

Та хлоп'я, либонь!

Лісістрата

Не те, клянусь Кіпрідою! Неначе мідь,
Видзвонює. От зараз ми побачимо.

(Обмацує її).

Ганьба! Шолом священний ти пристроїла,
Її вагітна, кажеш!

Третя жінка

Та клянусь, вагітна я!

Лісістрата

Ну, а шолом для чого?

Третя жінка

Якби трапились

770 Пологи в місті, немовля родивши, я
В шолом поклала б, як в гніздо голубонька.

Лісістрата

Ото ще вигадала! Ясно, в чому річ!
Лишайся ж тут на день родин шоломових.

Виходять ще жінки.

Четверта жінка

Не згодна більше спати я в акрополі
З часу, як змій на варті я побачила.

П'ята жінка

А я, нещасна, від сичів загину тут,
Весь час квилять і стогнуть,— не засну ніяк.

Лісістрата

780 От навіжені! Годі вам дурить мене!
Вам без мужів сутужно? А вони без вас
Не тужать? О, напевно не солодкі їм
Самотні ночі! Потерпів же, любоньки!
Часину коротеньку ще протримайтесь!
Оракул обіцяє перемогу нам,
Якщо не забудуєм,— так віщує він.

Одна з жінок

Скажи нам, що говорить він.

Лісістрата

Та змовкніть же!

«В день, як усі ластівки позлітаються в місце єдине,
Її одудів хіть обминувши, їх сласних обіймів
уникнуть,—

Спокій од злигоднів дасть і зробить їх вищими
з нижчих
Зевс-громовержець!..»

О д н а з жіно к
То зверху лежать нам тепер доведеться!

Л і с і с т р а т а
790 «...З дня ж, як на крилах своїх від священного храму
в незгоді
Геть ластівки розлетяться, за найпохітлівішу птицю
Поміж пернатими скрізь вважатимуть їх по заслугі».

О д н а з жіно к
Все ясно, Зевсом свідчуся!

Л і с і с т р а т а
О, боги всі!
То ж не розходьмось малодушно, подруги.
Вернімося в акрополь. Адже соромно
Нам, любовьки, пророцтва не дотримати.

Лісістрата й жінки входять в акрополь. *

Х о р с т а р и к і в
О Д А

Хочу
Казку вам розповісти,— цю казку чув я
Ще малим хлоп'ятком.
Жив на світі молодий Меланіон.
800 Щоб уникнуть шлюбу, він в пустелю втік.
Ставши ловцем зайців,
Жив десь у горах він;
Сіті й мережі плів,
Другом собаку мав
І додому не вертався
Йї нелюбові не зм'якшів.
Он як!
Так ненавидів жінок він,—
От і ми ніяк не менше,
810 В нас бо, як в Меланіона,
Розум є.

Провідця стариків
Поцілуймося, стара!

Провідця жінок
Чим цибулю ти вгризеш?

Провідця стариків
Ой, як дам ногою в бік!

Провідця жінок
Весь кущами ти обріс!

Провідця стариків
Був такий і Міронід —
Кострубатий і шорсткий,
Був грозою ворогів,
Наче Форміон наш.

Зчиняється бійка.

Хор жінок
АНТОДА

Хочу
820 Казку й я сказати в відповідь на казку
Про Меланіона.
Жив собі Тімон, незлігідний, лихий,
Неприсутний і колючий, мов реп'ях.
Віплід Ерінній зліх,
Злобний оцей Тімон
Геть від людей пішов,
Жити у нетрях став
І прокляв страшним прокльоном
830 Вас, огидливих мужчин.
Он як!
Так ненавидів він завжди
Чоловічий рід мерзенний,
А жіноцтву був найкращим
Другом він.

Провідця жінок
Хочеш, в зуби так і дам!

Провідця стариків
Ой, не треба, я боюсь!

Провідця жінок
Ой, як дам коліном в бік!

Провідця стариків
І розкриєш хашу всю.

Провідця жінок
840 Хоч стара я, а тобі
Не уздріти й волоска,—
Чисто виполото все,
Стліло від лампади.

Знову бійка.

ЕПІСОДИЙ ТРЕТІЙ

Входить Лісістрата.

Сюди, сюди, до мене всі жінки, біжіть
Швиденько!

Одна з жінок
Що за галас? Що там трапилось?

Лісістрата
Мужчина он, мужчина, мов скажений, мчить,
Охоплений шаленством Афродітиним.

Мірріна
О, Кіпру, Пафосу й Кіфер владицице,
На шлях оцей прямісінько скеруй його!

Одна з жінок
850 А хто він, де він?

Лісістрата
Біля храму Хлої вже!

Одна з жінок
Та ось він, Зевсом присягаюсь! Хто ж це, хто?

Лісістрата

Дивіться, не знайомий?

Мірріна

Свідчусь Зевсом я,
Впізнала: це ж мій чоловік, Кінесій то!

Лісістрата

Ти знай свої: розпали, підсмаж його,
Дратуй, кохай і не кохай улесливо,
Та пам'ятай, про що клялась над келихом.

Мірріна

Все знаю, не турбуйся.

Лісістрата

Ну, то я раніш
Його подратувати постараюся.
Ох, я ж його піджарю! Відійдіть-но всі.

Жінки ховаються. Входять Кінесій і слуга з дитиною на руках.

Кінесій

860 Ой, лишенько, нещастя! Ой, судомить як!
Аж корчить — мов на колесі катуюся!

Лісістрата

Стій! Хто іде? Застава тут.

Кінесій

Хто ж, я іду.

Лісістрата

Мужчина?

Кінесій

Та мужчина.

Лісістрата

Забирайся геть!

Кінесій

Ти хто ж сама, що гониш?

Лісістрата

Тут на варті я.

Кінесій

Поклич Мірріну, задля всіх богів прошу.

Лісістрата

Покликати Мірріну! А ти хто ж такий?

Кінесій

Кінесій я, з Пеону, чоловік її.

Лісістрата

Добридень, друже! Чули в нас ім'я твоє!

Не невідомий і не безіменний ти!

870 В своїй ти дружини на устах весь час!

Чи їсть яйце, чи яблуко — «Кінесію,

Здоров будь!» — завжди скаже.

Кінесій

О, хвала богам!

Лісістрата

Клянуся Афродітою! А зайде річ

Про вас, мужчин, то зразу ж і вона додасть:

«Щенята всі проти мого Кінесія!»

Кінесій

Кликни ж її.

Лісістрата

Ото ж бо! Що ж даси мені?

Кінесій

Клянуся Зевсом, все, чого б воліла ти.

Одно ось маю, — те, що маю, й дам тобі.

Лісістрата

То я піду й покличу.

Виходить.

Кінесій

(сам)

Швидше клич її!

880 З дня, як із дому жінка уткнула моя,
В житті не мав я радості ніякої.
Нелюбо й в дім заходить. Весь він пустою
Для мене став. Я навіть в їжі радості
Не відчуваю,— наче пень стою весь час.

Мі р р і н а

(з муру)

Люблю його, кохаю! Та не прагне він
Мого кохання. Краще і не клич мене!

К і н е с і й

Що робиш там, Міррінко солодесенька?
Виходь сюди!

Мі р р і н а

Ні, ні, клянуся Зевсом, ні!

К і н е с і й

Не вийдеш ти, Мірріно, і на заклик мій?

Мі р р і н а

890 Тобі я непотрібна, нащо ж кликати!

К і н е с і й

Як — непотрібна? Я ж без тебе сам не свій!

Мі р р і н а

Піду я.

К і н е с і й

Не мене, то хоч дитини вже
Послухай. Клич же, синку, нашу матінку!

(Зміненим голосом).

Ой, мамо, мамо, мамонько!

(Продовжує).

Невже тобі не шкода? Це ж дитя твоє,
Вже шостий день не мите й не годоване.

Мі р р і н а

Мені то шкода! Та ось татку байдуже
До нього.

Кінесій

Йди ж, чудна, візьми дитя своє.

Мірріна

(виходить з брами)

О, муки, материнські! Йду, не витерплю!

Кінесій

900 Тепер вона здається і молодшою,
Як гляну я, і набагато кращою.
А що копилить губи і хизується,
То тим жагу шалену лиш роздрознює.

Мірріна

Дитятко найсолодше злого батенька!
Ну, дай же мамі хоч поцілувать тебе.

Кінесій

Дурненька, що ти робиш? Нащо слухаєш
Отих жінок? Та ж і мене катуєш ти,
Й себе мордуєш.

(Хоче її обняти).

Мірріна

Волі не давай рукам!

Кінесій

910 А дома рукоділля хай лишається
Напризволяще?

Мірріна

А мені це байдуже!

Кінесій

Як, байдуже, що кури порозтаскують
Все прядиво у тебе?

Мірріна

Далєбі, що так!

Кінесій

Та й Афродіти вже ти не вшановуєш
Давненько. Не пора б тобі вернутися?

Мірріна

Зевс бачить, не вернуса, як не змінитесь
І воювать не скінчите.

Кінесій

То може ми

Це й зробимо.

Мірріна

То може й ми тоді
Повернемось. А зараз неможливо це.

Кінесій

Ну, то полеж зі мною хоч хвилиночку!

Мірріна

920 Ні, ні! Хоч не сказати, як люблю тебе.

Кінесій

Ти любиш? Ну, то ляжмо тут, Міррінонько!

Мірріна

Який смішний ти! Тут, перед дитиною?

Кінесій

О Зевс! Манес, додому віднеси дитя.

Слуга відносить дитину до дому.

От бачиш, люба, вже його й немає тут.
Ну, ляжемо?

Мірріна

Та де ж нам, бідолашний мій,
Лягти?

Кінесій

В печері Пановій, чудово там.

Мірріна

Та як вернусь в акрополь я нечистою?

Кінесій

Чудово у Клепсідрі ти помиєшся.

Мі р р і н а

А цим, на лихо, клятви не порушу я?

К і н е с і й

930 Весь гріх на мене! Не турбуйся клятвою!

Мі р р і н а

То принесу рядно я.

К і н е с і й

Та навіщо це!

Гаразд і так.

Мі р р і н а

Ні, свідчусь Аполлоном я,—
Не допущу, щоб просто на землі ти ліг.

(Втікає).

К і н е с і й

Мене дружина любить — це без сумніву.

Мі р р і н а

(вертається)

Ось на, лягай,— і я вже роздягаюся.
Але стривай-но! Ще ж потрібна мата нам.

К і н е с і й

Ще й мата? нащо!

Мі р р і н а

Свідчусь Артемідою,—
То ж твердо на ряднині.

К і н е с і й

Поцілуй мене.

Мі р р і н а

Ну ось!

Цілує і втікає.

К і н е с і й

Ой, смачно як! Вертайся ж, серденько!

Мірріна

(вертається з митою)

940 Ну, ось і мата! Ляжмо — роздягаюсь я.
Але стривай-но! Та немає ж подушки!

Кінесій

Не треба!

Мірріна

А мені потрібно, свідок Зевс!

(Втікає).

Кінесій

(сам)

Немов Геракла нас шанують, друже мій!

Мірріна

(вертається)

Ось, підведись-но трохи. Чи готове все?

Кінесій

Готове все. Мерщій, мое ти золотко!

Мірріна

От розв'яжу лиш пояс. Пам'ятай тепер,
Щодо замирення не обмани мене!

Кінесій

Хай краще згину, бачить бог!

(Намагається її обняти, вона пручається).

Мірріна

А вкритись чим?

Кінесій

Не треба, свідок Зевс! Тебе лиш прагну я!

Мірріна

950 Стривай, устигнеш! Повернусь швиденько я.

Втікає знов.

К і н е с і й

(сам)

Ця жінка вб'є мене своїми ковдрами!

М і р р і н а

(вертається)

Ну, встань-но!

К і н е с і й

Встав уже, давно готовий я.

М і р р і н а

Олією натремось, хоч?

К і н е с і й

Ні, свідок Феб!

М і р р і н а

А я — Кіпріда свідок,— все ж натру тебе!

(Втікає).

К і н е с і й

(сам)

Зевс владар! Хай олію розіллє вона!

М і р р і н а

(вертається)

Простягуй руку і бери,— це добра мазь.

К і н е с і й

От свідок Феб, не до вподоби мазь мені!
Чим хочеш, тільки не весіллям тхне вона.

М і р р і н а

Ой лишенько! Та це ж олія репсова!

К і н е с і й

960 Ну, й добре! От чудна ти!

Мі р р і н а

Не кажи дурниць!

(Втікає).

К і н е с і й

Будь проклят, хто олію бити перший став!

Мі р р і н а

(вертається)

Ось на, візьми цей слоїк!

К і н е с і й

В мене інший є.

Лягаймо ж, невгамовна, й не носи вже більш
Нічого.

Мі р р і н а

Артеміда свідок — годі вже!

От роззуваюсь. Ти ж за мир камінчиком
Проголосуеш, любий?

К і н е с і й

Обіцяю, так!

(Хоче обняти Міррину, вона виривається й тікає).

Пропав я! Жінка геть мене замучила!

Аж до живого допекла й тікає десь!

970

Як же стерпіти це? І когось покохав?

Наймиліша з усіх обманула мене.

Як без неї мале немовля годувать?

Де ти, мій Кіналоп?

Біжи наймати мамку!

Х о р с т а р и к і в

Ой, і важко тобі в цій жахливій біді!

Як з обману твоєї гірко мліє душа!

Леле, як я тобі співчую!

І чиї печінки цей би стерпили біль,

Чиє серце тверде і незламна душа,

980

Чиї стегна тугі, чий пружистий хребет

І крижі, що тремтять

В напрузі до світанку?

Кінесій

(корчиться на подушках)

Ой, судомить же як! Вже несила, о Зевс!

Хор стариків

Хто ж це кривду таку заподіяв тобі?
Все вона — найгідкіша, мерзенна, бридка!

Кінесій

Свідок Зевс — найсолодша, принадна, п'янка!

Хор стариків

Найсолодша? Авжеж! Ні, гідка та й гідка!
Найогідніша — Зевсе! о Зевс!
Мов стеблину суху, вихром бурі-грози,
Ураганом її аж до хмар піднеси,
990 Буйним смерчем в шалену крутінь закрути,
Приголомш її геть, а тоді відпусти,
Щоб із розмаху впала на землю вона
І наскочила враз
На пружистий рожен до мужчини.

ЕПІСОДИЙ ЧЕТВЕРТИЙ

Виходить спартанський вісник, весь запылений.

Вісник

А де тут рада старшини афінської?
І де притани? Новина важлива є.

Афінянин

(виходить)

А ти хто? Чоловік чи хмара куряви?

Вісник

Клянусь тобі, молодче, Зевсом, — вісник я!
Із Спарти я прийшов — про мир домовитись.

Афінянин

1000 Тому то списа під пахвою ти приніс?

Вісник

Та ні бо, Зевсом свідчусь!

Афінянин

Що ж ти крутишся?

Ще й плащ нап'яв? Чи не обсіли опухи
З дороги?

Вісник

Ну, й причепа ж ти! О Касторе!

Афінянин

А що це настобурчилось, негіднику?

Вісник

Нічого, Зевсом свідчусь! От дурниці ще!

Афінянин

А це ж у тебе що?

(Обмацує).

Вісник

Лаконське берло то.

Афінянин

Таке лаконське берло і у мене є!
Ну, а тепер розповідай по правді все,
Як вам ведеться нині в Лакедемоні?

Вісник

1010 Повстав весь Лакедемон, і союзники
Всі піднялися,— нестає лиш цебрика!

Афінянин

Хто ж винен, що таке вам лихо випало?
Не Пан?

Вісник

Ні, Лампіто розпочала усе.
За нею, гей би на однім налігачі,
Усі, по цілій Спарті поклялись жінки
Не допускать чоловіків до лон своїх.

А ф і н я н и н

Ну, й що ж ви?

В і с н и к

Важко, що й казати. Блукаємо,
Мов з ліхтарем по місту, спотикаючись.
Жінки ж наклали на свої смоковниці
1030 Печать мовчання, поки договору в нас
Не буде про замирення з Елладаю.

А ф і н я н и н

Так он що! То по всій країні змовились
Про це жінки. Тепер я розумію все!
Скажи у Спарті, хай уповноважених
Сюди негайно для переговорів шлють,
Я ж в Раді чоловічу поясню біду
Й послів од нас обрати вимагатиму.

В і с н и к

Лечу на крилах. Це розумно мовив ти.

(Обидва виходять).

Провідця стариків

Ой, чи є в цілому світі звір, страшніший за жінок!
1030 Не такий вогонь нещадний, не така зухвала рись!

Провідця жінок

Отому ж бо ти зі мною заповзявся воювати.
А могли б ми, бідолахо, в нерушійій дружбі жити!

Провідця стариків

Ні, повік не перестану я ненавидіть жінок!

Провідця жінок

Це вже як ти схочеш! Тільки голим бачити тебе
Я не можу. Глянь, із тебе всі сміються навкруги!
Підійду ось і накину цю одежину тобі.

Гра.

Провідця стариків

Непогано ти вчинила, присягнув би й Зевсом я!
То ж у запалі і гніві з себе скинув я її.

Провідця жінок

От тепер ти як мужчина. Не сміється вже ніхто.
1040 А як би ти не дражнив нас, то із ока я твого
Звіра витягла б лихого, що і зараз там сидить.

Провідця стариків

От чого мені свербіло! На, візьми вже перстень цей.
Витягни із ока звіра й покажи мені, чого
Досі так, клянуся Зевсом, в очі різало мені.

Провідця жінок

Та зроблю вже, хоч мужчина нелюб'язний з тебе
був.

Гра.

Це так звір, о Зевс великий! Глянь, який там був
комар!
Бачиш? Ціле комарище з Трикоріфських драговин.

Провідця стариків

Зевс нам свідок, от спасибі! Ну й копав криницю
він!
От і зараз ще струмками сльози ллються із очей.

Провідця жінок

1050 Дай, тобі я витру сльози, хоч і був сердитий ти,
Йй поцілую.

Провідця стариків

Не цілуй лиш!

Провідця жінок

Поцілую — хоч-не-хоч!

Провідця стариків

Не чіпай мене невчасно! Ну й лукаві зроду ви!
Дуже мудро і правдиво каже приказка про вас:
«Ох, і з ними нам пропасти, і без них ми пропадемо!»

Провідця жінок

Та вже час нам помиритись, і ніколи відтепер
Ми ні вам не зробим лиха, ні зазнаємо від вас.
Отже станьмо всі до гурту і новий почнімо спів!

Хори поєднуються.

Перша половина хору

ОДА

Годі нам ворогувати!
Хай ніхто не скаже злого
1060 Ні про кого з громадян.
Будьмо ж ми — щирі всі
В слові і ділах своїх.
Досить вже лиха нам
І без того випало.
Хай же всяк скаже нам,
Чоловік, чи жінка то,
Чи не хочете ви грошей —
Міни зó дві або зó три,
А то й більше?
1070 Гаманці у нас важкі!
І коли настане мир,
То ніхто про ці борги
Не згадає
І не правитиме з вас.

Друга половина хору

АНТОДА

Ми знайомих із Каріста
Дожидаємо на учту, —
Любих, дорогих гостей.
Є з бобів кáша в нас,
Є свіжéньке порося, —
1080 І смачнé, і стравнé,
Тільки-но заколите.
Йдіть до нас всі гуртóm
До госпóди просимо!
Вранці вймившись у бані,
Заберіть дітей з собою
І приходьте!
У покої зразу йдіть
Прямо, не питаючи,
Розташовуйтеся як дома,
1090 Мов за вами
Двері скрізь замйкані.

Провідця хору

Глянь, од Спарти посла по дорозі бредуть,
довгі бороди низько волочать,

А між стегон у них — так немов частокіл,
хоч свиней заганяй в ту кошару.

ЕПІСОДИЙ П'ЯТИЙ

Входять спартанці.

Привіт вам, громадяни Лакедémона!
Розкажуйте, з чим нині ви прийшли до нас?

Спартанський посол
Та що вже тут багато вам розказувати!
Чого прийшли ми — і самі ви бачите.

Провідця хору
Ой-ой! Понабрякали страшно жили всі
Й запалення, здається, ще погіршало.

Спартанський посол
1100 Жахливо, що й казати! Хоч би швидше нам
Знайти того, хто може повернути мир!

Провідця хору
Ідуть сюди й тутешні, бачу, жителі,
Немов борці — в накидках, що при поясі
Чогось понадимались. Отже й хворість їх,
Мабуть, чи не з причини гімнастичної.

Входять афіняни.

Афінський посол
Де Лісістрата, чи хто-небудь скаже нам?
Ось ми, мужчини — отакі як бачите.

Провідця хору
І тут ознаки всі тієї ж хворості.
Не корчить вас під ранок, не судомить вас?

Афінський посол
1110 Клянуся Зевсом, знемоглись до краю ми!
Якщо про мир ми швидко не домовимось,
То намнемó і самого Клісфена ми.

Провідця хору
То схаменіться, хоч плащем прикрийтеся,
Щоб часом хто, мов Герму, не зневажив вас.

Афінський посол
А й справді, Зевс нам свідок!

Спартанський посол
Діоскурами
Клянусь, це. Ну, от ми вже й прикрилися.

Одні й другі прикриваються.

Афінський посол
Привіт, лаконці! Біль страшний ми терпимо.

Спартанський посол
Страшенно й нам болить, мої лебедики!
Не знаю, як ті опухи й показувать.

Афінський посол
1120 Розкажуйте ж, лаконці, нам по щирості,
Чого сюди прийшли ви?

Спартанський посол
Домовлятися
Про мир.

Афінський посол
Гаразд. Для цього й ми прийшли сюди.
Чому ж нам Лісістрату не покликати?
Вона одна зуміє помирить нас.

Спартанський посол
То кличте ж Лісістрату, задля всіх богів!

Афінський посол
Здається, й кликати її нема чого.
Вона вже нас почула і сама іде.

З брами виходить під музику Лісістрата.

Провідця хору
Будь щаслива, з усіх наймужніша жінок!
Покажи нам, що ти незвичайна,

Благородна і лагідна, скромна й тверда,
і досвідчена, й мудра й ласкава.
1130 Мов захоплені ко́лесом чарів твоїх,
полководці всієї Еллади
Позбирались до тебе і скруту свою
розв'язати тобі доручають.

Лісістрата

Ну, що ж, це справа неважка, якщо вони
Це терплять тільки від палкої пристрасті.
Побачим зараз. О, прилинь, Замирення!

З'являється Німфа Замирення.

Дай спершу руку ти лакедемонянам,
Не силоміць веди їх, не нахабою,
Як то дурні мужчини з нами діяли,
А як жінки — пристойно, тихо й лагідно.
А не дадуть руки — хапай за стегна їх.
1140 Ось так! Тепер афінян приведи сюди!
Веди за те їх, що вони дадуть тобі.
Підходьте ближче, всі лакедемоняни!
І ви усі! І слів моїх послухайте.
Хоч жінка я, я маю досить розуму.
Чимало знань корисних я засвоїла;
Від старших, від батьків багато чула я,
Проте від них лихого не навчилася.
За руки взявши, хочу вас полаяти,
І справедливо. З одного бо келиха
1150 Як рідні, зрошуєте ви жертovníки
І у Піт́о, і в Пі́лах, і в Олі́мпії,
Й багато де — чи варто перелічувать?
І на очах у зловорожих варварів
Ви і міста й людей Еллади губите.
Оце одно, що мала вам сказати я.

Афінянин

(про себе)

Мене ж загублять кольки в підчеревині!

Лісістрата

Тепер до вас, лаконці, я звертаюся!
Забули ви, як Періклід-лаконянин
Шукав у вівтарях афінських захисту,

1160 Блідий, як віск, хоч в пурпурному одязі,
Й благав підмоги. Встала-бо Мессена вся,
Ще й землетрусом покарав вас бог тоді.
Та воїв збройних аж чотири тисячі
Привів нащ Кімон в Спарту й врятував її.
А ви, заживши від афінян помочі,
Їх землю після того ще й плюндруєте!

Афінянин

Чи це ж не кривда, Лісістрато, свідок Зевс!

Лаконянин

Та кривда.

(Про себе).

Клуби ж в неї — красаота одна!

Лісістрата

А вам, гадали, я спущу, афіняни?
1170 Забули ви, що скіли в руб'ї рабському,
Як в поміч вам лаконські стали списники,
Й багато фессалійських воїв знищили,
Й багате вбили Гіппія прибічників?
В той час в союзі з вами лиш вони були,
Й вас визволили, й замість руб'я рабського
Вернули громадянський плащ народові.

Лаконянин

(про себе)

Я жінки ще не видів розумнішої!

Афінянин

(теж)

Я ж кращої не бачив лона лінії!

Лісістрата

Чому ж, колишню згоду забуваючи,
1180 Гризетесь ви і чвар не припиняєте?
Чому не миритесь? Що заважає вам?

Лаконянин

І ми бажаєм миру, лиш околицю
Верніть.

Лісістрата
Яку околицю?

Лаконянин
У Піли вхід.
Давно вже там ми побувати прагнемо.

Афінянин
Клянуся Посейдоном, не дамо ми Піл!

Лісістрата
Віддайте-бо!

Афінянин
А нам куди ж податися?

Лісістрата
Просіть натовість іншої місцевості.

Афінянин
Ну, що ж, тоді віддайте нам... те, як його?
Раніш Ехінську бухту і Мелійський мис,
1190 А потім і Мегарські доли й пагорби.

Лаконянин
Не все зараз! Клянусь богами, любий мій!

Лісістрата
Та не сваріться за якісь там пагорби!

Афінянин
А я вже б одіж скинув і орав би лан!

Лаконянин
А я, бігме, раніш його угноїв би.

Лісістрата
От помиріться, то й за рало візьметесь.
Як так, то починаймо вже нараду ми
І запросім на неї і союзників.

Афінянин
Куди їх? І без них ми твердо встоїмо.

1200 А чи того ж не прагнуть і союзники
Весь час?

Л а к о н я н и н

Ще й як, клянуся Діоскурами!

А ф і н я н и н

Так само й карістійці, от вам свідок Зевс!

Л і с і с т р а т а

Ну, от і добре! Йдіть же і очистіться.
Тоді до міста ми, жінки, запросим вас
І тим, що є в коморах, почастуємо.
Взаємну там дасте ви клятву вірності,
А потім кожен візьме знов жону свою
Йї додому піде.

А ф і н я н и н

Ну, то швидше йдім уже.

Л а к о н я н и н

Веди сама нас.

А ф і н я н и н

Свідок Зевс, мерщій веди!

(Виходять).

П е р ш а п о л о в и н а х о р у

О Д А

1210 Килимї в нас кольорові,
Золоті вбрання чудові
І серпанки є у нас —
Та не жаль їх для вас!
Заберіть їх для дітей.
Хай вдягнє їх дочка,
В свято кошик несучи.
Все для вас, всі дамо!
Вибирайте з тих скарбів,
Що лежать у скринях наших.
1220 З воску ярого печаті
Позривайте
Йї, наче сміття, кіньте геть!

Що знайдете — ваше все!
Та нічого тої не вгледить,
В кого око
Не зіркіше за мое!

Друга половина хору

АНТОДА

В кого хліба вже немає,
В домі ж челяді багато
І малесеньких діток —
Хай пшениці для них,
1230 В мене лантух візьме він.
Досить гáрнця мукі,
Щоб спекти їм паляниць.
Йдіть сюди, бідняки,
Всі, хто хоче, сміло йдіть!
Із мішками, і з саква́ми
Поспішайте по пшеницю, —
Вщертъ зерна́ вам
Повсипа́є мій Манес.
Тільки, прошу, до дверей
1240 Ви і близько не підходьте, —
Стережіться
Пса лихого на цепу́.

Танці хору.

ЕКСОД

Афінянин

(виходить з факелом)

Гей, відчиняйте двері! Відступіться всі!
Чого тут поставали? Може факелом
Вас підсмалить? От мугирі нетесані!

Провідця стариків

Я б не робив так. Та якщо потрібно це,
Щоб догодить вам — можна перетерпіти.

Провідця жінок

Готові й ми з тобою перетерпіти.

Продовжують танцювати.

Афінянин

Геть, геть! А то по косах всі заплачете!
1250 Геть, геть з дороги! Щоб лакедемоняни
Могли спокійно вийти, пообідавши.

Виходить група афінян.

Другий афінянин

Ні, я такого ще не бачив бенкету!
Й які були люб'язні ті лаконяни!
А ми були при чарці найдотепніші.

Третій афінянин

Ото ж бо, а тверезі — не догадливі.
Якби мене афіняни послухали,
Були б весь час в переговорах п'яними,
А то тверезі в Спарту ми приходимо
1260 Та й виглядаєм, як би погуляти нам.
Того, що нам говорять, ми не слухаєм,
Чого ж не кажуть, те ми запідозрюєм,
Чого і не бувало, сповіщаємо.
Тепер — все добре. Хай про Теламона спів
Почавши, Клітагорою закінчують, —
Ми схвалимо, ще й клятвою підтвердимо.

Другий афінянин

(до хору)

Та ось вони вже знову повертаються
Сюди. Чи не пішли б ви геть, негідники?

Третій афінянин

Клянуся Зевсом — гості повиходили!

Виходять спартанці в супроводі флейтистів.

Спартанець

(до флейтиста)

Візьми-но флейту і заграй нам, друже мій,
1270 Я ж потанцюю й заспіваю весело
Про нас і про афінян пісню злагоди.

Афінянин

В ім'я богів, бери свою сопілочку, —
Як люблю всіх вас бачити за танцями!

Спартанець

(співає танцює)

Розбуди в нас
О Мнемосіно,
Пам'ять днів молодих,
Днів, коли й афінян в битвах
Бачив я поруч.
1280 Артемісія води вітали
Мить славетну,
Як ми мідян гнали.
Пам'ятаю, Леонід
В бій повів нас, на́че вепрів,
Що нагостріли ікла страшні.
Потом
Пінилися лиця бійців,
І піною вкривалися коліна.
А було ж там стільки персів,
Як піску морського!
1290 О Артеміді сільська, о мисливице,—
Злинь до нас, діво лісів!
Згоди жаданої, миру всечасного,
Дружби між нами повік нерушимої
Радість подай нам щедру!
Хай назавжди лісяче лукавство
Відтепер усі забудем ми!
Прилинь же, прилинь-бо,
Діво-мисливице!

Входять Лісістрата і жінки:

Лісістрата

1300 Тепер, коли щасливо все скінчилося,
Беріть, лаконяни, своїх жінок, а ви —
Своїх! Підійде кожен хай до жінки муж,
Жона — до мужа. А тепер на radoшах
Богів танком прославмо й стережімося,
Щоб на майбутнє більше не грішити нам.

Хор афінян співає і танцює.

З співом танцюйте,
Харіт закликаючи,
Кличте прекрасну до нас Артемиду!
Ласку вславляйте ясну хороводця Іея,

Славте владика Нісійського,
1310 Вакха, що гронами буйних Менад обдаровує,
Кличте і Зевса, громів повелителя,
З ним і дружину прославлену,
Всі божества закликайте,— хай свідками
Будуть вони, незабутливі,
Нашого миру і щирої злагоди,
Нам від Кіпріди дарованих!
Ала-ла-ла! Іе! пеан!
Скачіть усі! Іе!
Славте звиягу! Іе!
1320 Евой, евой! ева, ева!

Лісістрата

Про лад новий нової й ви заспівуйте!

Хор лакедемонян

(співає й танцює)

О, зійди з Тайгета чарівного,
Злинь до нас, о музо лаконійська!
Прослав Аміклейського бога,
Владичицю в мідному храмі
І Тіндарідів ясних —
В танці при хвилях Еврота.
Крутіться жваво, весело стрибайте!
Ми Спарту прославляєм!
1330 Наші співи й тупіт дружний — все на честь богів.
Над Евротом хороводи хлопців і дівчат,—
Жваво стрибать вони гуртом,
Аж пил здіймають.
Коси мелькають, наче в вакханок,
Що скачуть з тірсами в руках.
Вродлива донька Леди
В тім хороводі на чолі.
Вквітчайте коси квітами і тупотіть жвавіше,
Мов стадо оленів! Плещіть всі дружно у долоні!
1340 Богиню в міднім капищі вславляйте переможну!

ДІЙОВІ ОСОБИ

Діоніс — бог театру.

Ксантій — його слуга.

Геракл.

Мрець.

Харон — перевозець до підземного світу.

Хор жаб.

Хор посвячених у містерії.

Еак — воротар у підземному світі.

Служниця Персефони — богині підземного світу.

Шинкарка перша.

Платана — шинкарка друга.

Евріпід }

Есхіл } трагічні поети.

Плутон — бог підземного царства.

Дія відбувається спершу в Афінах, перед храмом Геракла, потім
у підземному царстві мертвих.

ПРОЛОГ

В глибині сцени храм Геракла. Діоніс, убраний у левину шкіру
поверх пурпурного хітона, з палицею в руці, і Ксантій з вантажем
за спиною, верхи на ослі, проходять через оркестру.

Ксантій

Чи не сказати, пане, жарта звичного,
Щоб глядачі, як завжди, посміялися?

Діоніс

Що хочеш, далебі! Лиш не «Ой, важко як!»
Лише не це,— занадто наоскомило.

Ксантій

А інший жарт?

Діоніс

Не треба й «Як намучивсь я!»

Ксантій

То що ж тоді? Смішне щось?

Діоніс

Можеш сміливо!

Лиш одного не говори.

Ксантій

А саме що?

Діоніс

Що хтів до вітру б од цієї ноші ти.

Ксантії

І що такий я на собі тягар несу,
10 Що, як його не зняти, стане сморідно?

Діоніс

Прошу, не треба, й так мене занудило.

Ксантії

Навіщо ж мав би ношу цю таскати я,
Коли не втнути жарта, як у Фрініха
Це водиться, чи в Лікія й Ампісія?
У них є завжди носії в комедіях.

Діоніс

Та ні, не треба! Бо коли в театрі я
На отакі дивлюся мудрі витівки,
То аж на рік старішим повертаюся.

Ксантії

О тричі нещаслива шиє змучена!
20 Хоч перервися, а пожартувати — зась!

Діоніс

Хіба ж це не зухвальство, не розбещеність?
Я — Діоніс, син глеків, і тружуся я,
Йду пішки, а йому дав верхи їхати,
Щоб він не натомився, щоб ваги не ніс.

Ксантії

Чи не несу ж я?

Діоніс

Ні, бо верхи їдеш ти.

Ксантії

Та я ж несу!

Діоніс

Це ж як так?

Ксантії

Аж згинаюся!

Діоніс

Хіба твою поклажу не осел везе?

Ксантії

Що на мені, те й сам несу я, свідок Зевс!

Діоніс

Та як несеш, як самого осел везе?

Ксантії

30 Не знаю як, та плечі — мов побито їх.

Діоніс

Якщо нема підмоги від осла тобі,
То краще злазь і на собі неси його.

(Жартома б'ються).

Ксантії

О, чом не бивсь я, бідний, у морських боях!
На весь би голос в мене заволав би ти.

Діоніс

(зупиняється перед храмом Геракла)

Ну, злазь, плутяго! От уже й дістались ми
До тих дверей, де вперше нам належало
Спинитись. Хлопче, хлопче, відчиняй мерщій!

(Стукає в двері).

Геракл

(виходить з дверей)

Хто там у двері грюкає? Хто преться там,
Немов кентавр? Ну, говори, що трапилось?

Діоніс

(ховаючись за Ксантія, шепоче до нього)

40 Гей, слухай.

Ксантії

Що?

Діоніс

Ти не помітив?

Ксантий

Що таке?

Діоніс

Як він злякавсь.

Ксантий

Йй-богу, збожеволів ти!

Геракл

(голосно регоче)

Деметра свідок — сміху я не стримаю!
Кусаю губи, а проте сміюся я.

Діоніс

Підходь, диваче! В нас до тебе справа є.

Геракл

Та як же регіт стримати, побачивши
Левину шкуру на шафранній підтичці!
Яке безглуздя! Ці котурни й палиця!
Куди прямуєш?

Діоніс

Морем плив з Клісфеном я.

Геракл

І воював?

Діоніс

Ми потопили ворогу
50 Дванадцять чи тринадцять кораблів його.

Геракл

Ви вдвох?

Діоніс

Феб — свідок.

Ксантії

(до себе)

Отоді й прокинувся я.

Діоніс

І от, коли на кораблі дочитував
Я «Андромеду», прямо в серце вдарило
Мені бажання, і яке, ти думаєш?

Геракл

Велике?

Діоніс

Ні, маленьке, як Молон отой.

Геракл

До жінки?

Діоніс

Ні.

Геракл

До хлопчика?

Діоніс

Та зовсім ні!

Геракл

До чоловіка?

Діоніс

(з жахом),

Що ти!

Геракл

Спав з Клісфеном ти?

Діоніс

Не смійся, брате, бо мені не весело,—
Жаданням нездоланим я катуюся.

Геракл

60 Яким, братуню?

Діоніс

Та несила й висловить.
А може, якось поясню на прикладі.
Хіть почував до каші ти бобової?

Геракл

До каші? Чом ні, сто разів траплялося.

Діоніс

Сказав я ясно, чи іще з'ясовувать?

Геракл

Та ні, про кашу годі,— зрозуміло все.

Діоніс

Такою ж я до Евріпіда пристрастю
Терзаюсь тяжко.

Геракл

Як це, до покійника?

Діоніс

Мене ніхто із смертних не затримає,—
По нього йду.

Геракл

Хоч і в глибінь Аїдову?

Діоніс

70 І глибше, якщо буде треба,— свідок Зевс!

Геракл

Пощо?

Діоніс

Знайти поета хочу справжнього.
Одних нема, а хто живий — погані всі.

Геракл

А Іофонт хіба умер?

Діоніс

Мабуть, один

І залишився з кращих він, та й то — хто зна!
Адже я й сам у цьому ще невпевнений.

Г е р а к л

Якщо на те, чи не Софокла б вивести
Відтіть раніш? За Евріпіда кращий він.

Д і о н і с

А я на Іофонта хтів би глянути,—
Що сам створити може без Софокла він?
80 До того ж, цей проноза Евріпід, мабуть,
Втекти сюди зі мною й так спроможеться.
А той — був лагідний, і там він лагідний.

Г е р а к л

А Агафон?

Д і о н і с

Де він? Пішов, покинув нас,
Поет чудовий, втрата друзям болісна.

Г е р а к л

Та де ж він?

Д і о н і с

На бенкеті щасливиєнському.

Г е р а к л

А де Ксенокл?

Д і о н і с

А хай він згине, свідок Зевс!

Г е р а к л

Піфангел де?

К с а н т і й

(про себе)

Про мене ж ні словечка він,
Хоч і натер я плечі он як боляче!

Г е р а к л

Чи хлопчиків нема в нас, що трагедії

90 Готують тисячами, язикатіші
За Евріпіда аж на цілу стадію?

Діоніс

Це все лиш пустоцвіти, лиш базікали,
Хор ластівок, в мистецтві партачі лише,
Що зникнуть всі після вистави першої,
Разок лиш намочивши на трагедію.
Хоч як шукай, нема поета справжнього,
Який заговорив би повним голосом.

Геракл

Як повним?

Діоніс

100 Так, щоб гомонів відважно він
Щось отаке нечувано промовисте:
«Ефір — домівка Зевса», «часу крок важкий»,
«Не хтів святині розум присягатися,
Поклявсь облудно сам язик, без розуму».

Геракл

Тобі це до вподоби?

Діоніс

Аж не тямлюся!

Геракл

Та це одно блазенство, сам ти згодишся!

Діоніс

Не влязь в мій розум, свій бо дім у тебе є.

Геракл

Це так погано, що вже далі й нікуди!

Діоніс

Вчи їсти нас!

Ксантій

(до себе)

Про мене ж ні словечка він.

Діоніс

110 То от для чого в цій чудній одежі я
Прийшов, за тебе вбраний, щоб назвав мені
Своїх ти друзів, на усякий випадок,
Яких стрічав ти, як ходив по Кербера.
Всіх пригадай, назви й пекарні, пристані,
Шляхи, криниці, роздоріжжя, селища,
Міста, харчевні, бардачки і заїзди,
Де менш блощиць.

Ксантий

(до себе)

Про мене ж ні словечка він!

Геракл

І ти, нещасний, зважився іти туди?

Діоніс

Ти не переч, а краще розкажи мені,
Яким шляхом найближче до Аїда йти,
Щоб не гарячий надто, й не холодний був.

Геракл

120 Який же, справді, показати шлях тобі?
Один ось від мотузки та ослінчика —
Повіситись.

Діоніс

Кинь, надто він задушливий.

Геракл

Є й інша путь, коротка і вторована —
Крізь ступу.

Діоніс

На цыкуту натякаєш ти?

Геракл

Авжеж.

Діоніс

Холодна, зимна путь, засніжена, —
Тут можна і гомілки відморозити.

Геракл

Путь скору і стрімливу показать тобі?

Діоніс

Так, задля Зевса, з мене ж не швидкий ходок.

Геракл

Доплентайся до Кераміка...

Діоніс

А далі що?

Геракл

130 Та й на високу башту вийди...

Діоніс

Й що зробити?

Геракл

Відтіль дивись на перегони факелів,—
Коли ж довкола залунають вигуки
«Пускай», тоді пускайся й сам.

Діоніс

Куди?

Геракл

Униз.

Діоніс

Це ж так і мозок можна розтрусити весь.
Ні, шлях цей не для мене.

Геракл

А який же ще?

Діоніс

Яким ти сам спускався.

Геракл

О, це довга путь!
Ти спершу вийдеш на велике озеро
Бездонне.

Діоніс

Як я далі переправлюся?

Геракл

За два оболи в невеличкім човнику
140 Старий весляр на той бік повезе тебе.

Діоніс

Ого!

Велику силу мають ті оболи скрізь.
Відкіль вони взялись там?

Геракл

Ще Тесеї привіз.

Гадюк і звірів безліч ти побачиш там
Жахливих.

Діоніс

Не залякуй, не страхай мене!
Ти цим мене не спиниш!

Геракл

Непролазна там
Грязюка далі й сморід, в ній покійники —
Хто чужоземця скривдив подорожнього,
Чи, з хлопчиком пославши, не платив йому,
150 Чи руку зняв на матір, батьку в зуби дав,
Чи клятвою поклявся неправдивою...

Діоніс

І тих, богами свідчуся, туди ж пора,
Хто співанки вивчає у Кінесія,
Або тиради списує у Морсіма.

Геракл

А далі — флейт повіють ніжні подуви,
І дивне сяйво, мов земне, побачиш ти,
І міртові гаї, і юрми радісні,—
Мужчин і женщин, і почуєш сплески...

Діоніс

А хто ж вони?

Г е р а к л
Посвячені в містерії.

К с а н т і й
(до себе)

160 Я ж, далебі, осел при тих містеріях.
Ні, ноші я цієї більш не втримаю.

(Скидає ношу на землю).

Г е р а к л
Вони усе, що треба, пояснять тобі.
Близенько понад їхніми оселями
Дорога йде аж до дверей Плутонових.
Ну, то щасливо, брате!

Д і о н і с
І тебе хай Зевс
Боронить!

(До Ксантія).

Ну, бери-но знову кладь свою.

К с а н т і й
Та я ж і знять її не встиг!

Д і о н і с
Жвавіше, ну!

К с а н т і й
Ой ні, благаю! Краще б ти найняв кого.
З мерців, що оцією йдуть дорогою.

Д і о н і с
А як не стрінем?

К с а н т і й
Я нестиму.

Д і о н і с
Ну, гаразд!

На орхестрі проходить похоронна процесія.

170 Ну, от, якраз і винесли покійника.

(До померлого).

Гей ти, до тебе мовлю я, небіжчику!
Не візьмеш, чоловіче, кладь в Аїд нести?

Покійник

(підводячись)

Важка вона?

Діоніс

Дивись.

Покійник

Даси дві драхми й квит?

Діоніс

А менше ні?

Покійник

(знову лягаючи, до свого проводу)

Гей ви, мерщій несіть мене!

Діоніс

Стривай, чудний, все ж, може, домоворимось!

Покійник

Дві драхми не даси — й не розмовлятиму.

Діоніс

Скинь три оболі.

Покійник

(обурено)

Краще знову житиму.

Покійника несуть далі.

Ксантий

От клятий перебендя! Щоб не каявся ж!
Я понесу!

Діоніс

Хороший, чесний хлопець ти!
180 Ходім до перевозу.

На оркестру виїжджає човен Харона.

Харон

Гоп, причалюймо!

Ксантій

А це що?

Діоніс

Це? Клянуся Зевсом, озеро,
Те, що казав він. Ось і човен бачу я.

Ксантій

А он, клянуся Посейдоном, сам Харон.

Діоніс

Привіт, Харон! Привіт, Харон! Привіт Харон!

Харон

(підпливши на своєму човні)

Кому в місця спочинку від усіх турбот?
Кому в долину Лети, до Ослиних шкур,
Чи на Тенар, до вороння, до Кербера?

Діоніс

Мені.

Харон

Заходь же швидше!

Діоніс

Де причалим?

Близ вороння?

Харон

Лиш задля тебе, свідок Зевс!

190 Заходь.

Діоніс
(до Ксантія)

Гей, хлопче!

Харон
Не візьму раба везти,
Якщо не бивсь за власну шкуру в морі він.

Ксантії
Зевс бачить, був тоді слабий на очі я.

Харон
То оббіжиш тепер навколо озера?

Ксантії
Де дождать вас?

Харон
При Скорботнім камені,
На пристані.

Діоніс
Збагнув ти?

Ксантії
Та усе збагнув.
Що стрів я, бідний, тільки з дому вийшовши!
(Біжить навколо оркестри).

Харон
(до Діоніса)
Сідай на весла.

(До глядачів).

Хто ще їде, йдіть мерщій!
(До Діоніса).

Гей, що ти робиш?

Діоніс
Що роблю? Не інше що,
На весла сів, як сам же ти й сказав мені.

Харон

200 Та сядь-но далі, череваню!

Діоніс

Ну, уже?

Харон

Та руки простягни й тримай.

Діоніс

І це — уже.

Харон

Та не базікай, а упрись ногами в дно
Й греби щосили.

Діоніс

Чи здолаю ж я гребти,
З незвички, ані моря ще не знаючи,
Ні Саламіна?

Харон

Легко це! Почни лише,
І чарівну почувеш пісню ти.

Діоніс

Чию?

Харон

Жаб-лебедів. Чудово!

Діоніс

Дай же знак мені.

Харон

О-го-гоп! О-го-гоп!

Харонів човен вирушає. Діоніс гребе в такт жабиного співу.

Хор жаб

210 Брекекекекс, коакс, коакс!
Брекекекекс, коакс, коакс!
Джерел і багн діти ми,

Мов луни флейт, гімнів клич,
Почнімо в лад пісню своєю дзвонисту.

Коакс, коакс!
Ії Діонісу ми,
Державцю Нісійському,
В болотах співали —
В дні, коли п'яно і шумно,
Глеків справляючи свято,

220 Йде люду юрба до священного гаю.
Брекекекекс, коакс, коакс!

Діоніс

А я собі намуляв зад,
Ой, як болить — коакс, коакс!
Та вам, як видно, байдуже!

Жаби

Брекекекекс, коакс, коакс!

Діоніс

Та пропадять ви з тим коакс!
Самі ви лиш одне коакс!

Жаби

А хоч би й так, дозола ти!
Полюбляють наші співи й музи лірозвучні,
230 Й козлоногий Пан, що на сопілці виграє,
Радий нам і Аполлон з кіфарою своєю,—
То ж для неї у болоті ми плекаємо
Дзвінколунні комиші.
Брекекекекс, коакс, коакс!

Діоніс

Я ж водянкї понатирав
І геть зопрїв у мене зад,
Лише нагнусь — і заgrimить!

Жаби

Брекекекекс, коакс, коакс!

Діоніс

Та годі вам, краківки!
Замовкніть!

Ж а б и

Ще гучніше

Заспіваймо, як бувало
В сяйві сонячної ми днини
Серед рясту ми плигали
І раділи дзвінколунням
Переливчастої пісні;
Як від Зевсової зливи
Ми в глибінь ховались водну
І своїм танком грайливим
Бульки з бризками пускали.
250 Брекекекекс, коакс, коакс!

Д і о н і с

Брекекекекс, коакс, коакс!
Це і я в вас перейняв.

Ж а б и

Дуже прикро це нам чути.

Д і о н і с

А мені ще гірш — на веслах
Від натуги лусну я.

Ж а б и

Брекекекекс, коакс, коакс!

Д і о н і с

Стрекочіть — мені байдуже.

Ж а б и

От і будемо кричати
Цілий день ми без угаву,
260 Поки вистачить горлянок!
Брекекекекс, коакс, коакс!

Д і о н і с

Брекекекекс, коакс, коакс!
Не переквакать вам мене.

Ж а б и

Ну й нас не подолаєш ти!

Діоніс

Овва! Як треба, то горлати
І я тут буду цілий день,
Аж поки не здолаю ваше квакання.
Брекекекекс, коакс, коакс!
Ну, от і вгамував я ваше квакання!

Харон

(до Діоніса)

270 Стривай, стривай, час веслувать до берега.
Плати й виходь.

Діоніс

Ось два оболи, на, візьми!
Гей, Ксантії! Де ти, Ксантії? Ксантії, де ти? Гей!

Ксантії

(здаля)

Агов!

Діоніс

Іди сюди!

Ксантії

Привіт господарю!

Діоніс

Ну, що ти бачив?

Ксантії

Тільки бруд і темряву.

Діоніс

А ти не бачив там клятвopушників
І батьковбивць, як говорив Геракл?

Ксантії

А ти?

Діоніс

(показуючи на глядачів)

Я й зараз бачу, Посейдоном свідчуся!
Ну, що ж тепер робити?

Ксантії

Краще далі йти.
Ми ж зараз там, де звірі дикі водяться,
Як говорив він...

Діоніс

Буде ще він плакати!
280 Це лиш мене лякавши, похвалявся він,—
Мою відвагу знаючи, завидував.
Хвальків таких немає, як Геракл отой!
А я волів би з ким жахливим стрітися,
Щоб подвиг, гідний подорожі, справдити.

Ксантії

Якийсь я гомін чую, Зевсом свідчуся!

Діоніс

(злякано)

Де, де?

Ксантії

Здається, ззаду.

Діоніс

Ну, то ззаду йди!

Ксантії

Ні, спереду, здається.

Діоніс

Ну, то йди вперед!

Ксантії

(приглядається)

Зевс свідок, звіра бачу величезного!

Діоніс

Який він?

Ксантії
Дивовижний! Він міняється,—
290 То бик, то мул, а то немовби жінкою
Став чарівною.

Діоніс

(зрадівши)

Де вона? На неї йду.

Ксантії

Це вже не жінка, стала вже собакою!

Діоніс

(з жахом)

То це Емпуса!

Ксантії

Все обличчя полум'ям
Горить на ній.

Діоніс

Нога у неї мідяна?

Ксантії

Одна, а друга з гною, Посейдоном я
Клянусь!

Діоніс

Куди ж тікати?

Ксантії

А мені куди?

Діоніс

(біжить через оркестру до крісла Діонісового жерця)

Рятуй, мій жрець, і ми з тобою вип'ємо!

Ксантії

Геракле-владче, ми пропали!

Діоніс

Ой, не клич,
Не зви мене цим, чоловіче, іменем!

300 Ну, Діонісе!

Це ще гірше, й так не зви!

Ну, йди вперед! Сюди, сюди, господарю!

А що?

Сміліше! Все на добре вийшло нам,
І можемо, як Гегелох, сказати ми:
«Знов бачу в хвилях після бурі... ласицю!»
Емпуса зникла.

Побожися!

Свідок Зевс!

І ще раз!

Свідчусь Зевсом!

Ще раз!

Свідок Зевс!

Ой, як я, бідний, зблід, її побачивши!

А плащ твій з переляку зовсім рижий став!

Ой, відкіля нам стільки лиха випало!

310 Кого з богів винить в моїй загибелі?
«Ефір — домівку Зевса», «часу крок важкий»?

Ксантії

Агов!

Діоніс

Ну, що там?

Ксантії

Ти не чув хіба?

Діоніс

Та що?

Ксантії

Десь флейти грають.

Діоніс

Справді! Ще й повіяло
Так таємниче смольним духом факелів.
Сховаймося і потайки послухаймо!

Хор містів

(за сценою)

Іакх, о Іакх!

Іакх, о Іакх!

Ксантії

320 Це так і є, господарю. Співають десь
Посвячені, що говорив Геракл про них,—
Іакха, наче Діагор, оспівують.

Діоніс

Оце й мені здається. То найкраще нам
Постоять тихо, й ми про все дізнаємось.

(Відходять убік і ховаються).

ПАРОД

На оркестру входить хор з двадцяти чотирьох містів, у білих одіннях і з факелами в руках.

Перша половина хору

ОДА І

О, Іакх, дорогий трон в вишині ти посідаєш!

Іакх, о Іакх!

Йди до нас, на левади, оболоні —

А також сам поведи нас!

Хай гілля мірт рясноцвітних

330 Твій красять лоб кучерявий.

Тупоти в лад, вибивай такт хороводу,

Що в грайливому русі

Пориває й полонить,

Вабить в ігри чаровійні,

У забави — святобливі,

Співом містів і танками.

Хор танцює з факелами в руках.

Ксантії

Деметри дочко славна і шанована!

Але й принадно ж пахне поросятина!

Діоніс

Сиди вже нишком, то й ковбаску матимеш!

Друга половина хору

АНТОДА І

340 Хай горить смолоскіп твій, потрясай ним
пломенисто!

Як в комедії висміють трохи його
на старинних святах Діоніса.
Ім усім я велю, ще й удруге велю,
ще й утрете усім я велю їм —
370 Відступіться від нашого кола! А ви —
опівнічних пісень починайте,
Хороводи і танці веселі ведіть,
як належить на святі врочистім!

Перша половина хору

ОДА II

Ходім тепер сміливо
На луки й оболоні,
Топчімо трави й квіти!
Жартуйте всі,
Гуляйте, веселіться,
Напóстували досить!

Друга половина хору

АНТОДА II

Піснями і танками
Богиню-рятівницю
Вславляймо урочисто!
380 Наш край вона
Навік обороняє
На злість Форікіону!
Обидва хори танцюють.

Провідця другої половини хору

А тепер іще іншої пісні заводь,
ряснощедру царицю Деметру,
Що плодами землі обдаровує нас,
у піснях божественних прославе!

Перша половина хору

ОДА III

Деметро, таїн пресвятих
Владичице, прийди до нас,
Свій хоровод охороняй,
Щоб без турбот ми цілий день
Гуляли й веселились!

Друга половина хору

АНТОДА III

Удосталь жартів нам дозволь
390 І вдосталь поважніших слів,
Щоб нагулявшись досхочу́,
Як в свято личить, ми могли
Здобуть вінки звияги!

Обидва хори танцюють.

Провідця хору містів

Анумо!

І бога юного сюди

співом закликайте!

Нехай радіє з нами він

у танку веселім!

Перша половина хору

Іахх преславний, святкувань веселих
Найбільша радосте, у храм богині
Нас проведи!

400 І покажи, як легко ти

Проходиш путь далеку!

Іахх, о танколюбче, проведи мене!

Друга половина хору

Заради простоти й заради жарту
Узввся ти в сандалії подерті,
В лахміття вбравсь,
Щоб безоглядно ми могли
Гуляти й веселитись!
Іахх, о танколюбче, проведи мене!

Обидві частини хору

Я на дівча гарненьке оглянувсь,
410 Що в танцях поряд весело стрибало,
Коли дивлюсь —
А в неї перса крізь хітон
Роздертий виглядають.
Іахх, о танколюбче, проведи мене!

Ксантії

Де всі — і я там, і мені ж бо хочеться
Гуляти й веселитись.

Діоніс

І мені також!

Обидва пристають до хору.

Провідця першої половини хору

Як хоче, пожартуймо

Гуртом із Архедема!

Сім років мавши, ще не знав він родичів,

А нині порядкує

420 Там, наверху, між мертвих,

І перший став у злиднів і безпутників.

Провідця другої половини хору

Я чую, як в могилі

Клісфенів син волосся

Вищипує із заду, щоки дряпає,

Колотиться, зігнувшись,

І зойкає, й коханця

Себіна кличе з дема Анафлістського.

Провідця хору містів

А Каллій Гіппоблудів,

В левину вбраний шкуру,

430 Морські бої вже розпочав із дівкою.

Діоніс

(виходить наперед)

Ви б не могли сказати,

Де тут Плутон домує?

З країв далеких щойно ми прийшли сюди.

Провідця хору містів

Не йди нікуди далі

І вдруге не запитуй,

А знай — стоїш при дверях ти Плутонових.

Діоніс

(до Ксантія)

Бери вантаж, хлопчино!

Ксантії

А це вже що за штука?

Повзуть дрібненькі з вантажа корінфяни.

Провідця хору містів

440 Рушайте
В уквітчаний богині гай, в її священне коло,
І свято, любе всім богам, радісно святкуйте!
Жінки й дівчата в хоровод хай ідуть зі мною
У сяйві факелів всю ніч славити богиню!

ОДА IV

Перша половина хору

Ходім на луки росяні,
Де рози розцвіли,
450 За стародавнім звичаєм,
Почнімо хоровод, —
Із Мойрами прихильними
Радіймо щиро й ми!

АНТОДА IV

Друга половина хору

Для нас лиш сяє сонечко,
І світлий день — для нас!
Одні лиш ми, посвячені,
Побожну знаєм путь, —
Привітні і з чужинцями,
І з нашими людьми.

ЕПІСОДИЙ ПЕРШИЙ

Діоніс і Ксантій підходять до брами Плутонового палацу.

Діоніс

(до Ксантія)

460 Ну, як же бути? Як у двері стукати?
Як між мерцями стукати заведено?

Ксантій

А ти не думай довго, а дверима двинь, —
Ти ж, мов Геракл — і мужністю й потужністю.

Діоніс

(стукає)

Гей, хлопче!

Е а к за дверима.

Хто там стукав?

Діоніс

Я, силач Геракл.

Е а к вийшов.

Ах, ти нахабо, погань ти, безстиднику!
Мерзота, мерзосвітник, наймерзенніший!
Це ж ти у нас собаку викрав, Кербера, —
Схопив, душив, набив і поволік кудись!
470 А я ж його стеріг так! Ну, стривай тепер!
То ж невблаганні чорні скелі Стіксові
І Ахеронта бескиди скривавлені
Тебе не пустять. Люті пси Кокітові
І сто голів Єхідни шматуватимуть
Твою утробу і легені начисто
Тартеська з'їсть мурена. А нирки твої
З кишками у залитім кров'ю череві
Тітраські пожеруть Горгони з жадністю.
По них швидкими побіжу я кроками.

(Зникає).

Ксантії

(до Діоніса)

Ти що там?

Діоніс

Обкалявся! Призивай богів!

Ксантії

480 Чи не смішний страхополох! Вставай мерщій,
Щоб хто сторонній не побачив.

Діоніс

Сил нема!

До серця мокру губку приклади мені.

Ксантії

Візьми ось.

Діоніс

Де ж вона?

Ксантії

О золоті боги!

Та де ж у тебе серце?

Діоніс

Із перéстраху,

Мабуть, на дні у животі сховалося.

Ксантії

З богів і смертних боягуз останній ти!

Діоніс

Я? Боягуз? Та попросив же губки я?

Чи інший хто б насмівився!

Ксантії

Та де йому!

Діоніс

Та боягуз лежав би й досі нюхав би,

490 А я ж устав, та ще крім того й витерся.

Ксантії

От мужність, Посейдон!

Діоніс

А якже, свідок Зевс!

Хіба ти не злякався грому слів його

І тих загроз?

Ксантії

І не подумав, свідок Зевс!

Діоніс

То йди вперед, якщо такий відважний ти,

І в мене обернись — візьми цю палицю

Й левину шкіру, як такий безстрашний ти,

А я, на зміну, буду носієм твоім.

Міняються вбранням.

Ксантії

А що ж, давай! Чому ж би й не послухати.

Ну, подивися на Геракло-Ксантія, —
500 Чи схожий він на тебе і відвагою!

Діоніс

Зевс бачить, справжній ти з Меліти шибеник!
Іди вперед, я з вантажем управляюся.

З дверей Плутонової оселі виходить служниця Персефони.

Служниця

(до Ксантія, вважаючи його за Геракла)

Прийшов, Геракле, любий? Ну, заходь сюди!
Богиня, як про твій прихід дізналася,
То замісила тісто, два-три горщики
Бобів зварила, ще й бика засмажила,
Спекла коржі і пироги. Заходь мерщій!

Ксантії

От дякую, красуне!

Служниця

Фебом свідчуся,

Не підеш ти голодний. Вже й пташатина
510 І ласощі всілякі наготовані,
І найсолодші вина поналивано.
Ходім зі мною!

Ксантії

(невпевнено)

Зараз.

Служниця

Ще й хизується!

Та не пущу тебе я. Є для тебе там
Флейтистка молоденька й танцівниці дві
Чи три.

Ксантії

Та що ти кажеш! Танцівниці є?

Служниця

Гарнесенькі і щойно попідбривані.

Заходь же швидше, — кухар рибу в'ялену
Вже зняв з копильні, і на стіл накрито вже.

Ксантії

520 Ну, то спочатку ти до танцівниць піди,
І скажеш їм, що зараз же і я прийду.

Служниця

(відходить)

Ну, хлопче, йди за мною з вантажем своїм.

Діоніс

Та постривай! Невже всерйоз приймаєш ти,
Що жартома я за Геракла вбрав тебе?
Не строй із себе дурника, мій Ксантію,
А знов бери на плечі і неси вантаж!

Ксантії

Та що це справді? Відібрати хочеш ти,
Що сам же й дав?

Діоніс

Не хочу, а беру уже.
Скидай вбрання!

Ксантії

(до глядачів)

До вас я, — будьте свідками! —
І до богів звертаюсь.

Діоніс

До яких богів?

530 Та це ж безглуздо й смішно — сподіватися,
Щоб раб і смертний та й Алкмени сином став!

Ксантії

Ну, добре, забирай вже. Тільки матимеш
Ти ще в мені потребу, як призволить бог!

Міняються вбранням.

ОДА

Перша половина хору
Видно, спритна це людина,
І досвідчена й розумна,
І в бувальцях побував.
Певна річ — крутитись ловко,
Щоб сухим з води вилазить —
Краще, ніж стоять незмінно
Істуканом розписним.
Вміти всюди обернутись,
Примоститись вигідніш, —
540 Це такої знак людини,
Як відомий Ферамен!

Діоніс

Ну, а це було б не смішно,
Якби Ксантій, раб, розлігшись
На мілетських килимах,
Цілував би танцівницю,
Ще й посудини просив би!
Я ж на це дивився б мовчки
Та хапався за стручок!
Ну, а він, до всього здатний,
Кулаком би розмахнувся,
І ряди зубів передніх
Зразу б висадив мені!

ЕПІСОДИЙ ДРУГИЙ

Вибігає перша шинкарка.

Перша шинкарка

550 Сюди, Платано, швидше! Тут мерзотник той,
Що вдерсь недавно до харчевні нашої
І зжер шістнадцять хлібів!

Платана

(друга шинкарка)

Це він і є!

Свідок Зевс, це він,

Ксантії

(до себе)

Комусь погано прийдеться!

Перша шинкарка

Та двадцять порцій м'яса з'їв вареного
По півобола!

Ксантії

Ой, перепаде комусь!

Перша шинкарка

Ще й часнику без ліку!

Діоніс

Жінко, брешеш ти!

Не знать, що мелеш!

Перша шинкарка

Думав, як у чоботи

Високі взувсь, то годі вже й пізнати тебе!
Та ба! Про солонину не згадала я!

Платана

560 Ще й свіжий сир, клянуся Зевсом, був!
Він з кошиками разом поковтав його!

Перша шинкарка

Коли ж від нього грошей зажадала я, —
Як визвірився він, та як заग्रимає!

Ксантії

Так, це його рук діло, — він усе такий!

Перша шинкарка

Меч вихопив, — ну, зовсім збожеволів він!

Платана

О боги, от нещастя!

Перша шинкарка

З переляку ми

Аж на саме горище заховалися.

П л а т а н а

А він утік з мішками і матрацами.

К с а н т і й

І це його рук діло.

П е р ш а ш и н к а р к а

(до Платани)

Що ж робити нам?

Іди, поклич Клеона, оборонця нашого.

П л а т а н а

(до першої шинкарки)

570 А ти, як стрінеш, то кликни Гіпербола!
От ми його намнемо!

П е р ш а ш и н к а р к а

(до Діоніса)

Пелько проклята!

О, залюбки я потрощила б каменем
Ті ікла, що пожерли все добро мое!

К с а н т і й

А я тебе в провалля з кручі скинув би.

П л а т а н а

А я б серпом ту глотку перерізала,
Яка все м'ясо й потрухи поглинула.

П е р ш а ш и н к а р к а

Піду я по Клеона, ще сьогодні він
Все витрусить у тебе й відбере назад!

(Обидві вибігають).

Д і о н і с

Щоб я пропав, як не люблю я Ксантія!

К с а н т і й

580 Е, знаю, знаю! Краще кинь ці хитрощі!
Не буду я Гераклом!

Діоніс

Любий Ксантию,

Не зарікайся!

Ксантий

Як же можна стать мені
Алкмени сином — адже раб і смертний я?

Діоніс

Та бачу, бачу — сердишся, і є чого!
Хоч бий мене, не буду я перечити.
Якщо ж я й далі одіж одбиратиму,
Хай з коренем і сам я, й жінка, й дітоньки
І гнилоокий Архедем — загинемо!

Ксантий

Ну, якщо так, я згоден, — вірю клятві я!

(Знову переодягаються).

АНТОДА

Друга половина хору

590 От і знову ти вдягнувся
В те вбрання, що мав раніше!
Отже справа вже твоя —
Помолодшать, стати гордим
І сердито поглядати,
Пам'ятаючи, що знову
Вигляд бога ти прийняв!
А як будеш боягузом,
Чи якусь дурницю втнеш,
Знов на плечі доведеться
Весь вантаж тобі узять.

Ксантий

Радите не зле ви, друзі,
Тільки й сам я потрапляю
Над усім поміркувать!
Пощастить йому хоч трохи —
600 Знаю добре, знов у мене
Схоче все він одібрати.
Та держатимусь і я:

Буду мужній, і відважний,
І жалкий, мов кропива.
Та й пора вже, — шум і гомін
За дверима чую я!

ЕПІСОДИЙ ТРЕТІЙ

Е а к

(вбігає з трьома вартовими)

В'яжіть-бо швидше злодія собачого!
На суд його!

Діоніс

(до себе)

Комусь погано прийдеться.

Ксантій

(в одежі Геракла)

Гей, не підходь! Під три чорти!

Е а к

Як, битися?

Гей, Скеблій! Гей, Дітіл, Пардок! Та де ви там?
Мерщій сюди! Та дайте-но, як слід, йому!

Діоніс

610 Чи не нахаба, справді? Лізе битися,
А сам же вкрав чуже він.

Е а к

Це нечувано!

Діоніс

Страшне зухвальство!

Ксантій

Зевсом присягаюся!

Готов я вмерти, як сюди приходив я,
Чи вкрав хоч волосинку із добра твого!
Давай, домовимося по-хорошому.

(Показує на Діоніса).

Візьми на допит ось цього слугу мого, —
Як буду винний, то ве́ди на смерть мене!

Е а к

Та як допитувати?

К с а н т і й

Всяким способом!

620 Підвішуй до драбини, бий, бичем шмагай,
Дери, крути суглоби, в ніздрі оцет лий,
На груди цегли накладай, що хоч роби,
Лиш цибулинням, пи́рієм не бий його.

Е а к

Розумна мова! А якщо раба твого
Я покалічу, грішми я сплачу тобі.

К с а н т і й

Не треба грошей! Можеш так допитувать.

Е а к

Я тут почну, — хай правду в вічі скаже він.

(До Діоніса).

Скидай жвав́іш поклажу, та дивись мені:
Щоб не збрехав ні слова!

Д і о н і с

Заявляю вам —

630 Не смій мене торкатися, безсмертний я!
А ні, то сам себе винуй!

Е а к

Що кажеш ти?

Д і о н і с

Що Діоніс я, Зевса я безсмертний син,
А це — мій раб.

Е а к

(до Ксантія)

Ти чуєш?

Ксантії

Чую добре я.
Але тим більше треба відшмагати його, —
Якщо він бог, то болю не відчує він.

Діоніс

Але ж і сам ти богом називав себе.
Чому ж зі мною і тобі не всипати?

Ксантії

Це справедливо. То ж того із нас обох,
Хто перший заволає чи стогнатиме
Від мук, за бога не вважай безсмертного.

Еак

640 Ну, що й казати, чоловік достойний ти,
І любиш справедливість. Роздягайтесь-но!

(Ксантії і Діоніс роздягаються).

Ксантії

То як почнеш ти справедливий допит нам?

Еак

А просто — битиму по черзі.

Ксантії

Правильно.
Дивися ж, навіть і не ворухнуся я.

Еак

(Б'є Ксантію батою)

Ну, як я вдарив?

Ксантії

І не чув я, свідок Зевс!

Еак

Тепер його ударю.

(Б'є Діоніса).

Діоніс

Ну, коли ж ти там?

Е а к

Та я ж ударив.

Діоніс

А мені й не чхнулося!

Е а к

Не знаю. Ну, то знову за того візьмусь.

(Б'є Ксантия).

Ксантий

Чого ж загаявсь? От так так!

Е а к

Що от так так?

650 Чи не болить?

Ксантий

Ні, свідок Зевс! Я згадую,
Коли це в Діомеях був Гераклів день.

Е а к

От муж побожний! Перейду до того знов.

(Б'є Діоніса).

Діоніс

Ай-ай!

Е а к

Чого ти?

Діоніс

Он я бачу вершників.

Е а к

Чого ж ти плачеш?

Діоніс

Та нюхнув цибулі я.

Е а к

То не бере нітрохи?

Діоніс

Хоч би стілечки!

Е а к

Як так, то доведеться знов до того йти.

(Б'є Ксантія).

Ксантії

Ой-ой!

Е а к

Чого ти?

Ксантії

Ой, занозу витягни.

Е а к

Оце так справа! Повернись до того знов.

Діоніс

О Аполлон, владарю Дельф і Делоса!

Ксантії

(до Еака)

660 Він застогнав. Не чув ти?

Діоніс

І не думав я!

Я тільки ямби Гіппонакта згадував.

Ксантії

(до Еака)

Нічого так не вдієш! В бік, під ребра бий!

Е а к

Так, свідок Зевс! Ну, підставляй-но черево!

Діоніс

О, Посейдон...

Ксантії

Знов стогне він!

Діоніс

Владарю скель
Егейських і безодні моря сивого!

Е а к

670 Деметрою клянуся, не збагну ніяк,
Хто ж бог із вас? Ну, та заходьте разом вже!
Нехай же сам господар з Ферсефотою
Розсудить вас, — обидва ж божества вони.

Діоніс

Це — діло! Та було б тобі подумати
Про це раніше, ніж на муки брав мене.

(Заходить в будинок до Плутона).

ПАРАБАСА

ОДА

Перша половина хору

Музо, в священний вступи хоровод,
в наших співах відчуй насолоду!

Глянь на ці юрби численні, — багато

Мудрих між ними сидить.

Всі Клеопонта гідніші, в чиїх балакливих устах

680 Щебетом нудно докучним

Ластівка скиглить фракійська

Варварську пісню свою.

Жалібно стогне, як той соловей, —

Клеопонту загибель,

Хоч би й порівну лягли жеребки...

ЕПІРРЕМА

Провідця першої половини хору

Хор священний має місту раду щирю подавать

І навчати на корисне. Отже перша рада вам —

Громадян в правах зрівняйте, відженіть усякий
страх.

690 А як схибив хто й потрапив в пастку Фрініха коли,
Всіх, кажу я, хто спіткнувся, треба виправдати нам

І провини їх колишні дарувати нині всім,

Щоб безправним у державі вже ніхто у нас не був.

Це ж одна ганьба! Хто бився тільки раз в морським
бою,

Той стає у нас платейцем, справжнім паном із раба!
Та осуджувать цього ми не збирались, навпаки,
Вас ми хвалим,— це єдине, що з умом зробили ви.
Тільки й тим, хто поряд з вами у морських бував
боях,
Як і їх батьки хоробрі, хто й по крові рідний вам,
Слід єдиний гріх пробачить,— щиро просять вас
вони.

700 То ж не гнівайтесь надалі, бо з природи мудрі ви!
Всім, хто ходить разом з нами бити в морі ворогів,
Повернімо громадянство й їх, як рідних, обнімім!
А як з гордістю й пихою ми одвернемось од них
В час, коли вітчизна тоне в вирі лиха і біди,—
То упевнимось пізніше, що розмислюємо зле.

АНТОДА

Друга половина хору

От, коли здатен я долю лиху
розпізнати у вдачі людини,
Вже не потягне ця мавпа марудна,
Коротконогий Кліген,
710 Банщик огидний, золистого лугу і мила владар,
З мулом замісто селітри
Та вапняком кімолійським,—
Довго не витягне він.
Тим-то він миру не хоче тепер і без кия не ходить,
Щоб не обчистили п'яним його.

АНТЕПІРРЕМА

Провідця другої половини хору
Нам здавалося частенько, що тутешніх громадян
І достойних, і поганих, наше місто цінить так,
720 Як монету старовинну і карбованець новий.
Адже грошей повноцінних, не підроблених ніяк,
Найпевнішої карбівки, щонайкращої з усіх,
Найдобрішої проби, перевіреної скрізь —
І по всій Елладі нашій і по варварських краях —
В обіг ми не випускаєм, лиш погані мідяки,
Щонайгіршої карбівки, наспіх вибиті сям-так.
От розсудливих, статечних, благородних громадян,
Доброчесних, справедливих, доброзичливих людей,

Що зросли в палестрах, хорах, і до муз прихильні
всі,
730 Тих ми гудимо, а іншим,— мідним, рижим чужакам,
Поміж гіршими найгіршим перевагу даємо,
Тим, хто вискочив останнім, і кого недавно ще
Навіть за козлів жертовних наше місто не взяло б.
Хоч тепер ви, нерозумні, ваші звичаї змініть
І на здатних знову здайтесь! Якщо піде все на лад,
Похвала вам, а не вдасться, то розумний скаже так:
«Як з міцного дуба впасти, то не жаль і дуба дати!»

ЕПІСОДИЙ ЧЕТВЕРТИЙ

Е а к і К с а н т і й виходять з Плутонових дверей.

Е а к

Клянуся Зевсом, вдачі благородної
Господар твій!

К с а н т і й

Чому й не благородної!

740 Йому б лише пиячить та дівок хапать!

Е а к

Це ж просто дивно, як він не побив тебе,
Коли ти, раб, назвав себе господарем.

К с а н т і й

Ну, знав би він у мене!

Е а к

Це, як справжній раб,
Сказав ти. Я і сам люблю ці витівки.

К с а н т і й

Ти любиш це?

Е а к

Щасливий аж до неба я,
Коли я нишком вилаю господаря.

К с а н т і й

А не бурчиш, як прочухана з'ївши, ти
Біжиш у двері?

Е а к

До вподоби й це мені.

К с а н т і й

А скрізь совати носа?

Е а к

Й це не зле, клянусь!

К с а н т і й

750 О, рідний Зевс! А балачки підслухувать
Хазяйські?

Е а к

Це люблю аж до нестями я!

К с а н т і й

І далі їх виносити?

Е а к

А чом би й ні?

Це ж все одно, що перебути з дівкою.

К с а н т і й

Феб Аполлон! То руку простягни мені,
Цілуй мене, й тебе поцілувати дай!
Та задля Зевса, нам в побоях спільного,
Скажи, що там за галас, що за крик такий
У домі?

Е а к

Евріпід з Есхілом лаються.

К с а н т і й

Невже?

Е а к

Діла, діла великі діються
760 Серед мерців, зчинився цілий заколот!

К с а н т і й

Чого ж це так?

Е а к

Закон бо давній діє тут
Для всіх мистецтв високих і шанованих —

Хто інших перевищує умілістю,
Той харчування в Пританеї матиме
І трон з Плутоном поруч...

Ксантий

Зрозуміло все!

Еак

А інший, дужчий у мистецтві з'явиться,
То перший має місцем поступитися.

Ксантий

Ну, і чого ж Есхіла це стривожило?

Еак

Віддавна посідав він трон трагедії,
770 Як найславетніший митець.

Ксантий

А зараз хто?

Еак

Коли зійшов під землю Евріпід, зібрав
Усіх він торбохватів та грабіжників,
Усіх бандитів, батьковбивць та зломщиків,
А їх в Аїді сила. Ті, наслухавшись
Його крутні, софізмів, хитромудрощів,
Сказались і поетом кращим визнали.
А загордівши, став він домагатися
Есхілового трону.

Ксантий

Ну, й побитий був?

Еак

Ні, свідок Зевс! Народ з великим галасом
780 Став вимагати суду, хто майстерніший.

Ксантий

Ото мерзота!

Еак

Галас аж до неба знявся!

Ксантії

І що ж, в Есхіла не знайшлось захисників?

Еак

Людей порядних мало й на землі, і тут!

Ксантії

Ну, а Плутон, що думає він діяти?

Еак

Змагання й суд звелів улаштувати він,
Щоб їх мистецтво оцінити.

Ксантії

Чом тоді

За трон цей і Софокл не йде змагатися?

Еак

790 Не хоче, Зевсом свідчусь! Як зійшов в Аїд,
Поцілував Есхіла й руку дав йому,
А той на троні поряд посадив його.
Тепер і він гадає, Клідемід, казав,
Зайняти чергу. Пощастить Есхілові,
То він не зрушить з місця, а як ні, тоді
Сам з Евріпідом вийде на змагання він.

Ксантії

Коли ж це буде?

Еак

Дуже скоро, свідок Зевс!

От, саме тут ця дивина відбудеться —
На терезах мистецтво будуть важити.

Ксантії

На безмін візьмуть, мов ягня, трагедію?

Еак

800 Мірила слів, косинці й локті винесуть,
Квадратні форми...

Ксантії

Цеглу вироблятимуть?

Е а к

І важелі, і клиннйя. Евріпід казав,
Що по словечку розбере трагедії.

К с а н т і й

Есхіл, гадаю, дуже цим розгніваний.

Е а к

Як бик, він глянув, лобом в землю вставившись.

К с а н т і й

А хто ж суддя?

Е а к

Та вже було мороки з цим!
Людей розумних небагато знайдете,
Та ще й афінян кликать не хотів Есхіл.

К с а н т і й

Не марно ж їх вважає він за злодіїв.

Е а к

А інші всі не тямлять у поезії
810 Нічого. Отже до твого господаря
Звернулися,— він у мистецтві знається.
Зайдім до мене! Як пани посваряться,
То нам напевне доведеться плакати.

Е а к і К с а н т і й заходять у двері Плутонового дому.

ОДА

Перша половина хору

Жовцю жакливого гніву поет закипить громоносний,
Щойно свого красномовця-суперника вгледить, що
зуби

Точить на нього, і в люті безтямній очима

Він поводити почне.

В блиску шоломів слова конегриві злетяться до бою,
Стружки тонкої різби попливуть у словесного
майстра,

820 Тільки б од збройнокомонних відбитись атак
гострослова,

Від гучних його промов.
Гриви густої до пліч розкуйовдивши кучми патлаті,
Зсунувши брови грізні, зареве і вергати почне він
Хрип цвяхозбиваних речень, мов вітер, що снасті
і дошки

Рве з хисткого корабля.
Потім словес балакливий митець і дошкульний
цінитель,
Свій розпустивши язик і заздру узду закусивши,
Плетивом дотепів речення пишні здолає,
Щоб легенів не трудить.

ЕПІСОДИ П'ЯТИ

Завзято сперечаючись, входять Есхіл і Евріпід, з ними
Діоніс

Евріпід

830 Не умовляй же, трону не зречуся я!
Кажу ж, за нього дужчий я в майстерності.

Діоніс

Чого ж мовчиш, Есхіле? Чув, що каже він?

Евріпід

Спочатку задається, — так же само нас
Морочив він, звичайно, і в трагедіях.

Діоніс

Не будь же й ти зарозумілим, друже мій!

Евріпід

Його я добре знаю, розкусив давно, —
Співець він дикунів самозакоханий,
Що ні вгнуздать, ні зачинити уст його,
Ні переговорить вельбучномовного.

Есхіл

840 Чи й справді так, богині плід городньої?
І ти посмів це, теревенів майстре ти,
Ганчірнику ти, лахманів зшивателю?
Попам'ятаєш ти!

Діоніс

Есхіле, годі-бо!

Та не розпалюй в серці гнівне полум'я!

Есхіл

Ні, спершу хочу остаточно викрити
Цього калік поета! Й чим пишається?

Діоніс

Ягня, ягня нам чорне приведіть мерщій!
От-от страшенна буря починається!

Есхіл

850 Це ж ти і критські співомовки винайшов,
І кровозмісні шлюби у мистецтво ввів!

Діоніс

Стривай, Есхіле високоповажаний!
Ти ж, бідний Евріпіді, утікай чимдуж
Від бурі й граду, якщо в тебе розум є,
Щоб він, важким пустивши в скроню реченням,
Не розтрошив би разом з нею й «Телефа».
А ти, Есхіле, не гнівись, а лагідно
Доводь і слухай доводів,— не личить-бо
Поетам лаятися, мов перекупки.
А то тріщиш, як на вогні дубовий пень!

Евріпід

860 Я не зречусь, готов кусати перший я,
А схоче — хай розпочинає він кусать
Мій вірш, і співи, й жили у трагедії,
Мого «Еола» і «Пелея», свідок Зевс,
І «Мелеагра» і, звичайно, «Телефа».

Діоніс

Скажи, Есхіле, з чого хтів би ти почать?

Есхіл

Волів би тут я зовсім не змагатися —
У нас нерівна боротьба.

Діоніс

Чому це так?

Есхіл

Не умирала-бо моя поезія,
Його ж з ним разом вмерла, й зараз тут вона.
870 Якщо ж ти хочеш, то готов почати я.

Діоніс

Нехай вогню і ладану внесуть сюди,—
Перед змаганням хочу помолитися,
Щоб мудрим був і справедливим присуд мій.
Ви ж Муз прославете співами похвальними!

Хор

Зевсових дев'ять незайманих дочок,
Музи божисті! Тонкі і розумні ви бачите мислі.
Цих словотворців натхненних, коли
в сперечанні завзятім
З зброєю слів хитромудрих вони
на двобій виступають.
Музи, прийдіть і погляньте на силу
880 Уст, що творять ваговиті слова,
Тонші від стружки виткої.
Спору великого мудрих рішуча настала година.

Діоніс

(до Есхіла й Евріпіда)

Моліться й ви обидва перед іспитом.

Есхіл

(урочисто)

Деметро-мати, що плекала розум мій,
Твоїх містерій бути гідним дай мені!

Діоніс

(до Евріпіда)

Готуйся й ти свій фіміам курить.

Евріпід

Гаразд!

Та буду іншим я богам молитися.

Діоніс

890 Нові є в тебе, іншої карбівки?

Евріпід

Так.

Діоніс

То йди, цим особливим помолись богам.

Евріпід

Ефіре, хліб мій, важіль язика мого
І ніздрів нюх чутливий! Поможі мені
Того, з ким я змагаюсь, осоромити!

АГОН

ОДА

Перша половина хору

От і ми прийшли послухать,
Як поважні, мудрі люди
За поезії та співи

Йдуть у похід бойовий.
У обох язик лютує
І серця відваги повні,

Думка світла і швидка.

900 Можна сміло сподіватись,
Що тонке, різьблене слово
Скаже з розумом один.
Другий, вирвавши з корінням
Речень гай,
Так їх кине, що лиш гомін
Перегонами піде.

Хор танцює.

Провідця хору

То починайте вже мерщій! Лиш говоріть дотепно,
Щоб не повторював один того, що скаже інший.

ЕПІРРЕМА

Евріпід

Отож про себе самого і про моє мистецтво
Я вам пізніше розповім, лиш доведу спочатку

910 Що він — дурисвіт і хвалько, і глядачам дурненьким,
Що вирости на Фрініху, лиш голови морочив.
От виведе він одного Ахілла чи Ніобу,
Посадить їх, закутавши, й обличчя не покаже —
Ляльки трагічні! А вони й не писнуть ані слова.

Діоніс

Це точно, свідок Зевс!

Евріпід

А хор підряд чотири пісні
Із тупотом пробубонить, вони ж усе — ні слова.

Діоніс

Мені ж мовчання їх не менш подобалось, ніж гомін
Теперішніх балакунів.

Евріпід

Дурний ти був, та й годі,—
Повір мені!

Діоніс

Та, мабуть, так. Навіщо ж він робив це?

Евріпід

920 Це туману він напускав, щоб ждав глядач покірно,
Поки Ніоба звук подасть. Так вся й минає драма.

Діоніс

Ах, він, безсовісний! Не раз так і мене дурив він.

(До Есхіла).

Чого ж ти дмешся і сопеш?

Евріпід

Бо дошкуляє правда.
От поки щось там бовкнуть, вже дійшло й до
половини
Вистави. Кільканадцять ще додасть він слів бичачих
З хвостами, з гривами — страшні опудала в городі!
Глядач не розуміє їх!

Есхіл

Ой горе!

Діоніс

Та мовчи вже!

Евріпід

Не скаже й слова ясно він.

Діоніс

(до Есхіла)

Не скрегочи зубами!

Евріпід

А все Скамандри та вали, та на щитах дзвонистих
Орли-грифони мідяні, біг речень крутокінних,—
930 Не так-то й легко їх збагнуть!

Діоніс

Клянусь богами, часто
Ночами довгими не міг і я склепити очі,
Все думаючи, що за птах — твій рижий конепівень?

Есхіл

Ну, й неук же! Це знак такий на кораблях писали.

Діоніс

А я гадав, що птах отой — син Філоксена, Ерікс.

Евріпід

Невже це треба й півня нам виводити на сцену?

Есхіл

А ти, ненавидний богам, кого на кін виводиш?

Евріпід

Не конепівнів, свідок Зевс, не ланкозерогів,
Як ти, і як мідійці їх малюють на завісах!
Коли від тебе я прийняв трагедії мистецтво,
940 Розпухле від вельбучних слів та речень гордопишних.
Зсушив я спершу тіло їй, огрядності позбавив,
На білі звівши буряки, прогулянки та співи,
З балаканини дав навар, настояний на книгах,
Монодіями годував з Кенісофонтом всуміш.
Не мимрив що попало я, не змішував до купи,

А з першим виходом герой пояснював спочатку
Рід драми.

Діоніс

Краще це, аніж твого б шукав він роду!

Евріпід

По перших же словах ніхто без діла не лишався,
А говорили в мене всі — і дівчина і жінка,
950 І пан і раб його, й стара бабуся...

Есхіл

Чи не годен

Ти смерті за зухвальство це?

Евріпід

Ні, Аполлоном свідчусь!

Робив це для народу я.

Діоніс

Ну, це облишмо, друже!
Твої прогулянки в цей бік були не дуже вдалі.

Евріпід

А ще їх я балакати навчив...

Есхіл

Це й я підтверджу.
Та краще лопнув би ти сам, аніж такого вчити!

Евріпід

Я вчив до віршів прикладать лінійки й кутоміри,
Дивитись, думать, розуміть, кохати, удавати,
Підозрювати, міркувать про все...

Есхіл

Це й я підтверджу.

Евріпід

Звичайні справи в драму ввів, все, чим живемо
й дишем,
960 Щоб кожен перевірить міг. І, все збагнувши, кожен
Міг викриє помилки мої. Та я й не вихвалявся,

Діоніс

Годен смерті,— нема що й питати!

Есхіл

А тепер подивися, якими колись
ти у спадок прийняв їх од мене,—
Благородні, плечисті були, кремезні,
не боялись державної служби,
Не тинялись без діла, мов блазні якісь,
на теперішніх пройд не скидались,
А відвагою дихали, вістрям списів
та шоломами з білим султаном,
Наголінників бронєю, лат і шитів,
семи буйволів дужою міццю.

Евріпід

Насувається лихо! Мене він уб'є
брязкотінням іржавих шоломів!

Діоніс

(до Есхіла)

Розкажи-бо нам, що ти робив,
щоб людей благородства навчити?
1020 Говори ж бо, Есхіле, відкинувши гнів
і свою гордовитість уперту.

Есхіл

Духом мужнім я пройняту драму створив.

Діоніс

Та яку ж бо це?

Есхіл

«Семеро в Фівах».
Хто б не бачив її, бойової жаги
і відваги увесь набирався.

Діоніс

Ну, оце ти якраз і недобре вчинив,
бо одні лиш фіванці у тебе
Хоробріші за всіх і сильніші в бою.
От і маєш тепер по заслугі!

Есхіл

Ви так само себе гартувати могли б,
та цього ж ви не прагнули зовсім.
Ще трагедію «Перси» поставив я вам,
громадян наставляючи наших
Перемоги над ворогом завжди жадать,—
я прекрасний оспівував подвиг!

Діоніс

Невимовно радів я, почувши тоді
вже померлого Дарія голос;
Потім вийшов і хор, і руками сплеснув,
і почав голосити «Ой, леле!»

Есхіл

1030 От про це віщувати й повинен поет!
Подивися уважно спочатку,
Чим народів завжди корисні були
благородні душею поети.
Нас Орфей таємничих обрядів навчив
і убивства звелів уникати;
Лікування хвороб, віщування Мусей показав;
Гесіод — землеробство,
І збирання врожаю, і оранку й сів описав.
А Гомер богорівний
Чим же славу й пошану здобув, як не тим,
що корисної справи навчив нас —
Збройних подвигів, доблесті й честі в бою?

Діоніс

А проте Пантаклей дурнуватий
Не навчився і в нього! Недавно, коли
в урочистому йшов він поході,
То спочатку шолом надягнув на чоло,
а тоді став султана чіпляти.

Есхіл

Але й доблесних можна багато назвать,—
ось, наприклад, героя Ламаха!
1040 За Гомером услід, став і я малювать
добродесні і доблесні вчинки,
І Патроклів, і Тевкрів, левиних сердець,
щоб піднять громадян батьківщини,

Щоб з героями тими зрівнялись вони,
звук сурми бойової зачувши.
Але, Зевсом клянусь, не писав я про Федр,
Сфенебій я не славив розпутних,
І ніхто докорити не може, що десь
малював я закохану жінку.

Е в р і п і д

Свідок Зевс, адже ти Афродіти й не знав!

Е с х і л

Я і знати про неї не хочу!
От тебе і твоїх завітанням своїм
надто часто вона частувала,
То й, мабуть, неабияк прибила тебе.

Д і о н і с

Щира правда це, Зевсом клянуся!
Що вигадував сам про чужих ти жінок,
те й тебе, наче кара, спіткало.

Е в р і п і д

А яка ж бо то шкода, зухвальче, скажи,
від моїх Сфенебей для держави?

Е с х і л

1050 Ти поважним дружинам поважних людей
дав отруйний болиголов пити, —
То ж ганьбою вважали вони на твоїх
навіть глянути Беллерофонтів.

Е в р і п і д

Та хіба ж неправдиво, не те, що було,
розповів я про Федру нещасну!

Е с х і л

Свідок Зевс, це було все, та мусить поет
приховати негарне й ганебне,
Не виводить на сцену й не вчити цього.
Як учитель дітей нерозумних
На добро наставляє, так само поет,
і дорослих людей навчає.
Нам лише про корисне і слід говорить.

Е в р і п і д

А коли ти слова з Лікабет
Чи з Парнас висотою будуєш, невже
на корисне ти цим наставляєш?
Чи не слід би по-людськи з людьми говорити?

Е с х і л

Ах, нещасний, сама неминучість
Для думок і для вчинків великих велить
відповідне знаходити слово.
1060 А ясним півбогам взагалі до лица
лиш велична, піднесена мова,
Адже й їхні одіння за наші земні
незрівнянно пишніші й багатші.
І прекрасно це все показав я, а ти
зіпсував.

Е в р і п і д

Що ж такого зробив я?

Е с х і л

Перш за все ти в лахміття царів одягнув,
щоб і з вигляду вбогі й нещасні
Тільки жаль викликали вони у людей.

Е в р і п і д

Ну, що ж бо зробив я лихого?

Е с х і л

А тепер через це в триєрархи ніхто
із багатих іти не бажає!
У лахміття закутавшись, плачуть вони
І нестатки свої проклинають.

Д і о н і с

А під сподом, клянуся Деметрою, в них
із найтоншої шерсті сорочка!
І як тільки їм вдасться в оману ввести,
глянь, у рибнім ряду виринають.

Е с х і л

Без пуття просторікати всіх ти навчив,
в марнослів'ї пустому вправлятиись,

1070 Через те спорожніли й палестри у нас,
а юнацтво лиш знає сидниці
В балачках протирати; підбив ти усіх,
що в примор'ї, не слухать начальства
І в усьому перечить йому. А колись,
як ще жив я на білому світі,
Тільки й знали вони, що жувати книші
та гукати своє: «Гей, на весла!»

Діоніс

Так, клянусь Аполлоном, і вітри пустить
прямо в рот весляреві-сусіду,
За столом обкалять його, й одіж здирають
з перехожих, на берег зійшовши!
А тепер все горляють, не хочуть гребти
і пливуть, де лиш їм заманеться.

Есхіл

І якого-бо зла не накоїв він нам?
Чи не вивів на сцену він звідниць гидких
1180 І дівчат, що у храмі родили дітей,
І сестер, що з братами у блуді жили,
І жінок, що й життя вже для них — не життя?
Через це-бо у місті багато у нас
Розвелося тепер писарів-скоробрех,
Блюдолизів поганих, облесливих мавп,
Що обманюють вічно і дурять народ!
Вже немає кому й смолоскипа нести, —
Всі незграбні тепер і невправні!

Діоніс

Свідчусь Зевсом, нема! Мало зо сміху я
1090 Не умер у святкові дні Панафіней!
Взявся бігти один чоловічок гладкий,
Білотілий; увесь він нагнувся вперед,
Важко дихав, та все відставав. Край воріт
Керамейських його частувать почали —
У живіт, і по спині, під ребра і в зад!
Бідолеха під градом рясним стусанів
Тільки вітри пускав
Та згасив смолоскип, утікавши.

ОДА II

Перша половина хору

В справі цій великі спори і війна завзята йде!
1100 Важко в ній нам розібратись: цей бурхливо нападає,
Той — уміє обернутись, відсіч ворогові дасть.
Лиш на місці не товчється, —
Є бо доводів багато й влучних засобів борні.
Раз ви вийшли на змагання —
Говоріть, питайте, спортесь
Про старе й нове мистецтво;
Постарайтеся розумно
І дотепно говорите!

АНТОДА II

Друга половина хору

А якщо ви боїтеся, що невчені глядачі
1110 Кращих тонкощів розмови не здолають оцінити,
То даремно не тривожтесь, — не такі тепер часи!
Тут сидить народ бувалий,
І книжки читає кожен, кожен правду розбере.
Від природи є в них розум,
Ще й розвинений він добре.
То ж не бійтеся нічого,
Все докладно розбирайте, —
Глядачі в нас не дурні!

Евріпід

Звернусь раніше до твоїх прологів я,
1120 Щоб першою критично дослідити нам
Частину першу цих трагедій вславлених, —
Хід дії невиразно в них показань

Діоніс

Що ж візьмеш ти на розгляд?

Евріпід

Та багато що!

(До Есхіла).

Спочатку з «Орестей» прочитай мені.

Діоніс

Усі замовкніть! Ну, читай, Есхіле, нам.

Есхіл

«Гермес підземний, владу взяв ти батькову, —
Рятуй мене, благаю, будь союзником!
Прийшов у рідну землю, повернувся я».

Діоніс

Ну, де ти бачиш хиби?

Евріпід

Кільканадцять хиб!

Діоніс

1130 Та тут всього лиш три короткі віршики!

Евріпід

А в кожному по двадцять хиб та помилок.

Есхіл робить жест заперечення.

Діоніс

Помовч, Есхіле, стережися, знайде-бо
І в трьох він ямбах кільканадцять помилок!

Есхіл

Щоб перед ним мовчав я?

Діоніс

Краще слухайся.

Евріпід

У нього зразу ж мало не до неба хиб!

Есхіл

І що ти мелеш?

Евріпід

Це вже — що доводиться.

Есхіл

Та де ж ті хиби?

Евріпід

Прокажи спочатку вірш.

Есхіл

«Гермес підземний, владу взяв ти батькову»...

Евріпід

1140 То це Орест говорить над могилою
Отця померлого?

Есхіл

Не заперечую.

Евріпід

Це ж як він каже, ніби владу батькову
Прийняв Гермес, коли ганебним підступом
Загинув батько від руки жіночої!

Есхіл

Не те! До благодійника звертаючись,
Підземного Гермеса, зазначає він,
Що той від батька владою наділений.

Евріпід

Ти гірше, ніж я думав, помиляєшся!
Якщо підземна влада в нього — батьківська...

Діоніс

То гробарем був той Орест по батькові!

Есхіл

1150 Не ароматне, Діоніс, вино твоє!

Діоніс

(до Есхіла)

Читай-но далі!

(до Евріпіда)

Ти ж дивись, де хиби є.

Есхіл

«...Рятуй мене, благаю, будь союзником!
Прийшов у рідну землю, повернувся я.»

Евріпід

У мудрого Есхіла тут повторення.

Діоніс

Де саме?

Евріпід

От дивись, я поясню тобі:
«Прийшов» додому, каже, «повернувся» він.
Адже «прийти» — те саме, що й «вернутися».

Діоніс

Так, свідок Зевс! Це — як сусіду мовити;
«Позич мені ночовки, чи — корито дай».

Есхіл

1160 Неправда, пустодзвоне, це не все одно.
У мене вірні, щонайкращі вислови.

Діоніс

(до Есхіла)

Чому ж це так? Будь ласка, поясни мені!

Есхіл

В свій край приходить той, хто лиха іншого
Не знає, крім розлуки тимчасової,
А хто прийшов з вигнання, той — вертається.

Діоніс

Так, свідок Феб! Що ж скаже Евріпід на це?

Евріпід

Скажу, Орест додому не «вертається»,
Прийшов він потай, влади не питаючись.

Діоніс

Гермесом свідчусь, добре, хоч не втямив я.

Евріпід

(до Есхіла)

1170 Читай-но далі.

Діоніс

Та мерщій кінчай уже,
Есхіле мій!

(До Евріпіда).

Ти ж додивляйся помилок.

Есхіл

«Благав я батька на горбку могильному —
Почути, вислухати»...

Евріпід

Знов повторення:
Почути, вислухати, — це ж однаково.

Діоніс

Чудний же ти! До мертвих він звертається,
А їх гукай хоч тричі — не докличешся.

(До Евріпіда).

Як ти писав прологи?

Евріпід

Розкажу я все.
Якщо я десь повторююсь, чи затички
Вставляю зайві, — плюнь мені межі очі!

Діоніс

1180 То починай же. Треба ж нам послухати,
Чи правильні в твоїх прологах вислови.

Евріпід

«Едіп — щасливий чоловік спочатку був»...

Есхіл

Ні, свідок Зевс, він зроду нещасливий був!
Ще не родивсь, на світ ще не з'явився він,
Як Феб прорік, що батька вб'є він рідного.
То як же це спочатку він щасливий був?

Евріпід

«А потім став із смертних найнещаснішим»...

Есхіл

1190 Ні, свідок Зевс, нещасним був без просвітку!
Чому? А от, як взимку народився він,
Його на стужі в черепку покинули,
Щоб він не став, підріши, батьковбивцею,

Доповз, хоч пухли ноги, до Поліба він,
Юнак, а одружився із старішою,
Та ще й до того із своєю ж матір'ю,
І врешті осліпив себе.

Діоніс

Ну, й щастя це!

З Ерасінідом тільки не командував!

Евріпід

Пусте! Пишу прологи непогано я.

Есхіл

Клянуся Зевсом, їх не буду скубати
Я по словечку, а із допомогою
1200 Богів, одним порозбиваю слоїком

Евріпід

То ти поб'єш їх слоїком?

Есхіл

Однісіньким.

Ти пишеш так, що між твоїми ямбами
Торбину легко всунути і слоїка,
І цілу шкурку. Зараз покажу тобі.

Евріпід

Покажеш? Ти?

Есхіл

Звичайно.

Діоніс

(до Евріпіда)

Починай читать.

Евріпід

«Єгипет, як стоустий в'ється поголос,
З п'ятдесятьма синами на судні морським
Прибувши в Аргос...»

Есхіл

Слоїка загублено.

Діоніс

1210 Це що за слоїк? А бодай би лопнув він!
Читай-но інший нам пролог, — ще глянемо.

Евріпід

«Плющем обвитий і руном оленячим,
Бог Діоніс танцює в сяйві факелів.
В гаю Парнаськім...»

Есхіл

Слоїка загублено.

Діоніс

Ой, лихо! Знов побиті ми тим слоїком!

Евріпід

Ну, не страшна то справа! От у цей пролог
Не втисне вже ніякого він слоїка.
«Нема в людини щастя цілковитого —
Високий родом, а живе у злиднях він,
А той, безрідний...»

Есхіл

Слоїка загублено.

Діоніс

1220 Ой, Евріпідє!

Евріпід

Що тобі?

Діоніс

Спускайся на дно!
А то цей слоїк ще навіє лиха нам.

Евріпід

Деметра — свідок, навіть не подумаю!
Побачиш, як я зараз виб'ю з рук його!

Діоніс

Ну, починай, та стережися слоїка!

Евріпід

«В дні давні Кадм, славетний Агенора син,
Сідон лишивши...»

Есхіл

Слоїка загублено.

Діоніс

От бідолашний! Ти купив би слоїк той,
А то він всі прологи нам розтрощить!

Евріпід

Що?

Той слоїк купувати?

Діоніс

Ну, послухайся!

Евріпід

1230 Ні, ще багато в мене тих прологів є, —
У них йому вже слоїка не втиснути.
«Пелоп, дитя Тантала, в Пісу їхавши
Баскими кіньми...»

Есхіл

Слоїка загублено.

Діоніс

Дивіться, знову причепив він слоїка!

(До Есхіла).

За всяку ціну, любий, нам продай його.
Ти й за обол для себе знайдеш кращого.

Евріпід

Ні, свідок Зевс, прологів ще багато є.
«Ойней, зібравши...»

Есхіл

Слоїка загублено.

Евріпід

Та дай хоч вірша дочитати повністю!

1240 «Ойней, зібравши з поля урожай рясний,
Богам у жертву...»

Есхіл

Слоїка загублено.

Діоніс

Під час обряду? Ну, і хто ж забрав його?

Евріпід

(до Діоніса)

Облиш, мій друже! Хай на це він скаже щось:
«О Зевс! Як промовляє справжня істина...»

Діоніс

Загинеш! Скаже: «Слоїка загублено».
Так на твоїх прологах слоїк сів оцей,
Як на очах сідають ячмені у нас.
Ім'ям богів, ти досліди пісні його.

Евріпід

Я доведу вам, що поет поганий він, —
1250 В піснях те саме завжди він повторює.

ОДА III

Перша половина хору

В щó ж то вилється диспут цей?
Треба добре подумать нам,
Щó він може закинуть
Мужу, славному між людьми
Тим, що кращих, лунких пісень
Так багато створив він.
Я дивуюся, як йому,
Майстру співів вакхічних,
Можна чимсь докорити?
1260 Не боюся я за нього!

Евріпід

Пісні чудові, справді! От побачите,
Як я до однієї всі пісні зведу.

Діоніс

А я візьмусь лічити на камінчиках.

Входить флейтистка:

Евріпід

(співає під акомпанемент флейтистки)

«Герой Ахілл! Чуєш боїв мужезгубних ти сильну
Ой, втому! Чому ж ти не йдеш на підмогу?
Ми предка Гермеса шануєм, з-над озера плем'я,
Ой, втома! Чому ж ти не йдеш на підмогу?»

Діоніс

Дві вже втоми, Есхіле, у тебе!

Евріпід

1270 «Ахейців вождь! Скажи, многовладний Атрея
нашадку,
Ой, втома! Чому ж ти не йдеш на підмогу?»

Діоніс

Ось і третя, Есхіле, утома у тебе!

Евріпід

«Змовкніть, тихо! Ось бджоли священні уже біля
врат Артеміді,
Ой, втома! Чому ж ти не йдеш на підмогу?
Владен мужам я надію на путь сповістити шасливу,
Ой, втома! Чому ж ти не йдеш на підмогу?»

Діонісій

О Зевсе-царю! Втомам тим кінця нема!
Чи не побігти в баню та попаритись,
1280 А то нирки вже пухнуть від утом отих!

Евріпід

Стривай, послухай іншої ти співанки,
Вона із номів для кіфари складена.

Діоніс

Ну, то заспівай, тільки без утом уже.

Входить кіфаристка.

Евріпід

(співає під акомпанемент кіфаристки)

«Владу ахеян двотронну послухавши, молодь
Еллади...

Гойя-гойда! Гойя-гей!
Сфінкса він, псицю, наслав, лиховісницю днів
нещасливих...

Гойя-гойда! Гойя-гей!
З списом у хижій правиці для кари помстивої птах
той...

1290 Гойя-гойда! Гойя-гей!
Бою зі псами він лютими жде, що в повітрі
літають...

Гойя-гойда! Гойя-гей!
Всі над Аяксом схилились...
Гойя-гойда! Гойя-гей!

Діоніс

І що воно за гойя-гей! І де набрав
Пісень ти марафонського канатника?

Есхіл

1300 Прекрасне переносив я з прекрасного,
Щоб не прийшлося з Фрініхом однакові
Зривати квіти на полях поезії.
А він, мов та повія, натаскав сюди
Мелетових застольних співів з Карії,
І голосінь, і танців. От побачите!
Подай хто-небудь ліру! Та навіщо тут
І ліра! Де та дівчина, що з брязкотом
У бубон б'є? О музо Евріпідова,
Під бубон твій цю пісню проспівасмо.

Входить гола танцівниця з бубоном.

Діоніс

О ні, ця Муза, видно, не лесбіянка!

Есхіл

(співає під акомпанемент бубна)

1310 «Чайки, над хвилями моря вічно живого
Ваше квиління лунає.

В росяних бризках виблискують
Ваші тіла і крила зволожені...»
«А в кутках павуки попід стелею
Лапками звільна звива-а-ають
Човника витвір співучого —
Ніжне, тонке павутиння...»
«Де подавав дельфін-співолуб
Кілеві вслід темносиньому
Знаки провіщень і віддалі...»
1320 «Ясен цвіт виноградних лоз,
Грон насолодо цілюща,
О дитя, обійми мене ручками!»
Що за розмір, збагнув?

Діоніс

Збагнув.

Кілька ударів у бубон.

Есхіл

Ну, а цей ти збагнув?

Діоніс

Збагнув.

Есхіл

Так писавши, дерзаєш ти
Ще й мої зневажать пісні?
Мов Кірени дванадцять поз,
Різноладні пісні твої.
Такі хоричні в тебе співи. Хочу я
1330 Ще розібрати і твої монодії.

(Співає під музику).

«Ой ти, чорно-осійна ніч!
Який з невідомої тьми
Шлеш мені сон злоповісний,
Гостя з глибин Аїда?
Душа бездушна у нього,
Сина темної ночі, —
Це жахливе, страшне видіння
В мертвенно-чорній одежі,
З зором кривавим, кривавим,
З-між пазурів величезних!

Діви-служниці, світить же світильники
 Глеками з хвилі черпайте річної й ту воду нагрійте
 1340 Хай би я сон цей омила пророчий.
 Ай-яй, владна богине!
 Ось воно! Гей, сусіди,
 Що за напасть, погляньте!
 Ухопила півня в мене з двору Гліка
 Та й побігла.
 Німфи, урідженки гір!
 Ах, Маніє, держи її!
 А я, бідолашна, поринула саме
 В своє рукоділля
 Сиджу з веретеном,
 Звива-а-а-аючи нитку,
 В клубок мотаю,
 1350 Щоб вдосвіта в місті
 На ринку продати...
 У блакить він полинув, полинув,
 Плавно легкими змахнувши крильми.
 Смуток та й смуток мені залишив він,
 Сльози та й слези струмками з очей
 Я, бідолашна, лила та й лила...
 Гей, Крітяни, діти Іди,
 Із луками йдїть на підмогу
 Оселю злодійки ви щільним оточуйте колом!
 І ти, Артемідо,
 Мисливице славна,
 1360 Зграєю псиць обшукай звідусіль той будинок!
 А ти, о Зевсова дочко, подвійні
 Піднявши свої смолоскипи,
 Осяй, Гекато, весь дім, —
 Я ввійду і Гліку
 На гарячїм впіймаю».

Діоніс

Та годі вже співати.

Есхіл

Надокучило.

На терезах його я хочу зважити.
 Лише на них мистецтво можна вивірити,
 І наших речень справжню дослідить вагу.

Діоніс

Підходьте ж! Доведеться і поезію
Нам важити, як важать сир перекупки!

На оркестру вносять величезну вагу.

АНТОДА III

Друга половина хору

1370 Спритним людям — все до рук!
От і знову диво в нас,
Несподіванка чудна!
Хто б це інший міг придумати!
Ні, клянусь, коли б зустрічний
Став таке розповідати,
Не повірив би, я б думав —
Це він так, жартує!

Діоніс

Обидва станьте край ваги!

Есхіл і Евріпід

(стають біля ваги)

Ну, стали вже.

Діоніс

1380 За шальки взявшись, кожен хай читає вірш,
Та не пускайте, поки не скажу «ку-ку!»

Есхіл і Евріпід

Взялись.

Діоніс

Тепер читайте вірш над шальками.

Евріпід

«Якби не мчав на крилах корабель Арго...»!

Есхіл

«Сперхею-річко й луки, де волів пасуть...»

Діоніс

Ку-ку!

Есхіл і Евріпід
Пустили.

Діоніс
Набагато більше вниз
Есхілова йде шалька.

Евріпід
І чому ж це так?

Діоніс
Поклав ріку на шальку він мов крамар той,
Що для ваги водою шерсть підмочує,
А ти поклав нам надто легкокрилий вірш.

Евріпід
Хай інший проти мене вірш поставить він.

Діоніс
1390 Беріться знов за терези.

Есхіл і Евріпід
Взялись!

Діоніс
Кажі.

Евріпід
«Нема в Піфо, крім слова, інших святощів...»

Есхіл
«З богів лиш Смерть єдина не бере дарів...»

Діоніс
Пускай, пускай!

(До Евріпіда).

І знову переважив він!
Поклав він Смерть на шальку — це ж найтяжче зло.

Евріпід
А я переконання — щонайкраще з слів.

Діоніс

В переконанні — ні ваги, ні розуму.
Шукай-но ще міцного вірша, важчого,
Щоб шалька ця на твій бік нахилилася!

Евріпід

Та де ж цей вірш у мене? Де?

Діоніс

Скажу тобі:

1400 «Ахілл дві кості кинув і чотири ще...»
Ну, говоріть, бо важимо востанне вас.

Евріпід

«Він в руку взяв залізом куту палицю...»

Есхіл

«На повозі там повоз і на трупі труп...»

Діоніс

І знов тебе перехитрив він.

Евріпід

Як же так?

Діоніс

Два повози він положив і трупи два,
Що навіть сто єгиптян не піднімуть їх.

Есхіл

Тут вже не в віршах справа. На вагу нехай
Кефісофонта, жінку і дітей кладе,
1410 Хай сяде сам і візьме всі книжки свої, —
Його двома словами переважу я.

Входить Плутон.

Діоніс

Обом я друг, то ж я їх не судитиму,
І ворогом не буду з них ні одному.
Цього — вважаю мудрим, а того — люблю.

Плутон

Так і того, за чим прийшов, не здійсниш ти?

Діоніс

Якщо ж я вирок висловлю?

Плутон

Тоді бери,
Кого обрав, щоб твій прихід не марним був.

Діоніс

Будь щастен, **друзе!** Ви ж мене послухайте.
Прийшов я по поета.

Евріпід

А навіщо він?

Діоніс

Щоб, місто врятувавши, нам свята справлять.
1420 Того із вас, хто місту кориснішу дасть
Пораду, я з собою звідси виведу.
Скажіть по-перше, про Алківіада ви
Якої думки? Місто аж заслабło ним.

Евріпід

Що ж місто думає про нього?

Діоніс

Як-то що?
Бажає, і ненавидить, і прагне знов.
А ви ж якої думки, розкажіть мені.

Евріпід

Тих не терплю я громадян, хто гається
Допомагать вітчизні й швидко шкодить їй,
Собі — встигає, а для міста — ніколи.

Діоніс

1430 Чудово, Посейдоне!

(До Есхіла).

Ти що думаєш?

Есхіл

Не слід у місті левеня виховувать,
Хто ж виховав — корися злomu норову.

Діоніс

Спаситель Зевс! Не знаю, що й казати вже:
Один говорить мудро, другий — мудро теж.
То ще одну хай кожен думку висловить —
У чому ви рятунок міста бачите?

Евріпід

Я знаю й хочу розказать.

Діоніс

Кажі мерщій.

Евріпід

Як Клеокриту крила дасть Кінесія,
То понесе їх вітер понад хвилями.

Діоніс

1440 От був би сміх! Та що ж на думці маєш ти?

Евріпід

В морських боях, узявши глеки з оцетом,
Вони б ним очі ворогам забризкали.

Діоніс

Ні, кращий спосіб порятунку нам порадь!

Евріпід

«Коли невірне матимем за вірне ми,
А вірне — за невірне...»

Діоніс

Як? не втямлю я.
Кажі ясніше, та не так по-вченому.

Евріпід

Як громадянам, що тепер їм віримо,
Не довіряти, а кого не слухали,
Послухати, то може і врятуємось.
1450 Якщо з нещасть ми досі не вилазили,
Чи не рятунок — навпаки чинити нам?

Діоніс

Чудово, Паламеде, мудра голово!
Чи сам ти, чи Кефісофонт надумав це?

Евріпід

Я сам, Кефісофонт лиш щодо оцету.

Діоніс

(до Есхіла)

А ти? Що скажеш?

Есхіл

Спершу дай-но відповідь:
Хто в нас керує містом? Гідні люди?

Діоніс

Де!

Вони в зневазі!

Есхіл

А в пошані наволоч?

Діоніс

Не дуже, та виходить мимоволі так.

Есхіл

То хто ж і як рятунок тій державі дасть,
Що ні кожух, ні свита не підходить їй?

Діоніс

1460 Придумай щось, коли на землю хочеш ти.

Есхіл

Я там усе сказав би, тут — не хочу я.

Діоніс

Та ні, ти зараз добру дай пораду нам.

Есхіл

Нехай чужу вважають землю власною,
Свою ж цінують нарівні з ворожою, —
Дохід в морях побачать, а в доходах — зло!

Діоніс

Та всі ж доходи проковтне суддя один!

Плутон

Ну, вирішай же!

Діоніс

Ось моє вам рішення:

Того візьму я, що душа вподобала.

Евріпід

1470 Згадай богів, якими сам поклявся ти
Вернуть мене додому, — щирим другом будь!

Діоніс

«Язик мій клявся», та обрав Есхіла я.

Евріпід

Що ти зробив, мерзенний чоловіче?

Діоніс

Що?

Есхіла визнав переможцем. Чом не так?

Евріпід

Вчинив підлоту й сміло в очі дивишся?

Діоніс

Де ж тут підлота? Й глядачі так думають.

Евріпід

То ти мерцем, безсовісний, лишиш мене?

Діоніс

Хто знає, чи життя і смерть — не все одно,
А жити — це як пити, вмерти — спать лягти?

Плутон

Зайдіть в мій дім, Есхіле й Діонісі!

Діоніс

А що?

П л у т о н

1480 Перед від'їздом почастую вас.

Д і о н і с

Гаразд,

Будь свідком, Зевс! Від цього не відмовлюсь я.

Есхіл і Діоніс заходять до Плутона.

ЕКСОД

ОДА

Перша половина хору

О, щасливий той, у кого
Розум гострий і глибокий, —
Знати це по багатьох!
От, свою довівши мудрість,
Знов додому йде поет
На добро співгромадянам,
На добро собі самому,
Близьким, родичам і друзям, —
1490 Все тому, що мудрий він.

АНТОДА

Друга половина хору.

Добре, хто біля Сократа
Не сидить у теревенях,
Не забув мистецтва Муз
І трагедії високу
Розуміє ціль і зміст!
Гайнувати час даремно
В балачках високодумних
Та пустому марнослів'ї —
Божевілля явний знак.

Виходять з дому Плутон, Есхіл і Діоніс.

Плутон

1500 Йди ж із миром, Есхіле, вертайся на світ

І порадами добрими місто своє
Від нещастя урятуй та виховуй людей
Нерозумних, — у нас їх багато ще є.
Клеопонту — від мене цей ніж передай,
А лихим митарям і скарбничим міським —
Нікомаху й Мірмеку — мотузку оцю.
Й Археному — цей яд!
Та скажи їм, хай швидше приходять сюди,
До моєї держави, й не баряться там,
1510 А не прийдуть негайно до мене, то я,
Аполлоном клянуся, їм ноги зв'яжу,
Затаврую навек
І усіх з Адімантом, Левкóлофа сином,
У підземну глибіню запроторю.

Есхіл

Все зроблю я. Тебе ж я прошу — мій престол
Передати Софоклові, хай стереже
І пильнує його він, аж поки я знов
Повернуся сюди. Я вважаю, що він
Щодо мудрості й розуму — другий поет.
1520 Пам'ятай, щоб лукавий пройдисвіт отой,
Безсоромний брехун і дурний скоморох,
Не посмів би ніколи це місце моє
Самовільно, зухвало посісти.

Плутон

Запалить смолоскипів священні вогні —
Відпровадьте поета на простір земний!
Хороводом і співом з мелодій його
Звеличаймо ім'я його славне!

Хор

Боги підземні, щасливу дорогу даруйте поету,
Він-бо на землю, осяяну сонячним світлом,
виходить!
1530 Місту славетному слави і щастя й добра побажаймо!
Так-бо великих тягот і напастей позбудемось скоро,
Зборів і сутичок збройних. Нехай Клеопонт і всі
інші,
Хто воювати захоче, на батьківських нивах воює!

Хор і актори залишають оркестру.

ПРИМІТКИ

Переклад вибраних комедій Арістофана «Хмари», «Лісістрата» й «Жаби» зроблено в основному з видання А. Мейнеке (Лейпціг, 1860), з поправками і метроритмічними розмітками за найновішими виданнями І. ван-Левена (1885—1906) та В. Кулона (1946—1952), з яких зроблено й нові російські переклади Арістофанових комедій. В перекладі частково використані також досягнення попередніх українських перекладачів Арістофана, — за прикладом В. Вересаєва, який у нових перекладах Гомера не вважав за потрібне робити «хоч гірше, але інше» (ніж в його попередників).

Нумерація рядків перекладу відтворює традиційну нумерацію оригіналу, незалежно від розподілу рядків у новіших виданнях Арістофана, — відціля деякі невідповідності в нумерації тексту (переважно в хорових партіях), що відбилися аналогічно і в нумерації рядків перекладу. Цифри перед кожною приміткою означають відповідні рядки тексту.

Х М А Р И

Вперше комедія була поставлена на Великих Діонісіях, 423 р. до н. е., де здобула третє місце після комедій Кратіна й Ампісія. Пізніша авторська переробка «Хмар» все ж залишилась незавершеною, що позначилось на композиційній будові комедії.

2. Зевс — батько й цар богів у стародавній грецькій міфології. Римляни звали його Юпітером.

6. Пелопоннеська війна (431—404 р. до н. ери) між Спартою й Афінами розхитувала основи рабовласницького господарства. Раби масами втікали від своїх господарів, і це примушувало давати їм деякі пільги й послаблювати карі.

15. Кінський спорт був улюбленою розвагою аристократичної молоді в Афінах. Поети й художники вславляли коней нарівні з героями. Коням, які тричі здобули перемогу на олімпійських перегонах, ставили надгробки.

21. Міна — 100 драхм або 600 оболов. Дванадцять мін становили майже семирічну платню геліаста (присяжного судді в афінян).

37. Демарх — старшина дему (району), — до його обов'язків входило стягувати борги й накладати арешти на майно неспроможних боржників. Тут описово мовиться про бліх або блощиць.

47. Мегакл — родове ім'я афінського аристократичного роду Алкменідів, з якого походили й Перікл та Алквіад, славетні сучасники Арістофана. Кесіра — дочка одного з Мегаклів, дружина афінського тирана Пісістрата. Тут вжито ці імена в значенні аристократа взагалі.

52. Коліада — гористий мис в Аттіці, де стояв храм Афродіти, богині краси й кохання (римська Венера), і де відбувались святкування на її честь.

64. Мати-аристократка пропонує імена, похідні від *ginnos* — кінь (кіннота в стародавніх греків була аристократичним військом). Компромісне сполучення з словом *phido* — берегти, запропоноване батьком, звучить особливо комічно.

83. Посейдон (римський Нептун) — бог моря, творець сухопутних кораблів — коней, покровитель конярства й аристократичної кінноти.

91. Діоніс (або Вакх) — бог виноробства й родючості. Карнавальні обряди на діонісіях-землеробських святкуваннях на честь Діоніса — дали початок старогрецькому театрові.

94. Комічне пародіювання основних положень філософії старогрецьких «софістів».

104. Сократ, великий афінський філософ (V ст. до н. е.) — за переказами завжди ходив босий. Херефонт із Сфеттійського дему — найближчий Сократів учень, який перший оголосив свого вчителя «наймудрішим з усіх живущих». Худий, виснажений цілоденними заняттями, Херефонт тільки вечорами виходив з дому і через те був прозваний «кажаном», «сином ночі». Арістофан згадує про його виснаженість і в інших своїх комедіях («Птахи» та «Оси»).

109. Леогор, афінський багатій часів Арістофана, славився своїми фазанами, яких тоді тільки почали завозити в Грецію зі Сходу.

112. Софістичну діалектику розробляв Протагор з Абдерри (V ст. до н. е.), найвидатніший з старогрецьких софістів.

118. Обол — старогрецька дрібна монета — див. прим. 21.

119. Вершники — тут аристократична афінська кіннота.
121. Деметра — (рим. Церера) — богиня землеробства, що уособлювала родючу силу землі.
134. Кікінна — один з тридцяти афінських демів. Тут подається повний, так би мовити, титул Стрепсіада, — пародіювання судових формальностей.
145. Пародіювання природознавчих експериментів, які почали до себе привертати увагу афінських вчених-софістів у V ст. до н. е. Ходячий анекдот про блошині ніжки повторює пізніше Ксенофонт у своїй «Учті». З приводу цього жарту Маркс писав 1858 р. до Енгельса про «блошиний скік», про який уже за давньої старовини висловлювались «цікаві міркування».
152. Пародіювання софістського твердження «людина є міра всіх речей». Тут мірою всіх речей стає блоха, — зліпком з її ніжок вимірюється відстань.
177. Палестра, також як і гімнасій — будинок для спортивних вирав молоді.
180. Фалес (прибл. 624—547 до н. е.) — старогрецький філософ-матеріаліст, основоположник мілетської школи, родоначальник античної науки. Фалеса вважали одним з семи найславетніших грецьких мудреців.
184. Геракл (рим. Геркулес) — міфічний старогрецький герой, син Зевса й фіванської цариці Алкмени.
186. Лаконія — основна територія Спартанської держави. Тут мова йде про 282 спартанців, яких дуже виснаженими після довгої облоги Клеон в 425 р. до н. е. взяв у полон на острові Сфактерії біля Пілоса.
192. Тартар — місце муки для Зевсових супротивників — титанів на найглибшому дні підземного царства мертвих.
203. Землю в завойованих територіях афінський уряд звичайно розподіляв жеребкуванням між афінськими громадянами (так зв. клерухія).
208. В уяві Стрепсіада — Афіни і суд присяжних — невіддільні. Арістофан глузує з присяжних в комедії «Оси».
209. Аттика — основна територія афінської держави.
211. Евбея — острів на схід від Аттики.
213. Перікл (прибл. 490—429 до н. е.) — вождь афінської рабовласницької демократії в період її розквіту. В одному з походів у перші роки пелопоннеської війни приборкав повстання євбейських міст проти афінської влади.
214. Лакедемон — друга назва Спарти.
219. Пародія на славнозвісне Піфагорове «сам сказав».
270. Олімп — священна гора на півночі Фессалії, що вважа-

лася оселею старогрецьких богів. Океан — в уявленні стародавніх греків — найбільша в світі ріка, що обмиває всю землю, і разом з тим — жива істота, батько титанів і водних божеств, в тому числі й морських німф — нереїд.

273. Меотійське болото — теперішнє Азовське море. Мімант — гірська вершина на малоазійському узбережжі, проти острова Хіоса.

285. Око Ефіру — сонце. Ефір — в уяві стародавніх греків — верхній, світлосяйний шар повітря, що лежить над аером — нижнім повітряним шаром. В міфології — син Ночі й Ереба, основа світового життя.

300. Паллада — друге ім'я Афін (рим. Мінерва), богині мудрості, ремесел і мистецтва. Кекроп — міфічний засновник Афін. Земля Афін-Паллади — Аттика.

302. Священні містерії — Елевсінські таїнства на честь Деметри (див. прим. до р. 121) й дочки її Персефони, що втілює замираючу і знов розквітаючу природу.

311. Бромій — одне з культових імен Діоніса (див. прим. до р. 91). Тут мова йде про змагання драматичних поетів на святі Великих Діонісій.

323. Парнет — гірське пасмо на півночі Аттики.

335 і далі. Пародіювання хоричної лірики сучасних Арістофанові поетів, зокрема Евріпіда.

341. Хор Хмар був одягнений у жіночі вбрання.

345. Кентавр — міфічний напівкінь, напівлюдина.

349. Син Ксенофанта — Гієронім, ліричний поет, сучасник Арістофана.

351. Сімон — афінський державний діяч з «підтоптаного» репутацією.

353. Клеонім — сучасник Арістофана, відомий своїм боягузством та обжерливістю.

355. Клісфен — афінський політичний діяч і реформатор кінця VI ст. до н. е., здійснив ряд реформ, що заклали основи рабовласницької демократії в Афінах. Ці реформи Ф. Енгельс назвав «революцією Клісфена». Арістофан не раз закидає в своїх комедіях Клісфенові жоноподібність і розбещеність.

360. Продік — один з найвидатніших софістів V ст. до н. е.

372. Аполлон (або Феб) — бог сонця й світла, покровитель мистецтв — музики й поезії.

380 і далі. Пародіювання космогонічного учення грецьких філософів-матеріалістів про значення первісного вихрового руху в утворенні світу.

386. Панафінеї — урочисте свято на честь богині Афін,

яке справляли через кожних чотири роки, на третьому році Олімпіади. Від цих «великих панафіней» треба відрізнати «малі панафіней», які справлялись щороку.

400. Феор — один з діячів демократичної партії в Афінах, якого часто висміювали в комедіях, як «брехуна» й «блюдолиза».

401. Суній — мис на південному Сході Аттики з уславленим храмом Афіни, що його руїни височать там і зараз.

408. Діасії — старовинне свято на честь Зевса з народними гуляннями і взаємним частуванням вкладчину.

424. Глузування з учення Діогена Аполлонійського, за яким повітря набирає різних форм — сонця, металу, сухої землі або води.

430. Стадія — старогрецька міра довжини (від 150 до 190 метр.).

508. Трофоній — культове ім'я Зевса. Печера Трофонія — оселя оракула в Беотії, відома як місце повне всяких страхів. Медяник напутній — дар підземним духам, які віщували майбутнє.

529. В першій комедії Арістофана «Бенкетники», яка до нас не дійшла, в образах «Скромника» і «Елудливого» протиставляються дві системи виховання — патріархальна, сільська, і модна, міська.

534. В трагедії Есхіла «Хоефори» Електра, дочка Агамемнона, побачивши на його могилі пасмо чийхось кучерів, догадується, що брат її Орест вернувся на батьківщину, щоб відомстити матері Клітемнестрі за вбивство батька.

538 і далі. Арістофан висміює пережитки давнього святкового ритуалу в традиційних прийомах балаганної комедії (які трапляються проте і в самого Арістофана) — непристойний танець кордак, зловживання бутафорським фаллосом, біганину з факелами тощо.

549. Клеон — вождь афінської демократії. На час написання цієї частини парабаси він, очевидно, вже загинув (у бою з спартанцями під Амфіполем — 422 р. до н. е.).

551 і далі. Гіпербол очолював афінську демократію після смерті Клеона. Проти нього спрямована комедія Евполіда «Марік», в якій висміюється також мати Гіпербола у вигляді розпутної, п'яної баби-лихварки, виведеної і в комедії Гермиппа «Торговка». Арістофан закидає Евполідові плагіат з своєї комедії «Вершники», з якої наводить тут автоцитату в рядку 559. Фрініх, син Евноміда — комічний поет, сучасник Арістофана.

563 і далі. Ода — звернення до Зевса, Посейдона, Ефіра й Сонця-Геліоса. Відповідна їй антода (595 — 606) вславляє Аполлона, Артеміду, Афіну й Діоніса.

581. Пафлагонець-кушнір, тобто Клеон, був обраний на стратега в 424 р. до н. е. для походу в Пілос (див. прим. до р. 186).

583. Пародія на вірш з трагедії Софокла «Тевкр», яка не збереглася.

584. Селена — втілення й богиня місяця, Геліос — втілення сонця. Арістофан згадує про місячне затемнення 425 р. і сонячне затемнення 424 р. до н. е., коли Клеона обрано було на стратега.

589. Думка про те, що боги обертають помилки людей їм же на користь, була широко визнаним повір'ям у стародавніх греків.

591. Згадка про Клеона, якого ще треба «суворо засудити», не в'яжеться з пізніше писаними рядками парабаси (див. р. 549), де говориться про нього, як про померлого.

595. Кінфська стромовина — гора на острові Делосі, де було святилище Феба-Аполлона.

598. В лідійському місті Ефесі стояв славетний храм Артеміді (рим. Діана), богині полювання.

603. Афіна названа егідодержавною від егіди — її нагрудного панцера.

605. Парнас — гора в Середній Греції, один з головних центрів оргіастичного культу Вакха-Діоніса; вакханки — учасниці присвячених йому оргій. В ущелині цієї гори стояв Дельфійський храм Аполлона з оракулом, отже Парнас вважався оселею Аполлона й дев'яти муз, — звідси вислів «зійти на Парнас» означає — стати поетом.

616. Натяк на реформу календаря, проведену в Афінах в 424 р. до н. е., яка змістила дні постійних святкувань і викликала деяку календарну плутанину.

622. Мемнон і Сарпедон — міфічні східні царі божественного походження, що загинули під час облоги Трої.

623. Зливання вина перед бенкетом — одна з форм святкового жертвоприношення.

638 і далі. Пародіювання дослідів з граматики, метрики й ритміки, що їх розпочали в Афінах софісти.

653. Пантомімічна гра з підв'язаним бутафорським фаллосом, яку сам же Арістофан недавно висміяв (див. прим. до р. 538).

664. В оригіналі говориться не про фазанів, а про півня й курку, які мають у старогрецькій мові одну назву.

674. Жарт щодо Клеоніма стане яснішим, коли згадаємо про його властивості — женоподібність, боягузтво та обжерливість.

690. Аміній — женоподібний чепурун, сучасник Арістофана. Відмінювання цього імені та роду інших імен в грецькій мові нагадує відмінювання іменників жіночого роду.

710. Слова «корінфяни» і «блощиці» (яких треба тут під ними розуміти) мають у грецькій мові досить близьке звучання. Корінфяни справді «кусали» афінян під час Пелопоннеської війни і часом дуже дошкулюно.

741 і далі. Пародіювання вправ софістів з логіки.

749. Фессалія — країна в Північній Греції. Фессалійські чаклунки й ворожбити, між іншим, славились умінням «зводити місяць з неба».

758. Афінівський талант дорівнював 60 мінам.

767. Запальне скло, про яке йде мова, було в V ст. до н. е. рідкістю і цінувалось дорого.

772. В стародавній Греції й Римі писали загостреною паличкою (стілос) на табличках, покритих воском.

773. Харити (рим. Грації) — три дочки Зевса, богині краси і радощів.

800. Про Кесіру й Мегакла див. прим. до р. 47.

830. Родом з Мелоса був не Сократ, а філософ-матеріаліст Діагор, який за безбожництво був засуджений в Афінах на смерть, але втік в 415 р. в Корінф. Назву мелійця, тобто безбожника, перенесено тут на Сократа, якого в 399 р. до н. е. було страчено за «зневагу вітчизняних богів».

836. Мазатись маслиноюю оливою було в Греції загальним гігієнічним звичаєм.

859. Витрати на «належні» (тобто секретні) потреби з часів Перікла стали неодмінною частиною афінського бюджету і постійним джерелом зловживань.

863. Мова йде про славетні три оболі — щоденну заробітну платню геліаста (див. прим. до р. 21).

869. Грецьке слово крематра — кошик, кошик, означає ще мотузку, — не дивно, що на репліку Сократа Фідіппід відповідає лайкою.

902. Пародіювання основних тверджень софістів, які заперечували абсолютну істину і абсолютну мораль.

904. Античні боги, які були «образом і подобієм» людини, не позбавлені людських хиб і пороків. Так Зевс досяг влади, скинувши з престолу свого батька Кроноса (римський Сатурн).

907. Правого нудить від доводів Неправого, звідси — звичайна в Арістофана матеріалізована метафора з «цебриком» для блювання.

922. Місійський цар Телеф, міфічний цар-жебрак — головний герой одноіменної трагедії Евріпіда. Цю мелодраматичну п'єсу, що порушує традиції героїчної піднесеності в трагедії, Арістофан висміює в своїй комедії «Ахарняни». Панделет — один з афінських софістів, кляузник і доношник.

964. Для освіченого афінянина вміння грати на лірі або флейті було майже обов'язковим.

968. Цитується уривок з гімну до Афіни-Паллади стародавнього трагічного поета Фрініха (почат. V ст. до н. е.).

971. Фрінід з Мітілени — сучасник Арістофана, відомий кіфарист, новатор у музиці й хоричній поезії, що шукав у ній більшої емоційної виразності.

972. Мова йде про застережні заходи проти педерастії, поширеної в античній Греції.

984 й далі. Діполії або Буфонії — дуже давнє землеробське свято з жертвоприношенням бика. До часів Перікла афіняни заплітали волосся в пучок і приколювали золотими шпильками у формі цикад. Кікід — напівлегендарне ім'я одного з найдавніших дифірамбістів. Марафон — місце славетної перемоги афінян над персами (490 до н. е.).

989. Трітогенея — одне з культових імен Афіни-Паллади. Панафінеї — див. прим. до р. 386.

991. Міський майдан (агора) був у старогрецьких містах центром громадського життя (місце народних зборів, торгова площа). Часте відвідування лазні вважалось у стародавніх греків ознакою розніженості.

997. Яблуко, символ кохання, було присвячене Афродіті. Істи яблуко з іншим, кидати ним або дарувати його — означало кохати.

998. Іапет — один з міфічних титанів, син Урана й Геї, батько славетного Прометей.

1001. Гіппократ — афінський полководець, небіж Перікла. Трьох синів його, які відзначалися тупістю, часто висміювали в комедіях (Арістофан, Евполід). Під ім'ям «матусиних синків» в Афінах знали синів Перікла.

1005. Академія — гай в околицях Афін, названий так на честь міфічного героя Академа. Пізніше — центр філософської школи Платона (427—347 до н. е.), уславлений в його діалозі «Федр».

1023. Антімах — афінський поет і хореґ, сучасник Арістофана, відомий як жоноподібний розпутник.

1041. Статер дорівнював 4 драхмам.

1051 й далі. Геракловими звались теплі джерела недалеко від Термопіл. За переказом Геракл, купаючись в них, підкріпляв себе для наступних подвигів. Наведена тут гра слів — типовий зразок «логіки» софістів.

1057. Нестор — міфічний цар Пілоса в Гомеровій «Іліаді», уславлений мудрець і красномовець у грецькому війську, що обля-

гло Трою. Посилання на авторитет Гомера — улюблений прийом софістів, які шукали підтвердження й опори для своїх нових теорій.

1063 і далі. Пелей — міфічний герой, якого боги нагородили мечем, що давав перемогу, й за дружину йому дали морську богиню Фетиду, від якої народився грецький герой Ахілл. Арістофан вкладає в уста Неправого цілком нове, пародійне трактування цього міфу.

1083. Стародавній грецький народний звичай давав право обманутому чоловікові на цю своєрідну розправу з «чужоложником», якого після цього звали «товстозадим».

1105. «Візьміть у мене плаш» — признання поразки.

1115. Хор наприкінці комедії, як звичайно, звертається до глядачів з проханням про схвалення.

1130. «В Єгипті скніти» — народна приказка, що склалася після поразки, якої афіняни в 454 р. до н. е. зазнали в Єгипті від персів. Взагалі Єгипет у греків — загальна назва країни, де не буває дощів.

1134. Дні в другій половині місяця греки лічили з кінця; останній день місяця був одночасно першим днем нового місяця, отже звався «старим і молодим» днем.

1135. Пританея — громадський будинок, в якому періодично відбувались пританії, тобто засідання пританів, народних радників.

1154. Пародія на вірш з трагедії Евріпіда «Пелей», осміяний також Фрініхом.

1164 й далі. Пародія на вірші з трагедії Евріпіда «Гекуба».

1173. «Що кажеш ти?» — звичайна репліка в афінських судах, щоб примусити супротивника підтвердити свої слова.

1176. Аттік — житель Аттики (див. прим. до р. 209). Мати вигляд аттіка означало мати зухвалий вигляд.

1187. Солон — славетний афінський законодавець VI ст. до н. е.

1198. Жерці-випробувачі перевіряли жертвне м'ясо перед жертвоприношенням.

1220. Пародіювання патріотичної приказки.

1233. Стародавні греки божились звичайно трьома богами, у різних випадках різними. Пасій божиться Зевсом, а також Гермесом (богом торгівлі й вісником богів), бо справа в нього грошова, Посейдоном (див. прим. до р. 83), тому що йдеться про купівлю коней.

1261. Каркін — сучасний Арістофанові трагічний поет, батько кількох синів — драматургів і акторів. В рядках *1264-1266* — пародійні цитати з трагедії його сина Ксенокла «Тлеподем», яка не збереглася.

1268. Непослідовність (адже винен гроші Амінію сам Стрепсіад,

а не Фідіппід) — в зв'язку з незавершеністю другої редакції «Хмар» (порівн. прим. до рр. 549 та 591), в якій ця комедія й збереглася.

1273. «Упав з осла» — прислів'я, яке відповідає нашому «з неба звалився».

1279. Повторюючи знов пародіювання природничих дослідів, як на початку п'єси, Арістофан замикає таким чином пародійно-каламбурне коло комедії.

1281. Одна з природничих проблем, що привертала особливу увагу дослідників того часу. За Діогеном Аполлонським сонце притягує воду.

1356. Сімонід — великий грецький ліричний поет (559—469 до н. е.), якого вже за часів Арістофана вважали за класика. «Баран» — натяк на Крія з Егіни («кріос» — баран), відомого атлета, мабуть, згадуваного в піснях Сімоніда.

1360. Стародавні греки вважали, що цикади й цвіркуни живляться росою й співають весь час.

1364. Міртове листя й гілля широко вживалось у греків на учтах і бенкетах, під час яких співали по черзі. Той, хто скінчив співати, передавав міртове або лаврове віття іншому.

1365. Есхіл (525—456 до н. е.), якого Ф. Енгельс називав «батьком трагедії», та Евріпід (480—406 до н. е.) — славетні грецькі драматурги-трагіки.

1372. Літературний боротьбі з Евріпідом Арістофан присвятив ряд своїх комедій («Жабн», «Жінки на святі Фесмофорій», деякі сцени в «Ахарнянах»). Сюжетом трагедії Евріпіда «Еол» (яка до нас не дійшла) був міф про трагічне кохання брата й сестри (Макарея й Канаки), дітей бога вітрів Еола.

1395. Тобто за шкуру прихильників старовини, якщо вони будуть побиті в цьому змаганні.

1417. «Старі — подвійно діти» — старовинне грецьке прислів'я, яке трактується тут в комічному плані.

1420. За погане поведження з батьками винні позбавлялись громадянських прав. Одне з обвинувачень Сократові базувалось на тому, що він ніби вчив дітей «закидати батьків гряззю».

1454. Хор, позиція якого протягом п'єси була досить невизначною, стає нарешті на сторону автора.

1471. Комічне повторення р. 828, зміст якого обертається проти Стрепсіада.

1478. Орхестра, де відбувались вистави, була оздоблена статуями богів.

1483. Арістофан часто вводив в дію своїх п'єс розмови з статуями, тваринами тощо, що давало акторам додаткові можливості комічної гри та жартів.

1493. Початок тієї ж ритуальної «біганини з факелами», яку сам Арістофан висміює в р. 538.

1496 і далі. Пародіювання «філософської» мови Сократа.

ЛІСІСТРАТА

Першу постановку цієї комедії Арістофан здійснив під ім'ям Каллістрата на ленеях (виноградарське свято на честь Вакха) 411 року — в один з важких для афінян періодів Пелопоннеської війни (431—404 до н. е.).

«Лісістрата», в якій всі традиційні складові частини комедії підпорядковано ідейному її задумові, композиційно найбільш довершений твір Арістофана.

1 і далі. Акрополь — укріплення на пагорку в центрі Афін, де стояли Парфенон (храм на честь Афін) та інші храми. Вакхалії — розгульні землеробські свята на честь Вакха. Святкування на честь Афродіти, що відбувались на Коліадському мисі (див. «Хмари», прим. до р. 52), звались коліадами. Пан — рогатий, козлоногий бог лісів і родючості, що наводив страх своїм виглядом (звідси — північний страх). Шумливі святкування на честь усіх цих богів супроводились музикою тимпанів та бубнів. «Не можна мовчки наближатися до Вакха», — говорило старогрецьке прислів'я.

23 і далі. Еротичні натяки.

29. Еллада — загальна назва всіх країн стародавньої Греції.

35. Беотія — місцевість у середній Греції. Угрі з беотійського озера Копайди славились по всій Елладі.

45. Кіммерійський невіддзеркалений хітон, або кіммерик — рід жіночого вбрання з напівпрозорої тканини. Грекині особливо полюбили вбрання жовтогогарячого шафранового кольору.

58 і далі. Примор'я, або Паралія — частина Аттики уздовж морського узбережжя. Саламін'янки — осельниці Саламіна — острова в Саронійській затоці, в кількох кілометрах від узбережжя Аттики. Ахарніанки — жительки пригородного села Ахарни, прославленого Арістофаном в комедії «Ахарняни».

63. Феоген — популярне чоловіче ім'я.

77. Лампіто — ім'я, популярне в знатних спартанських родинах. Так звалася, між іншим, мати спартанського царя Агіда, який очолював вороже афінянам пелопоннеське військо. Лампіто розмовляє в оригіналі лаконською говіркою, — в перекладі це позначено деяким діалектично-стилістичним забарвленням її реплік.

82. На відміну від афінянок спартанки мали добре фізичне загартовування.

88—89. Метафоричні натяки на хорошу фізичну будову беотіянок та на вживані греkinями косметичні заходи.

90. Осельниці Корінфа, веселого міста Гетер, не позначались високою моральністю.

102 і далі. Фракія — країна на північ від Греції, заселена в багатьох місцях афінськими колоніями, в другій половині Пелопоннеської війни була головним центром військових дій. Пілос, фортеця в Пелопоннесі, захоплена афінянами в 425 р. до н. е., залишалась в ці роки в їх руках. Евкрат — афінський полководець, якого запідозрювали в зраді, — звідси жарт про те, що його повинні стерегти власні його солдати.

108. Мілет — багате місто на Малоазійському узбережжі, яке вийшло з Афінського союзу незадовго до постановки комедії (після сіцилійської поразки 412 р. до н. е.). Мілетські купці, які славились розкошами й розпутністю, мабуть, поставляли афінянкам і шкіряні вироби побутового вжитку.

112. Дві богині, якими божаться жінки, — Деметра й Персефона (див. «Хмари», прим. до рр. 121 і 302).

117. Тайгет — гірське пасмо недалеко від Спарти.

139. «Посейдон з човном його» — прислів'я, що походить від міфа про Тірою, дочку Салмоней, яка зійшла з морським богом Посейдоном у човні, де й породила двох синів. Цей міф ліг в основу трагедії Софокла «Тіроя», яка до нас не дійшла.

155. Менелай — вождь спартанців, один з героїв Троянської війни. В «Малій Іліаді», а також у ліриків і трагічних поетів розповідається, як після падіння Трої Менелай, ввірвавшись з оголеним мечем в дім своєї дружини Єлени, яка його зрадила, не міг її вбити, знову зачарований її красою.

158. Ферекрат — комічний поет, старший сучасник Арістофана. Наведена цитата з нього — еротичний натяк.

173. Трієра, або трирема — морське судно з трьома ярусами весел.

174. Мовиться про скарбницю при храмі Афін-Паллади.

184. Серед рабів, труд яких становив основу античного робото-власницького господарства, було багато скіфів і скіфіянок.

188. За давнім звичаєм, присяга у греків стверджувалась жертво-приношенням, яке тут пародіюється. Цитата з трагедії Есхіла «Се-меро проти Фів» — приклад військової присяги.

192. Клятва на нутрощах білого коня — натяк на звичай ама-зонок — міфічних жінок-вершниць.

196. Фасос — острів в Егейському морі, який славився вином, хлібом та золотими розсипами, відомими ще фінікіянам.

202. Під жертвовним кабаном тут розуміється посуд з вином.

203. Піфо — богиня доброї поради й переконання.
206. Кастор і Полідевк (Діоскури) — національні герої спартанців.
252. Кіпріда — одно з імен Афродіти (на острові Кіпрі було головне місце її культу).
- 254 *і далі*. Дракет, Стрімодор, Філуург — імена стариків з першої половини хору.
262. Мовиться про бронзову статую Афіни-Паллади, роботи славетного Фідія (V ст. до н. е.), яка стояла на акрополі. Згадкою про цю статую старики підкреслюють злочинність поведінки жінок.
270. Натяк на відому своєю красою і розпутністю Родію, дружину афінянина Лікона, про яку є згадки в Евполіда та інших комічних поетів.
272. Клеомен — спартанський цар, який в 508 р. до н. е. захопив акрополь, але протримався в ньому тільки два дні. Хор стариків не міг брати участі в цій події, яка відбулася століттям раніше, але, як уособлення цілого афінського народу, говорить про попередні історичні події, наче їх сучасник.
276. Лаконський, тобто спартанський.
285. Чотириграддя — союз чотирьох селищ в Аттіці.
300. Лемнійський вогонь — полум'я з колишнього, тепер погаслого вулкана на острові Лемносі в Егейському морі. За переказом, тут була кузня Гефеста (рим. Вулкан), бога вогню й ковальства.
305. Лахет — ім'я славетного афінського полководця, вжите як ім'я загальне.
315. Біля Самоса (острів в Егейському морі) зимою 412—411 р. до н. е. стояв афінський флот, при підтримці якого на Самосі стався демократичний переворот.
- 327 *і далі*. Ніко, Каліка, Критілла — жіночі імена.
364. Тріто, або Трітогеня, див. «Хмари», прим. до р. 989.
373. Федрій — ім'я одного з учасників хору стариків.
378. Гіппонакт — ліричний поет (VII ст. до н. е.). Бупал — його сучасник і жертва глузливих віршів.
397. Мовиться про участь у суді присяжних (геліастів), що становило важливу статтю в прибутках бідніших афінян.
398. Ахелой — назва ріки в Середній Греції та ім'я річного бога, синонім бурного потоку, тут означає воду, якою обороняються жінки.
- 407 *і далі*. Момент підготовки до походу в Сіпілію припав на дні оргіастичних святкувань Адоніса й Сабазія (східні божества весни і родючості), культ яких саме тоді почав поширюватися в Афінах (переважно серед жінок). Демострат, що наполегливо об-

стоював у народному зібранні цей похід, походив з роду Бузігів. Глузуючи з нього, Арістофан пародійно переробляє його родове ім'я на Холозіга (р. 417) — від слова «холос» — жовч, злість. Закінф — острів в Іонійському морі, який був тоді в союзі з Афінами.

431. Саламін — острів біля берегів Аттики, уславлений морською перемогою греків над персами в 480 р. до н. е.

455. Артеміда — див. «Хмари», прим. до р. 598. Фосфора (світлопосна) й Тавропола (везена биком) — епітети тієї ж Артеміди. Світлоносною звали також Гекату (Селену) — богиню місяця.

459. Пандроса — дочка Кекропа, міфічного засновника Афін (див. «Хмари», прим. до р. 300).

501. Кранаї — давня назва афінян (від слова *кранаос* — кам'яний, твердий).

511. Пісандр — афінський державний діяч, відомий як користолюбець, хабарник і блягуз, — Арістофан висміює його в комедії «Птахи».

541. «Війна ж — чоловіків турбота» — славетні слова Гектора в «Іліаді» (VI, 492).

573. Ерот — бог кохання.

576. Лісімаха в перекладі з грецької — та, що розбороняє ворогуючих. Протиставлення *Лісістрата-Лісімаха* — гра слів.

578. Афродіта Пафійська — названа так по імені храму на її честь в кіпрському місті Пафосі.

580. Корибанти — жерці Кібели, фрігійської «матері богів», культ якої поширився по всьому античному світі.

582. Горгони — міфічні крилаті істоти з зміями замість кіс, підперезані гадюками, погляд їх кам'янив кожне живе створіння. Найвідоміша з них — Медуза, яку уявляли в образі прекрасної діви.

585. Фракійців наймали в афінську армію. Терей — міфічний жорстокий цар Фракії, який збездивив сестру своєї дружини Філомелу, за що був обернений в удода, сама ж Філомела за вбивство Терейового сина Ітіса була обернена в ластівку.

599. Натяк на гетерії — таємні товариства, що мали за мету впливати на суди й державних осіб.

612. Згадка про втрати під час походу в Сіцилію.

623 і далі. Медяник, пов'язка й вінок вживались у грецькому похоронному обряді — перший для того, щоб задобрити підземного пса Кербера, останнє — на ознаку того, що померлий успішно закінчив життєве змагання. Харон — перевозив душі померлих через ріку Стікс у підземне царство Аїд.

641. Гіппій, син Пісістрата — жорстокий тиран, що керував афінською державою в кінці VI ст. до н. е.

644. Клісфен — див. «Хмари», прим. до р. 355.

655. Пародія на популярну в Афінах застольну пісню (сколію) про Гармодія й Арістогітона, які в 514 р. до н. е. вбили Гіппарха, брата тирана Гіппія. Змовники принесли мечі на всенародне свято, сховавши їх під віттям мирту. Пізніше їм поставлено було пам'ятник на центральній площі Афін.

665 і далі. Хор перелічує почесні обов'язки, що випадали на долю дівчаток із знатних афінських родин під час святкування на честь Афін-Паллади. В містечку Бавроні, недалеко від Афін, кожних п'ять років справлялось свято на честь Артеміди-Ведмедиці, на якому дівчатка в жовто-червоному вбранні грали роль культової ведмедиці. Урочистий похід афінських дівчат з кошами на головах узічнено на фрізі Парфенона та на храмі Ерехтея в акрополі.

677. Мідійський клад предків — здобута ними слава перемоги над персами і право на данину від союзних держав.

681. Котурни — рід сандалій з дуже товстою підошвою, що їх одягали грецькі та римські актори, щоб збільшити свій зріст.

688. Ліпсідрій — укріплене містечко в Аттиці, під горою Парнет, куди в 513 році втекли від тирана Гіппія ворожі до нього афінські аристократи.

696. Артемісія — Ефеська правителька, що була союзницею персів у морському бою біля Саламіна.

700. Мікон — афінський художник середини V ст. до н. е., який змалював картину міфічного бою афінян з амазонками.

702. Еротичний натяк.

709—710. «Не вгризе»..., бо залишиться без зубів.

712. Варіант езопівської байки про жука, що з помсти прокусив яйця, знесені орлицею.

721. Мовився про торгові обмеження, спричинені війною.

724—725. Цитата-пародія з трагедії Евріпіда «Телеф», яка до нас не дійшла.

730. Теж пародійна цитата з Евріпіда.

737. Грот Пана, недавно розкопаний, знаходився біля підніжжя акрополя, недалеко від Пропілеїв (вхідної брами).

740. Орсілох, як свідчать стародавні коментатори, був звідник і розпутник.

745. Мілетська шерсть належала до дорогих сортів.

748 і далі. Двозначні натяки.

758. Жінка звертається до богині Іліфії, покровительки породіль. Пологи в священному місці вважались за опоганення святині.

767. Тобто шолом Афін-Паллади.

773 і далі. Священна змія Афін, що за народним повір'ям, жила в акрополі, вважалась охоронницею міста (правда, навіть за

тих часів мало хто в неї вірив). Сичі та сови, що символізували мудрість Афіни, сотнями гніздилися в акрополі. Приказка «Сова Мінерви вилітає тільки вночі» означала, що мудрість приходить тільки під старість.

786 і далі. В основу пророцтва, яке читає Лісістрата, покладено міф про Терей й Філомелу (див. прим. до р. 585).

816. Міронід — славетний афінський полководець епохи перських війн, переможець беотіян в бою при Енофітах (457 р. до н. е.).

818. Форміон — дуже популярний в ті дні афінський флотоводець, переможець корінфян в бою при Навпакті (429 р. до н. е.).

823. Казку про Тімона, який був історичною особою, побудовано цілком аналогічно до казки про міфічного Меланіона, отже й сам Тімон стає в казці легендарною постаттю.

825. Еріннії або евменіди (римські фурії) — страшні богині родової помсти, прокльону й кари.

848. Культові імена Афродіти — відповідно до місць її культу.

850. Храм Деметри-Хлої (тобто зеленіючої) стояв біля південного схилу акрополя.

867. Ім'я Кінесій (від *кінео* — рухати) і назва його села (споріднена з словом *фаллос*) звучать в оригіналі як двозначні натяки.

923. Манес — ім'я раба.

928. Клепсідра — джерело в Пановому гроті, яке існує й тепер. Клепсидрою зветься також водяний годинник.

943. Звертаючись до самого себе, Кінесій порівнює свою чоловічу міць з Гераклову.

964. Голосування у греків провадилося звичайно камінцями або череп'яними табличками («остракон», звідси «остракізм» — вигнання через голосування черепками).

972. Кіналоп (в перекладі — «собака-лис») — прізвисько вродомого в Афінах звідника Філострата.

995. Спартанський вісник і далі посол, як і Лампіто, розмовляють лаконською говіркою. В перекладі це теж позначено діалектним забарвленням їх мови. Так само, як і Лампіто, спартанський вісник клянеться місцевою божбою.

1006. Лаконське берло (матеріалізована метафора) — старовинний спосіб криптограми (таємнопису).

1011. Двозначні натяки.

1047. Трикоріфські драговини — болотяна місцевість, багата на комарів.

1075. Каріст — містечко на острові Евбеї, що входило до Морського Союзу. Осельники його не позначались високою моральністю.

1114. Герми — чотиригранні стовпи з зображенням переважно Гермеса, що стояли на перехрестях вулиць. За кілька днів до відплиття афінського флоту в сіцилійський похід герми в Афінах були невідомо ким споганені.

1115. Діоскури — див. прим. до р. 206.

1134. Німфа Замирення з'являлась на сцені у вигляді голої дівчини.

1144. Вірш з трагедії Евріпіда «Меланіппа», що не збереглася.

1151. Піфо (Дельфи), Піли (Фермопіли) та Олімпія — місцевості в стародавній Греції, які мали загальнонаціональне значення: в Дельфах стояв храм Аполлона з оракулом; у Фермопільській ущелині героїчно загинув загін спартанців, що перепинили персам шлях в Елладу; в Олімпії кожних чотири роки відбувались спортивні змагання, так звані олімпіади.

1155. Вірш з трагедії Евріпіда «Ерехтей», яка до нас не дійшла.

1158 і далі. Лісістрата нагадує про випадки взаємодопомоги Афін і Спарти: повстання мессенян разом з одночасним землетрусом примусили спартанців просити допомоги в афінян; з другого боку, тиранію Гіппія в Афінах було скинуто за допомогою Спарти.

1183. Географічні назви — Піли, Ехінська бухта і Мелійський мис (всі недалеко один від одного), а також Мегарське підкрижжя (буквально — «стегно», переносно — мур що з'єднував місто Мегари з Нісейським портом) — тут відіграють роль еротичних натяків.

1201. Карістіяці — жителі Каріста.

1263. Теламон — міфічний цар Саламінський, Клітагора — спартанська поетеса. Почати спів про Теламона, а скінчити Клітагорою — все одно, що «почати за здоров'я, а скінчити за упокій».

1274 і далі. Звертаючись до Мнемосіни, богині пам'яті й матері Муз, спартанець, як і раніше Лісістрата, згадує про спільні бойові подвиги спартанців і афінян у війні проти персів (мідян) — в морському бою при Артемісії та в битві при Фермопілах, в якій на чолі спартанського загону був славнозвісний Леонід.

1308 і далі. Іей — один з епітетів Аполлона. Нісійський бог — Вакх; Менади — його жриці й супутниці в вакханаліях.

1324 і далі. Аміклейський бог — Аполлон (по імені його храму в Аміклах, у Спарті); мідне капище в Афінах — храм Афін-Паллади; Тіндаріди, тобто сини Тіндарея — Кастор і Полідевк (Діоскури); Еврот — ріка в Спарті; донька Леди — Єлена, міфічна спартанська цариця, через яку почалася троянська війна.

Цю комедію Арістофан під ім'ям Філоніда поставив на Ленеях 405 р., кількома місяцями пізніше успішного для афінян бою біля Аргінуських островів. Комедія здобула першу нагороду і незабаром була поставлена вдруге (очевидно, на святі Великих Діонісій).

Досить архаїчна композиція комедії виявляє в ній три не зв'язані між собою плани: трохи розтягнений опис подорожі Діоніса в підземне царство, політичні висловлювання (в парабасі) і літературна полеміка (сперечання Есхіла з Евріпідом — в так званому агоні).

13—14. Фрініх, Лікій, Ампісій — сучасні Арістофанові комедійні поети.

22. «Глеків син», пародійно зам. «син Зевса» — Діоніс (Вакх), бог вина.

33. В важких обставинах Пелопоннеської війни афінський уряд був змушений закликати у військо рабів, обіцяючи їм за те свободу і громадянські права.

46. Жіноча підтичка — вбрання женоподібного Діоніса маскарадно сполучається тут з традиційним одягом Геракла — шкурою вбитого ним Немейського лева, а театральні котурни — з Геракловою палицею.

48. Еротична метафора. Про женоподібного Клісфена див. «Хмари», прим. до р. 355.

51. «Отоді прокинувся я» — прислів'я у відповідь на брехню.

53. «Андропада» — трагедія Евріпіда, яка до нас не дійшла.

55. Актор Молон, виконавець перших ролей в комедіях Арістофана, був дуже високий на зріст.

66 і 76. Евріпід (480—406) і Есхіл (497—406 до н. е.) умерли майже одночасно.

72. Вірш з трагедії Евріпіда «Еней», яка не збереглася.

73. Іофонт — трагічний поет, син і наслідувач Софокла. Жарт в р. 79 оснований на чутках про те, ніби батько допомагав йому писати трагедії.

83 і далі. Агафон — видатний трагічний поет V ст. до н. е. Після поразки аристократів мусив емігрувати в Македонію, на що натякає слово «щасливенський» (в оригіналі ці слова теж співзвучні). Пізніше Агафон введений у філософському діалозі «Бенкет» славетного Платона (427—347 до н. е.).

86. Ксенокл — див. «Хмари», прим. до р. 1261.

87. Піфангел — трагічний поет, про якого докладніших відомостей немає.

91. Стадія — див. «Хмари», прим. до р. 430.

100 і далі. Пародійні цитати з Евріпіда, в яких висміюється натуралістична зниженість («домівка Зевса») і манірність («часу крок») його стилю. Вислів з Евріпидової трагедії «Іпполіт» про клятву самим язиком без участі розуму, став одним з лозунгів софістів.

105. Пародійна цитата з трагедії Евріпіда «Андромеда».

111 і далі. Оповідання про міфічну подорож Геракла в Аїд, звідки він вивів триголового пса Кербера.

124. Цикута — отруйна рослина, вживана в Афінах для страт. Нею отруєно було Сократа.

129. Керамік (гончарний ринок) — передмістя Афін, через яке проходив святковий біг з факелами.

140. Весляр Харон (див. «Лісістрата», прим. до р. 623). За перевезення в Аїд йому платили обол, який клали за шоку небіжчиків. Два оболі — натяк на роздачу грошей бідним афінянам, запроваджену з 410 р. за ініціативою демагога Клеофонта.

142. Тесей — міфічний засновник афінської держави, якому афіняни приписували встановлення всіх своїх звичаїв і законів.

152—153. Кінесій, ліричний поет, і Морсім, автор трагедій, — сучасники Арістофана.

158—159. Містерії — див. «Хмари», прим. до р. 302. Прислів'я про осла, який ніс поклажу на містерії, а участі в святкових веселошах не брав, відповідає нашому «хто кислиці поїв, а кого оскома напала».

163. Плутон — міфічний владар підземного царства мертвих.

186—187. Лета — «ріка забуття» в підземному царстві мертвих. «Ослина шкура» означає неіснуючу місцевість. Тенар — мис в Лаконії, де був ринок рабів, за давнім переказом — місце входу в підземне царство. «Йди до вороння» (тобто в їжу воронам) — грецька лайка.

191. Про пільги для рабів, що брали участь у війні, див. прим. до р. 33.

207. Роль хору жаб в комедії пояснюється тим, що її вистава відбувалась у театрі Діоніса «на болоті» (на весняному святі Ленеїв). Вважають, що хор жаб співав за сценою, і глядачі його не бачили.

215 і далі. Діоніс зветься Нісійським — від назви гори Ніси в Фракії, де він, за переказом, народився. «Свято глеків» — третій день весняного святкування Анфестерій (свято квітів), коли до вівтаря Гермеса приносили глека з вареними овочами.

230—231. Бог лісів Пан вважався винахідником сопілки. Аполлонові, богам мистецтв, присвячено музичні інструменти — ліру, кіфару й формінгу, — підставки для струн на них готувалися з комишових тростин.

276. Звичайний в Арістофана прийом безпосереднього звертання до глядачів.

282. Пародійна цитата з трагедії Евріпіда «Філоктет».

293. Емпуса — міфічне страхіття — перевертень.

297. Крісло з написом «належить жерцю Діоніса» збереглось і досі в першому ряду амфітеатра в афінському театрі Діоніса.

303—304. Гегелох — актор, що виступав в трагедіях Евріпіда. Невиразна його вимова призводила часом до непорозумінь на зразок наведеного каламбура («ласиця» на хвилях — замість «ласки сонця»).

316. Іакх — один з трійці богів (Деметра, Іакх, Кора), шанованих в Елевсінських містеріях.

320. Діагор — див. «Хмари», прим. до р. 830.

323. Міст — посвячений у містерії.

337—338. Дочка Деметри — Персефона (див. «Хмари», прим. до р. 302). Поросятина — традиційна жертва на містеріях.

357. Кратін — видатний афінський комедіограф, старший сучасник Арістофана, який називає його «бикоядцем» за буйний розмах і силу його творчої уяви.

363—364. Егіна — острів, належний до Афін, але сусідній з ворожим Пелопоннесом, отже зручний для контрабандистів. Форікіон — як видно, збирач податків (двадцятина — встановлений афінською владою розмір мита на товари, що ввозились або ввозились з країни). Епідав — порт на півночі Пелопоннеса, тобто на ворожій території.

366. Мова йде про поета Кінесія (див. прим. до р. 152), якому закидали неповагу до вівтарів Гекати (про неї див. «Лісістрата», прим. до р. 455), що стояли перед багатьма будинками в Афінах.

367—368. Закон про зменшення платні поетам і акторам був запропонований в кінці V ст. до н. е., як спосіб «затиску критики» в комедіях.

369. Пародіювання ритуальних викликів у містеріях.

378. Богиня-рятивниця — Персефона, яку в деяких містах називали Кірою (дівою)-спасителькою.

389—390. Ці рядки яскраво характеризують стиль Арістофана, що сполучає жартівливе з серйозним.

393. «Здобути вінки звитяги» — тобто перемогти в змаганні комедій.

397 і далі. Пародіювання походу з Афін до Елевсіна (за двадцять кілометрів) з танцями, жартами і непристойностями. Характерний приспів хору — «гуляти й веселитись» — весь час повторюється.

417 і далі. Імітація так званих «гефірісм» (жартів на греблі), що їх дозволяли собі учасники святкового походу в Елевсін. Архедем — один з вождів радикальної демократії, був неафінського походження. «Між мертвих» — іронія.

423 і далі. Про Клісфенового сина й Себіна з дема Анафліста докладніших відомостей немає.

428. Каллій — афінський багатій, відомий як розпутник, замість сина Гіппоніка названий тут сином Гіппоблуда.

439. Корінфяни (порівн. «Хмари», прим. до р. 710) мали в Афінах славу хвальків і брехунів.

441. Гай богині — тобто Персефони.

452. Мойри (рим. Парки) — богині людської долі. Прихильність їх до «містів» і «посвячених» гарантує останнім загробу щастя.

464 і далі. Еак — грізний суддя в підземному царстві мертвих. Тут він виступає в ролі Плутонового раба-воротаря. Про подорож Геракла до Аїду та про підземного пса Кербера див. прим. до р. 111; Стікс (ріка смутку), Ахеронт і Кокіт (ріка сліз) — підземні ріки; Ехідна — міфічна стоголова істота, що породила Кербера; Тартеська мурена — хижа риба, що була ласощами афінських обжер. Горгона — див. «Лісістрата», прим. до р. 582; Тітра — рибальське передмістя в Афінах, отже «тітраські горгони» — це торговки рибою. Пародійний монолог Еака закінчується рядком, що прямо пародіює Евріпіда.

479. «Призивай богів!» — звичайна формула під час узивань на честь богів.

501. Меліта — село біля Афін, відоме святилищем Геракла, — тим комічніше звучить епітет «з Мілети-шибеник» щодо псевдо-Геракла.

520. «Оповіднення» не господині дому — Персефоні, а танцівницям — зайвий доказ для глядачів, що перед ними не справжній Геракл, а лише «невихований» раб, який тільки удає його.

531. Алкмена — Гераклова мати.

541. Ферамен — афінський політичний діяч і стратег, прозваний за свою безпринципність «котурном». Після морського бою при Аргінусах йому доручено було підібрати в хвилях трупи вбитих, але цьому перешкодила буря. Щоб уникнути відповідальності, Ферамен підняв справу проти інших стратегів, закидаючи їм порушення релігійних звичаїв.

544. Мілет — грецька колонія на малоазійському побережжі, славилася своїми килимами.

549. Платана — ім'я другої шинкарки — означає «пательня».

569—570. Клеон, Гіпербол — див. «Хмари», прим. до рр. 549 і 551. Арістофан і в підземному царстві малює їх оборонцями торговців та шинкарів.

588. Пародіюючи звичайні примовляння прохачів, «бог Діоніс» згадує й жінку, й діточок, а з ними й «гнилоокого Архедема», якого висміяно й раніше (див. р. 417 і прим. до нього).

608. Скеблій, Дітіл, Пардок — варварські імена вартових.

616 і далі. Судові свідчення приймалися від рабів не інакше як під тортурами. Якщо раб після тортур втрачав свою робочу вартість, то той, за чією вимогою його кували, відшкодовував господареві втрату.

651. В передмісті Афін — Діомеях кожних п'ять років справлялись свята на честь Геракла. Війна припинила ці святкування, — отже, сумуючи за ними, Ксантій сумує за мирними часами.

659. Острів Делос і Дельфи — головні центри культу Аполлона.

661. Гіппонакт Ефеський — славетний лірик і сатирик VI ст. до н. е. Проте вірш у р. 659, який згадує Діоніс, належить не Гіппонактові, а його сучасникові Ананію.

664—665. Цитата з трагедії Софокла «Лаокоон», яка не збереглася.

670. Ферсефота — одно з імен Персефони.

679 і далі. Клеофонт — один з вождів демократичної партії в Афінах, прихильник «війни до кінця». В комедії йому закидається його іноземне (фракійське) походження. От чому в його устах «ластівка скиглить фракійська варварську пісню свою». Парабаса, найвідповідальніша частина комедії, саме тому й присвячена Клеофонтові, що він був одним з найвидатніших учасників скинення олігархічного уряду — незадовго до першої вистави «Жаб». Через рік після цього, в час панування тридцяти олігархів, його було страчено.

685. Жеребкуванням визначався в Афінах як склад суду присяжних (див. «Лісістрата», прим. до р. 964), так і склад більшості адміністрації.

688 і далі. Хор закликає громадян дати політичну амністію прихильникам демократичного Фрініха, що був одним з ватажків скинутого незадовго перед тим олігархічного уряду «чотирьохсот».

694. Платейці, тобто жителі Платеї, давні союзники афінян,

після зруйнування їх міста спартанцями під час Пелопоннеської війни, одержали права афінських громадян. Тут під платейцями розуміються раби, яким за участь у війні давалась свобода й громадянська рівноправність (див. прим. до р. 33).

706. Пародійна цитата з невідомої нам трагедії Іона Хіоського (V ст. до н. е.).

709 і далі. Кліген — афінський політичний діяч демократичного напрямку, що був власником бані, Кімолійський вапняк — вживана як мило пемза, що її добували на Кімолі (одному з Кікладських островів).

737. Афінська народна приказка.

759. Пародія на патетичні «повтори», характерні для стилю трагедій Евріпіда.

764. Пританея — див. «Хмари», прим. до р. 1135. В підземному царстві, як і на землі, громадяни, що зробили важливу послугу державі, мають право харчуватись державним коштом у Пританей.

791. Клідемід — актор, що виступав у трагедіях Софокла.

797 і далі. Висміювання «раціоналізму», властивого Евріпідові.

807. Натяк на непорозуміння з афінянами, через які Есхіл наприкінці життя виїхав у Сіцилію, звідки вже й не вертався в Афіни.

814 і далі. Образна характеристика двох різних поетичних стилів — «громоносного» в Есхіла і «балакливого» в Евріпіда.

840. Пародійна цитата з Евріпіда. Заміна «морської» богині на «городню», — глузливий і часто повторюваний в комедіях закид, що Кліто, Евріпідова мати, торгувала городиною.

844. Пародіювання стилю Евріпіда.

847—848. Матеріалізована метафора. Гнів Есхіла порівнюється з ураганом, при наближенні якого приносили в жертву «чорне ягня».

849. Критські співомовки — пісенно-танцювальні пантоміми, які Евріпід включає в свої трагедії («Орест», «Фінікіянки»).

850. «Кровозмісні шлюби» змальовані Евріпідом в трагедіях «Іпполіт» (пристрасна любов Федри до пасинка) та «Еол» (кохання між рідними братом і сестрою).

855. «Телеф» — див. «Хмари», прим. до р. 922.

863—864. «Еол», «Пелей», «Мелеагр» і раніше згадуваний «Телеф» — трагедії Евріпіда, які до нас не дійшли.

883 і далі. Молитви обох драматургів дуже для них характерні: Есхіл, родом з Елевсіна, звертається до Деметри, культ якої, безперечно, вплинув на його світогляд і творчість; Евріпід закликає нових богів — абстрактні поняття софістичної філософії.

895 і далі. Ще одне образне зіставлення стилів трагічної поезії Есхіла і Евріпіда.

910 і далі. Устами Евріпіда автор піддає критиці найдавнішу

форму трагедії, видатним представником якої був Фрініх (див. «Хмари», прим. до р. 967). Головна роль в ній належала хорові, актор був лише один, та й то майже без слів.

911. Ахілл — один з головних героїв «Іліади» Гомера. Ніоба — міфічний образ страждаючої матері, дітей якої вбито. В трагедії Есхіла «Ніоба» вона весь час нерухомо сидить, мовчки оплакуючи своїх дітей.

927 *й далі*. Глузування в піднесено-героїчного стилю Есхіла. Скамандр — ріка з Гомерової «Іліади», грифони — міфічні потвори, крилаті леви з орлиною головою.

931. Пародія на рядок з трагедії Евріпіда «Іпполіт».

934. Філоксен — афінський ліричний поет, сучасник Арістофана, відомий як чепурун і марнотрат.

938. Цей рядок указує на близькість Есхіла до мистецтва східних країн (Мідія — Іран).

940 *і далі*. Евріпід образно говорить про основну свою заслугу в поезії — зниження стилю трагедії і наближення її до сучасності.

944. Кенісофонт — сучасник Арістофана, що музично оформляв його комедії.

949—950. Евріпід перелічує реалістичні побутові персонажі, які він запровадив у трагедію замість Есхілових царів і вождів.

953. Натяк на переселення Евріпіда в Македонію, причиною якого було розходження його з радикальною демократією.

959 *і далі*. Евріпід яскраво характеризує побутове спрямування його трагедії.

963. Мемнон і Кікн — міфічні герої, учасники троянської війни, що загинули від руки Ахілла. Мемнон став також персонажем одної з трагедій Есхіла, що до нас не дійшла.

965 *і далі*. Евріпід змальовує прихильників Есхіла як грубих, невихованих людей, навіть з вигляду неприємних, — це демагог Формісій, раб Манес, нікому не відомий Мегенет, видатні лише фізичною силою «вернидуби суремносписоносні». Прихильники Евріпіда — «гожі» та «вродливі» політичні діячі Клітофон, Ферамен (про нього див. прим. до р. 541).

970. Афінське народне прислів'я. Хіос і Кеос — острови в Егейському морі. Хіосці мали славу дуже спритних людей, а Ферамен був родом з Кеоса.

983. Навмисно перебільшуючи, Діоніс висміює розсудливість і дрібязкову риторичність поезії Евріпіда.

992. Рядок, з якого починалась трагедія Есхіла «Мірімдонці». Хор звертався з цими словами до Ахіллеса, який мовчки дивився на те, як троянці нищать грецьке військо.

996. Поле, призначене для змагань, греки обсаджували навколо оливковими деревами.

997 і далі. Розгорнуте порівняння з побуту мореплавців.

1021 і далі. «Семеро проти Фів» — одна з трагедій Есхіла, що збереглась до наших днів. В ній зображується героїчна оборона Фів проти сімох пелопоннеських царів. Під час Пелопоннеської війни Фіви були ворогами афінян.

1026 і далі. «Перси» — трагедія Есхіла, яка теж збереглась, прославляє перемогу афінян над флотом перського царя Ксеркса біля Саламіна. Дія цієї єдиної цілком історичної (а не міфологічної) трагедії відбувається не серед греків, а в стані переможених персів, які оплакують свою поразку. Дарій — батько Ксеркса, персо-мідійський цар (521—485 до н. е.). Хор в «Персах» виголошує «по-східному» — «Іайой!».

1032 і далі. Орфей і Мусей — міфічні грецькі співці. Гесіод — грецький поет VII—VI ст. до н. е., автор «землеробської» поеми «Труди і дні» та поеми «Теогонія», в якій систематизовано міфи про походження грецьких богів.

1036. Пантаклей — сучасний Арістофанові ліричний поет.

1039. Ламах — афінський полководець, що загинув під час Пелопоннеської війни.

1041. Патрокл і Тевкр — герої Гомерової «Іліади» і трагедій Есхіла.

1043. Федра (див. прим. до р. 850) і Сфенебея (героїня одноіменної трагедії Евріпіда) опорочили юнаків Іпполіта й Беллеронфа, які не відповіли їм взаємністю.

1047. Натяк на нелади в родинному житті Евріпіда.

1056—1057. Лікабет і Парнас (див. «Хмари», прим. до р. 605) — гори недалеко від Афін.

1065. Трієрарх — заможний афінський громадянин, зобов'язаний власним коштом будувати й оснащувати військові кораблі (трієри).

1069 і далі. Повторення докорів на адресу софістичної системи виховання молоді, висловлених у «Хмарах».

1079 і далі. Есхіл перелічує сюжети і образи з трагедій Евріпіда, які до нас не дійшли. В храмі породила царівна Авгa (з одноіменної трагедії Евріпіда), а народження, як і смерть у храмі вважались його опоганенням. «Кровозмісний шлюб» брата й сестри змальовано Евріпідом в трагедії «Еол» (див. прим. до р. 850). Жінки, для яких «життя — не життя» — героїні трагедії Евріпіда «Поліід».

1094. Керамейські ворота — див. прим. до р. 129.

1114. Свідчення про широку грамотність серед стародавніх греків.

1119. Пролог — розмовна частина античної трагедії, до першого виходу хору.

1124 і далі. «Орестея» — драматична трилогія Есхіла. Наведена тут цитата з другої її частини — трагедії «Хоефори» (див. «Хмари», прим. до р. 534) — слова Ореста над могилою його батька Агамемнона. Евріпід докоряє Есхілові за неясність і багатослів'я його прологів. Гермес тут у ролі супровідника душ померлих у підземне царство.

1182 і далі. Уривок з пролога до трагедії Евріпіда «Антігона», яка не збереглася. Едіп — міфічний син фіванського царя Лая, який, сам того не знаючи, вбив батька і одружився з своєю матір'ю, а пізніше з одчаю осліпив себе. Міф про Едіпа широко використаний в античній літературі, особливо в Софокла. Поліб — міфічний цар Корінфа, в якого виховувався Едіп.

1196. Ерасінід — один з афінських стратегів, які після Аргінуської морської перемоги були страчені за неподання допомоги афінським морякам, що потопали (порівн. прим. до р. 541).

1206 і далі. Пролог з трагедії Евріпіда «Архелай» (яка не збереглася), написаної за мотивами міфа про дочок Даная, що втекли від кровозмісного шлюбу з двоюрідними братами, синами Єгипта. Аргос — місто в Пелопоннесі. Повторенням вислову «слої́ка загу́блено» Есхіл висміює одноманітність цезур у віршах Евріпіда.

1211 і далі. Пролог з трагедії Евріпіда «Іпсіпіла», яка не збереглася.

1217 і далі. Пролог з трагедії Евріпіда «Сфенебея» (див. прим. до р. 1043), яка до нас не дійшла.

1225—1226. Пролог з трагедії Евріпіда «Фрікс», яка не збереглася. Кадм, син фінікійського царя Агенора, посланий батьком шукати викрадену Зевсом Європу, збудував у Греції фортецю Кадмею, навколо якої згодом виросли Фіви.

1232. Пролог з трагедії Евріпіда «Іфігенія в Тавриді» (одна з 17 його п'єс, що збереглися). Пелоп — міфічний цар Писії Олімпії (від якого стародавні греки виводили назву Пелопоннеса), син Тантала, який обманув богів і за те був покараний вічними муками голоду і спраги («муки Тантала»). Прокляття тяжіло над всім його родом аж до дочки Агамемнона — Іфігенії.

1240. Пролог з трагедії Евріпіда «Мудра Меланіппа» (не збереглася).

1257—1260. Ці рядки коментатори вважають за пізнішу вставку, що не належить Арістофанові.

1264 і далі. Пародії на вірші з різних трагедій Есхіла, об'єднані між собою лише глузливим приспівом «Ой, втома!..» Ахейці —

старогрецьке плем'я, що займало спочатку весь Пелопоннес. Тут під ахейцями треба розуміти взагалі греків. Атрей, — син Пелопа (див. прим. до р. 1232), батько Агамемнона, міфічний засновник мікенського царства.

1282. Ном — вид музичного твору, здебільшого з текстом.

1285—1297. Пародія на вірші, набрані з різних трагедій з на-рочито безглуздим приспівом. Цей приспів, очевидно, нагадує якесь варварське слово, що переносить уяву в часи Марафонської битви.

1302. Мелет — афінський лірик і трагічний поет, пізніше — один з трьох обвинувачів Сократа. Карія — країна на південно-західному узбережжі Малої Азії.

1308. Острів Лесбос — батьківщина Терпандра, Алкея, і Сафо — найвидатніших старогрецьких ліриків, з поезією яких творчість Евріпіда на думку Есхіла, не має нічого спільного.

1309—1323. Пародія на вірші з різних трагедій Евріпіда, ніяк між собою не пов'язані.

1330. Монодія — одноголоса пісня, яку саме Евріпід вперше запровадив у трагедії. В наступній пародії (1332—1365), яка витри-мана в стилі «критських співомовок» (див. прим. до р. 849), пате-тика нарочито змішується з побутовим змістом.

1343. Гліка — ім'я злодійки.

1345. Манія — ім'я рабині.

1356. Іда — гора в центрі острова Криту.

1382. Цитата з трагедії Евріпіда «Медея». На кораблі Арго пливли в Колхиду по «золоте руно» грецькі герої (аргонавти), серед них і Язон, якого покохала Медея.

1383. Вірш з трагедії Евріпіда «Філоктет», яка не збереглася. Сперхей — ріка в Фессалії.

1391. Рядок з трагедії Евріпіда «Антигона», яка до нас не ді-йшла. Піфо або Піфія — пророкиця, роль якої виконувала чергова жриця Дельфійського храму Аполлона.

1392. Вірш з трагедії Есхіла «Ніоба», яка до нас не дійшла.

1400. Іронічна цитата з невідомої трагедії Евріпіда.

1402—1403. Евріпід наводить цитату з трагедії «Мелеагр», а Есхіл — із своєї трагедії «Главк» (яка також не зберегалася).

1422. Алквіад (прибл. 451—404 до н. е.) — афінський полі-тичний діяч і стратег. Під час Пелопоннеської війни не раз перебігав до ворогів і знов вертався в Афіни.

1451. Паламед — ім'я міфічного винахідника, взагалі — хитра і прониклива людина.

1463—1465. Це місце коментатори пояснюють, як повторення заповіта Перікла — незважаючи на втрати, яких зазнає Аттіка, пльондрувати й далі Пелопоннес, бо для Спарти суходіл — все, а

Афіни міцні й на морі, в якому основа їх багатства, тоді як видатки на платню суддям, на роздачу бідним тощо тільки відтягують кошти, потрібні для зміцнення флоту.

1471. Пародійне повторення рр. 101—102.

1477—1478. Перший з цих рядків — пародія на вірш Евріпіда (р. 1082), другий — на міркування софістів про відносність всього, що існує.

1504 і далі. Клеофонт — див. прим. до р. 679. Нікомах — видатний діяч афінської демократії, що брав участь у реформі законів після скинення олігархічної диктатури чотирьохсот. Про Архенома і Мірмека нічого більше невідомо. Адімант — афінський воєначальник, друг Алківіада.

1528 і до кінця — стилізація під Есхіла.

З М І С Т

	Стор.
Арістофан. Вступна стаття <i>О. Білецького</i> . .	III
Хмари	1
Лісістрата	87
Жаби	159
Примітки <i>Б. Тена</i>	249

Редактор *М. І. Терещенко*
Художник *Л. Г. Склютовський*
Худ. редактор *А. М. Девянін*
Техн. редактор *О. Г. Олешкевич*
Коректор *Є. Г. Тарасевич*

АРИСТОФАН

Комедии

(На українском языке)

БФ 01883. Здано на виробництво 14.IX 1955 р. Підписано до друку 3.IV 1956 р.
Формат паперу 84×108/32. Папер. арк. 4,687. Друк. арк. 15,375. Обліково-видавн.
арк. 13,301. Ціна 5 крб. 35 коп. Замовл. 679. Тираж 3000.

Надруковано з матриць Львівської книжкової друкарні в друкарні б. школи ФЗУ
Головидаву Міністерства культури УРСР, м. Київ, Золотоворітська, 11.